

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**KUR'AN'I KERİM'DE ALLAH'IN SEVDİĞİ VE
SEVMEDİĞİ İNSAN TİPOLOJİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERCAN ALİOĞLU

DANIŞMAN
DOÇ. DR. MEHMET ALTIN

HAZİRAN 2025

BİTLİS

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'AN'I KERİM'DE ALLAH'IN SEVDİĞİ ve
SEVMEDİĞİ İNSAN TİPOLOJİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERCAN ALİOĞLU
ORCID: 0009-0004-2466-5477

DANIŞMAN
DOÇ. DR. MEHMET ALTIN

HAZİRAN 2025

BİTLİS

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI
ETİK BEYANI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “Kur’an’ı Kerim’de Allah’ın Sevdiği ve Sevmediği İnsan Tipolojileri” başlıklı tezde sunduğum verileri, bilgileri ve dökümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlâk kurallarına uygun olarak sunduğumu; tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 30/06/2025

Ercan ALİOĞLU

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ YAZIM KLAVUZU UYGUNLUK BEYANI

“Kur’an’ı Kerim’de Allah’ın Sevdiği ve Sevmediği İnsan Tipolojileri” başlıklı
yüksek lisans tezi Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım
Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır. 30/06/2025

Tezi Hazırlayan:

Ercan ALİOĞLU

Danışman:

Doç. Dr. Mehmet ALTIN

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı:

Prof. Dr. Mehmet YOLCU

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı öğrencisi Ercan ALİOĞLU tarafından hazırlanan “Kur’an’ı Kerim’de Allah’ın Sevdiği ve Sevmediği İnsan Tipolojileri” adlı Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 30/06/2025 tarihinde, saat 10:00’da yapılmış ve tezin oy birliği ile kabul edilmesine karar verilmiştir.

JÜRİ:

İMZA

Danışman: Doç. Dr. Mehmet ALTIN

.....

(Bitlis Eren Üniversitesi)

Üye : Doç. Dr. Hekim TAY

.....

(Bitlis Eren Üniversitesi)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÖZCAN

.....

(Siirt Üniversitesi)

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun tarih ve sayılı kararıyla jüri tarafından kabul edilmiş bu çalışmanın yüksek lisans tezi olarak kabulü onaylanmıştır.

...../...../2025

Prof. Dr. Mehmet Bakır Şengül

Enstitü Müdürü

T.C.

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

**KUR'AN'I KERİM'DE ALLAH'IN SEVDİĞİ VE SEVMEDİĞİ İNSAN
TİPOLOJİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Ercan ALİOĞLU

Danışman: Doç. Dr. Mehmet ALTIN

Haziran, 2025

ÖZET

Yüce Allah, insanın fitrî yapısına nefret, kin, cimrilik, kıskançlık gibi olumsuz; sevgi ve merhamet gibi olumlu duygusal eğilimler yerleştirmiştir. Bu fitrî özellikler, insan iradesinin özgür kullanımına açık bir şekilde düzenlenmiştir. Bu özellikler bireyin hem erdemli hem de sapkın davranışlar geliştirebilmesine imkân tanıyan bir potansiyel taşımaktadır. Sevgi de insana yaratılıştan bahşedilen bu temel duygulardan biridir. İnsan fitratında var olan bu temel sevgi duygusu, bireyin içinde yaşadığı toplumda öncelikle en yakınları olan anne, baba, eş ve çocukları olmak üzere tüm canlılara sevgi duymasını sağlar. Bu sevgi bağı, sosyal varlık olarak insanın psikolojik ve duygusal sağlığı için temel bir gereksinimdir.

Tüm güzelliklerin temel kaynağı Allah olduğu gibi sevginin de asıl menbaı Allah'tır. Bu hakikat, Allah'ın "Vedûd" isminde tecelli etmektedir. "Vedûd" ismi "kullarını çok seven" ve "kulları tarafından çok sevilen" şeklinde çift yönlü bir anlam taşımaktadır. Bu nedenle mutasavvıflar, sevgiyi tüm varlıkların yaratılışına sebep olan en temel güç olarak ifade ederler. Sevgisi sonsuz olan Rabbimizin bu sevgisinin kula ulaşabilmesi için kulun da bazı meziyetlere sahip olması gerekir. Kul, yaptığı amellerle Allah'a yakınlaşabilir ve O'nun sevgisini kazanabilir veya yaptığı bazı davranışlarıyla Allah'ın gazabını ve nefretini celbedip Allah'ın rahmetinden ve sevgisinden uzaklaşabilir. Bu kulların kimler olduğu Kur'an'da açıkça beyan edilmektedir.

Bu alışmada Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın sevdiği ve sevmediği kişilerin temel karakteristiği incelenecek ve bu kişilerin Allah'ın sevgisine veya nefretine sebep olan davranışlarının neler olduğu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Hubb, Sevgi, İnsan.

Republic of Türkiye

Bitlis Eren University Graduate School

Department of Basic Islamic Sciences

**TYOPOLOGİES OF PEOPLE THAT ALLAH LOVES AND DİSLİKES İN THE
HOLY QURAN**

Master Thesis

Ercan ALİOĞLU

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Mehmet ALTIN

June, 2025

ABSTRACT

The Almighty God has embedded both negative emotional inclinations such as hatred, resentment, stinginess, and jealousy, and positive ones like love, affection, and compassion into the innate nature of human beings. These innate characteristics are arranged in a way that allows for the free exercise of human will. They carry the potential for individuals to develop either virtuous or deviant behaviors. Love is one of these fundamental emotions bestowed upon humans by their very nature. This innate sense of love enables individuals to feel affection and respect for all living beings, starting with those closest to them -such as their parents, spouses, and children- within the society in which they live. This bond of love is a fundamental necessity for the psychological and emotional well-being of humans as social beings.

Just as God is the ultimate source of all beauty, He is also the true origin of love. This truth is manifested in His name “Al-Wadûd” (The Most Loving). The name “Al-Wadûd” carries a dual meaning: “the One who deeply loves His servants” and “the One who is deeply loved by His servants.” For this reason, Sufi scholars regard love as the primary force behind the creation of all existence. In order for the boundless love of our Lord to reach His servants, those servants must possess certain virtues. Through their righteous deeds, they can draw closer to God and earn His love, or through particular behaviors, they may incur His wrath and displeasure, thereby distancing themselves from His mercy and love. The Qur’an explicitly states who these people are.

This study will examine the fundamental characteristics of the individuals whom God loves and does not love according to the Qur'an, and it will focus on the actions and behaviors that lead to either God's love or His displeasure.

Keywords: Qur'an, Tafsir, Hubb, Love, Human.

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim, indirildiği çağdan günümüze kadar tüm insanlığı; cehalet, şirk, zulüm, kin ve nefret gibi karanlıklardan kurtarıp bilgi, tevhid, adalet, sevgi ve barış gibi aydınlık değerlere yönlendirmeyi amaçlayan son ilâhî mesajdır. Bu yönüyle Kur'an, bireysel ve toplumsal dönüşümün temellerini atan, hayatın her alanına rehberlik eden evrensel bir hidayet kaynağıdır. Kur'an'ın temel amacı, tevhidten uzaklaşan insanlığı yeniden tevhid inancına yönlendirmektir. Kur'an'daki mesajlar değerlendirildiğinde, Kur'an'ın insanlığı savaş yerine barışa, nefret yerine sevgiye, merhamete, birlik ve beraberliğe, dayanışmaya ve yardımlaşmaya yönlendirdiği görülecektir. Bu mesajlar, objektif bir bakış açısıyla incelendiğinde, zulme, şirke, haksızlığa ve adaletsizliğe asla izin vermediği anlaşılabacaktır.

Müslümanların geçmiş kültürlerinde genellikle “korku ve ümit” temelli bir anlayış hâkimdir. Kültürümüzde bazen korku temelli bir Kur'an ve din sunumu yapılabilmektedir. Oysa Kur'an, Allah'ın “Vedûd” ismi ile has kullarının hem bu dünyada hem de ahirette korkmaları için hiçbir sebep olmadığını, inananların her zaman üstün olacağını ve asla üzülmeyeceklerini bildirir. Kur'an'da, “Rahmân” ve “Rahîm” ismi ile de Allah'ın sınırsız rahmeti ve merhameti ön plana çıkarılmaktadır. O'nun rahmetinin her şeyi kuşattığı bizlere verilen mesajlar arasındadır.

Günümüzde unutulmaya yüz tutmuş olan sevgi, merhamet, şefkat, empati gibi insanlığın her zaman ihtiyaç duyduğu erdemler, Kur'an'da geniş bir anlam yelpazesi içinde sunulmaktadır. Bu çalışmamızda, Kur'an perspektifinde sevgi konusunun nasıl işlendiğini ve Allah'ın sevdiği ve sevmediği kişilerin kimler olduğunu incelemeye çalıştık.

Çalışma süresince bilgi, beceri ve donanımı ile değerli fikirlerini benden esirgemeyen danışman hocam Sayın Doç. Dr. Mehmet ALTIN'a en kalbi teşekkürlerimi sunuyorum. Sabrımın tükendiği ve çalışmayı bırakmaya niyetlendiğim bir anda moral ve psikolojik desteğiyle yanımda olan Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sabır ŞAYBAK hocama, bu süreçte bana katlanıp her türlü desteğini hissettiğim kıymetli eşim Zeynep ALİOĞLU'na, çocuklarım Talha ile Ömer'e ve Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesindeki tüm hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi arz ediyorum.

Ercan ALİOĞLU

Bitlis-2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı	1
II. Araştırmanın Metodu ve Literatür Taraması.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: SEVGİ KAVRAMININ SEMANTİK TAHLİLİ

1.1. Sevginin Tanımı ve Anlamı	4
1.1.1. İslam Âlimlerine Göre Sevgi	6
1.1.2. Felsefecilere Göre Sevgi.....	9
1.1.3. Kur'an-ı Kerim'de Sevgi	11
1.1.4. Hadislerde Sevgi.....	13
1.2. Hubb Kelimesine Yakın Anımlı Bazı Kelimeler	15
1.2.1. Vudd	15
1.2.2. Alaka	16
1.2.3. Hevâ.....	17
1.2.4. Rahmet/Merhamet	18
1.2.5. Re'fet/Raûf.....	19
1.2.6. Ğarâm	20
1.2.7. 'İşk/Aşk	21
1.2.8. Şevk/İştîyâk.....	22
1.3. Hubb Kelimesinin Zıt Anımlıları.....	25
1.3.1. Buğz	25
1.3.2. Makt	26
1.3.3. Kerih/Kerâhet.....	27
1.3.4. Nefret.....	28
1.3.5. La'net	28
1.3.6. Ğill/Ğulûl	30
1.4. Allah'ın Kulunu Sevmesi.....	31

1.5. Kulun Allah'ı Sevmesi	34
1.6. Sevgi-İman İlişkisi.....	36
1.7. Sevgi-Korku İlişkisi.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'I KERİM'DE ALLAH'IN SEVDİĞİ VE SEVMEDİĞİ İNSAN

TİPOLOJİLERİ

2.1. Allah'ın Sevdığı İnsan Tipolojileri	44
2.1.1. Müttakîn/Takvâ Sahipleri	45
2.1.2. Muhsinîn/İhsan Sahipleri	50
2.1.3. Tevvâbîn/Tevbe Edenler.....	57
2.1.4. Mutetahhirîn/Temizlenenler	60
2.1.5. Sabirîn/Sabredenler	63
2.1.6. Mutevekkilîn/Tevekkül Edenler	66
2.1.7. Muksitîn/Adaletle Hareket Edenler	69
2.1.8. Mukâtilîn/Allah Yolunda Savaşanlar.....	73
2.2. Allah'ın Sevmediği İnsan Tipolojileri	75
2.2.1. Kâfirîn/İnkâr Edenler.....	76
2.2.2. Hâinîn/Hâinlik Edenler	79
2.2.3. Esîm/Günahta Israr Edenler.....	82
2.2.4. Zâlimîn/Zalimler	85
2.2.5. Mufsidîn/Bozgunculuk Yapanlar	88
2.2.6. Ferihîn/Şımaranlar	92
2.2.7. Mu'tedîn/Haddi Aşanlar	94
2.2.8. Musrifîn/İsraf Edenler	97
2.2.9. Mustekbirîn/Kibirlenenler	100
2.2.10. Muhtâl ve Fahûr/Böbürlenip Büyüklelenenler	102
2.3. Allah'ın Sevdığı ve Sevmediği Kimselerin Dünyevî ve Uhrevî Akıbetleri	106
2.3.1. İlâhî Sevginin Dünya ve Ahiret Yansımaları.....	107
2.3.2. Allah'ın Sevmediği Kimselerin Dünyevî ve Uhrevî Akıbetleri	119
SONUÇ.....	123
KAYNAKÇA	126

KISALTMALAR

b.	: Bin, ibn
by	: Basım Yeri Yok
çev.	: Çeviri
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Hz.	: Hazreti
m.	: Miladi
MÖ	: Milattan Önce
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radiyallahu Anhu
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Kur'an-ı Kerim, İslam dininin temel kaynağı olmasının yanı sıra insanın inanç, ibadet, ahlâk ve toplumsal hayatına yön veren ilâhî bir rehberdir. Aynı zamanda Kur'an-ı Kerim, insanın Allah ile olan ilişkisini şekillendiren temel prensiplerle doludur. Bu ilâhî kitap, sadece ibadetlere dair emir ve yasaklar sunmakla kalmaz; aynı zamanda insanın nasıl bir ahlâkî duruş ve kişilik sergilemesi gerektiği konusunda da açık ve yönlendirici hükümler içerir.

Kur'an'da birçok ayette Allah Teâlâ'nın hangi niteliklere sahip insanları sevdiği ve hangi özellikleri taşıyan kimseleri sevmediği çeşitli bağlamlarda ifade edilmektedir. Kur'an-ı Kerim, insanın fitratındaki en temel duygulardan biri olan sevgi konusunu hem ilâhî hem de beşerî boyutlarıyla ele alarak derin bir anlam zenginliği sunmaktadır. Allah'ın sevgisi, kullarına yönelik şefkatinin ve lütfunun bir tezahürü olmakla birlikte, bu sevgiyi hak etmenin de birtakım ahlâkî, imanî ve amelî şartları bulunduğunu Kur'an bizlere haber vermektedir.

Çalışmamızın konusu Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın sevdiği ve sevmediği insan tiplerini belirleyerek bu kişilerin temel özelliklerini ortaya koymaktır. Çalışmada Allah'ın sevdiği insan profilleri ile Allah'ın sevmediğini ifade ettiği kişi ve gruplar, analiz edilecek ve sistematik bir tasnife tabi tutulacaktır.

Bu konunun araştırılmasının önemi, insanın ilâhî değerlerle şekillenen ideal bir kişilik inşa etmesine katkı sunması bakımından öne çıkmaktadır. Zira Allah'ın sevgisine mazhar olmak, bir mümin için en yüce hedeflerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu sevgiye layık olabilmek için ise Allah'ın sevgisinin hangi niteliklerle ilişkili olduğunu bilmek, bu nitelikleri hayatına yansıtmak ve Allah'ın hoşnut olmadığı davranışlardan sakınmak gerekmektedir.

II. Araştırmanın Metodu ve Literatür Taraması

Bu çalışma Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın sevdiği ve sevmediği kişilerin kimler olduğunu ele almaktadır. Çalışmanın ana kaynağı Kur'an olduğundan, ilk yararlanılacak eserler tefsir kaynakları olacaktır. İlk dönem tefsir kaynaklarından günümüze kadar yazılmış tefsirler yeri geldiğinde irdelenmiştir. Bunun yanı sıra Kütüb-i Tisa hadis kaynaklarından da istifade edilmiştir. Kur'an-ı Kerim ayetlerinin mealleri Diyanet İşleri

Başkanlığının komisyonu tarafından yazılan *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*'nden alınmıştır. Kadim lügatler, İslam alimlerinin eserleri, çeşitli felsefi eserler, bilimsel veya genel dergilerde yayınlanmış makaleler, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, tamamlanmış yüksek lisans ve doktora çalışmalarından da yararlanılmıştır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde sevgi kavramının semantik tahlili üzerinde durulmuştur. Sevgi kavramının Arap dilindeki karşılığı olan “hubb/حُب” kelimesinin kadim lügatlerdeki anlamları irdelenmiş, semantik analizin gereği olarak Arap dilinde “hubb/حُب” kelimesine yakın ve zıt anlamlı kelimelerin çoğu tanıtılmaya çalışılmıştır. İslam alimlerinin ve filozofların sevgiye dair tanımlarına yer verilmiş, Kur'an-ı Kerim ve hadislerde sevgi kavramı hakkında bilgi verilmiştir. Allah'ın kulunu sevmesi ile kulun Allah'ı sevmesi konularına değinilmiş ve sevginin iman ve korku ile olan ilişkileri irdelenerek birinci bölüm sonlandırılmıştır.

İkinci bölümde ise Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de “yuhibbu/يُحِبُّ” fiili ile sevdiğini belirttiği sekiz sınıf insanın ve “la yuhibbu/لَا يُحِبُّ” fiili ile sevmediği on sınıf insanın kimler olduğu tefsirler ışığında ele alınmış, Allah'ın sevdiği ve sevmediği kulların dünyevî ve uhrevî akıbetleri Kur'an-ı Kerim ışığında işlenmiştir. Sonuç kısmında da genel bir değerlendirme yapılarak çalışma sonlandırılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın sevdiği ve sevmediği insan tipolojileri başlıklı bir tez ve doktora çalışmasına rastlanmamıştır. Fakat sevgi kavramını ele alan çalışmalar yapılmıştır. Kur'an'da sevgi kavramını ele alan ilk akademik çalışma, 1992 yılında Hatice Kelpetin'in “İman Hayatı Açısından Kur'ân-ı Kerim'de Sevgi ve Korku” başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu çalışmayı takiben 1998 yılında Zeki Bayık'ın “Din Eğitimi Açısından Sevginin Kur'an'daki Yeri” adlı doktora teziyle konu din eğitimi perspektiften ele alınmıştır. 1999 yılında bu alanda iki yüksek lisans tezi daha yazılmıştır. Bunlar: Hikmet Selçuk'un “Kur'an'da Sevgi Kavramı” ve Zehra Soylu'nun “Kur'an-ı Kerim'de Sevgi” başlıklı çalışmalarıdır.

2000'li yıllarda da sevgi teması akademik ilgi görmeye devam etmiştir. 2000 yılında Cengiz Güneş “Kur'an'da Sevgi” adıyla yüksek lisans, 2002 yılında Atilla Yargıcı “Kur'an'ın Önerdiği İdeal İnsan Modelinin Oluşmasında Sevginin Rolü” adlı doktora çalışması yapmışlardır.

Sonraki dönemlerde de sevgi kavramına dair yüksek lisans tezleri üretilmeye devam etmiştir. 2007 yılında Mehmet Bilici “İncil ve Kur’an’da İnsan Sevgisi”, 2009 yılında Şükrü Maden “Kur’an’da Mal ve Evlat Sevgisi”, 2010 yılında Emine Aslan “Kur’an’da Hubb Kavramı” adlı yüksek lisans tezleri yazılmıştır. 2014 yılına gelindiğinde sevgi kavramı ile ilgili iki yüksek lisans tezinin yazıldığı görülmektedir. Fatma Nurdan Çavuşoğlu “Kur’an-ı Kerim’de Sevginin Yeri” ve Abubaker Duraid Abdulqader “Kur’an-ı Kerim’de Sevgi Kavramı”. 2022’de Fatma İlgin, “Kur’ân’da Sevgi Kavramının Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi” adlı yüksek lisans çalışması ile bu alana katkı sağlayan isimler arasına girmişlerdir.

Konuya dair bazı makaleler de kaleme alınmıştır. Bu makaleler arasında, içeriği ve yaklaşımı bakımından konumuzla en fazla örtüşen çalışma Abdullah Özcan’ın “Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın Sevdığı İnsan Tipleri” adlı makalesidir.

Yukarıda belirtilen çalışmalar incelendiğinde, Kur’an’daki sevgi kavramının din eğitimi, ahlâk felsefesi, tefsir ve psikoloji gibi çeşitli disiplinler çerçevesinde sıklıkla ele alındığı görülmektedir. Bu tez, mevcut çalışmalardan birkaç yönüyle ayrılmaktadır. Çalışmamızın ayırt edici yönleri arasında; sevgi kavramının semantik analizine geniş bir yelpazede yer verilmesi, sevginin iman ve korku ile olan ilişkilerinin kapsamlı incelenmesi, Allah’ın sevdiği ve sevmediği karakterlerin geniş biçimde tefsir edilmesi ve bu karakterlerin dünyevî ve uhrevî akıbetlerinin işlenmesi yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: SEVGİ KAVRAMININ SEMANTİK TAHLİLİ

1.1. Sevginin Tanımı ve Anlamı

Bir duygu olarak ele alınan ve birtakım tezahürleriyle tarif edilen sevgi, Arapçada “hubb/حُب” kavramı ile ifade edilmektedir. “Buğz/بُغْز” kavramının zıddı olan “hubb/حُب” kavramı kadim sözlüklerde; “sevmek, istemek, meyletmek, beğenmek, bağlanmak ve kalbin yönelmesi” anlamlarına gelir.¹ Ayrıca, “safılık, beyazlık, parlaklık, kalbin özü ve esası, güzel olanın kalbe yerleşmesi” anlamlarına da geldiği belirtilmiştir.² Bu manadan hareketle Araplar dişlerinin beyaz ve saf oluşuna “habebu’l esnân/حَبُّ الاسنان” derler. Bundan dolayıdır ki sevginin saf, duru ve berrak olanına yani katıksız haline muhabbet adı verilir.³

“Hubb/حُب” kavramı bir şeyin özü, tohumu, çekirdeği manasına gelen “habbe/حَبَّة” kavramı ile aynı kökten gelir.⁴ “Habbe/حَبَّة” olarak adlandırılan tohum, toprağa düştüğünde üzeri örtülür ve ardından yağmur suyuyla beslenir. Güneşin ısı ve ışığı sayesinde ihtiyaç duyduğu enerjiyi alarak gelişim sürecine başlar. Üzerinden zaman geçer. Kışın soğukunu, yazın sıcaklığını görür. Zamanın geçmesi ve havanın değişmesiyle o tohumun özü değişmez. Vakti geldiğinde hayat bulur, çiçek açar ve meyve verir. Kalbe ekilen “hubb/حُب” sevgi “tohumu” da böyledir. Bela ve mihnet, ayrılık ve kavuşma gibi hallerde değişmez. O sevgi o kalpte baki kalır ve meyvesini verir.⁵ Tohumun meyve vermesi gibi sevgi de davranışları doğurur. Eğer kâinat, Yüce Allah'ın sevgisi ve

¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sader, 1414), “Hbb”, 1/289; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, thk. Muhammed Nuaym el-Arkasûsî (Beyrut, Lübnan: Muessesetu'r-Risâle li't-Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1426), “Hbb” 71; Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Mehdî Mahzûmî - İbrahim Samrâî (Daru ve Mektebetu'l-Hilâl, ts.), “Hbb”, 3/31.

² Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: Meclisü'l-A'la li's-Şuuni'l-İslamiyye, 1416). 2/416-422.

³ Ebü'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyri, *Risale-i Kuşeyri*, çev. Ali Arslan (İstanbul: Arslan Yayınları, 1980), 365.

⁴ İbn Manzûr, “Hbb”, 1/294.

⁵ Ali b. Osman Cullâbî Hucvirî, *Keşfu'l-Mahçup (Hakikat Bilgisi)*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996), 443.

iradesiyle var olmuşsa, insanoğlunun sevgisinden de bir sonuç beklenmelidir. Kalbe hangi tür sevgi yerleşmişse, ortaya çıkacak olan ürün de o sevgiye uygun olacaktır.⁶

“Hubb/حُبّ” kökünden türeyen “hubab/حباب” kavramı şiddetli yağmur yağdığında ortaya çıkan kabarcıklar anlamına gelir.⁷ Bundan dolayı muhabbet, kişinin sevdiğine kavuşması ve sevdiğini görme susuzluğu içinde olması demektir.⁸

Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), “hubb/حُبّ” kökünden türeyen “muhabbet” kavramını üç farklı şekilde ele almıştır: Birincisi zevk ve lezzet odaklı muhabbettir. Bu tür muhabbet, erkek ve kadın cinsinin birbirine duyduğu aşk yada insanın eşyaya duyduğu sevgi durumunu ifade eder. Örneğin: “وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا / Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler.”⁹ ayeti örnek olarak gösterilebilir. Bu ayetteki “على حُبِّهِ” ifadesi normal olarak bilinen sevmeyi ifade etmektedir. İkincisi yarar odaklı muhabbettir. Bu tür muhabbet, kişinin kendi çıkarı için faydalanacağı şeylere duyduğu sevgiyi belirtir. Bu durum: “وَأُخْرَى تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ / Hoşunuza gidecek bir şey daha var: Allah’ın yardımı ve yakın bir fetih. Müminleri müjdele!”¹⁰ ayetinde açıkça vurgulanmıştır. Bu ayette geçen “تُحِبُّونَهَا” ifadesi faydalanılacağı şeylere duyulan sevgiyi belirtir. Üçüncüsü erdem odaklı muhabbettir. Bu tür muhabbet, ilim sahiplerinin birbirlerine duyduğu, fazilet ve erdem eksenli sevgiyi ifade eder. İsfahânî, her muhabbetin bir isteme olduğunu ancak her istemenin de muhabbet olmadığına belirtir. Çünkü muhabbetin basit bir istekten daha çok derin ve kapsamlı bir duygu olduğunu ifade eder.¹¹

Kuşeyri (ö. 465/1072), Arapların içerisine suyun doldurulduğu ve suların saklandığı büyük küpe “hıbbu’l-ma / حب الماء” dediklerini belirtir. Nasıl ki küp içerisindeki suyu korur ve muhafaza ederse aynen öyle de seven kişi sevgisini içinde tutar ve muhafaza eder. Bu sevginin kalbin her tarafını kaplamasından dolayı başka sevgilere yer kalmaz.¹²

⁶ Abdullah Özcan, “Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın Sevdiği İnsan Tipleri”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2017), 177.

⁷ el-Ferâhîdî, “Hbb”, 3/31.

⁸ el-Kuşeyri, *Risale-i Kuşeyri*, 365.

⁹ Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), el-İnsân 76/8.

¹⁰ es-Saf 61/13.

¹¹ Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Dimeşk, Beyrut: Dâru’l-Kalem, Dâru’s-Şâmiyye, 1412/1992), “Hbb”, 214.

¹² el-Kuşeyri, *Risale-i Kuşeyri*, 366.

Yukarıdaki tanım ve yorumlardan “hubb/حُبّ” kavramının farklı kullanım alanlarına sahip bir kelime olduğu anlaşılmaktadır. Bazen sevginin en yoğun hâli şeklinde kullanılırken bazen de sevginin saf ve katıksız halini yansıtır. Fakat kullanım alanları farklı olsa da bunların sevgiye işaret ettiği aşikârdır.

1.1.1. İslam Âlimlerine Göre Sevgi

“İnsanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu”¹³ şeklinde tanımlanan sevgi kavramı için Müslüman âlimler ve mutasavvıflar tanımının yapılıp yapılamayacağı hususunda görüş farklılıklarına girmişlerdir. Sevginin tam olarak tarif edilemeyeceğini ancak etkilerinin tanımlanabileceğini belirten görüş ile sevgiyi, güzel veya arzulanan bir hedefe yönelme olarak tarif eden iki görüş ortaya çıkmıştır. Tarifinin yapılabileceğini savunanlara göre sevgi, Allah’ın emirlerine itaat etmek, yasaklarından kaçınmak ve O’nun takdirine rıza göstermektir.¹⁴ Genel itibariyle sevginin tanımını yapan kişiler de mutasavvıflar olmuştur.

Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) sevginin kalbinin derûnî yerinde saklı olan, bu sevgi ile karşısındakine cevap veremeyecek derecede sevenin sevgiden erimesiyle kendinden geçtiğini ifade eder. Böylece ağlama ve yalvarma gibi eylemlerin dışındaki her şey ondan uzaklaşıp onu sevgi ve aşk zayıf düşürecek. Bu sebeple sevgilinin sıfatlarına bürünmüş olacaktır.¹⁵

Gazzâlî (ö. 505/1111) ise sevgiyi, insanın doğası gereği hoşlandığı ve zevk aldığı şeye yönelmesi şeklinde tanımlar. Bu yönelimin en üst düzeyinin ise “aşk” olarak adlandırıldığını belirtir. Ona göre, insanda sevginin ortaya çıkabilmesi için, kişinin sevdiği şeyi tanınması ve bilmesi gerekmektedir. Allah sevgisi ise ancak altıncı his olarak nitelendirilen kalp ile mümkün olabilir. Bu durum, insanı hayvanlardan ayıran temel bir özellik olarak kabul edilir. İnsanın kendi nefsini sevmesi fitrî bir durumdur; ancak bu sevgiyle birlikte, başkalarına yönelik sevgi de mümkündür.¹⁶

Ebu Abdullah el-Kuraşî (ö. 599/1202) de sevgiyi şöyle tanımlar: “Sevgi, sahip olduğu her şeyi sevdiği uğruna feda ederek, kendinden geriye hiçbir şey bırakmamaktır.

¹³ Şükrü Haluk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 2081.

¹⁴ Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya’kûb el-Buhârî el-Kelâbâzî, *et-Ta’arruf li-mezhebi ehli’t-taşavvuf*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1994), 109-111.

¹⁵ el-Kuşeyri, *Risale-i Kuşeyri*, 363.

¹⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâ-u Ulûm’id-Dîn*, çev. Ali Arslan (İstanbul: Merve Yayınları, 2014), 4/619-627.

Yani, iradesini, azmini, zamanını, nefsinin ve malını sevdiğin kişinin tasarrufuna bırakmak, onun rızasını gözetmektir. Sevdiği kişinin ikramından başka bir şeyi kabul etmemek ve onu da yalnızca onun hoşnutluğunu kazanmak için almak demektir.”¹⁷

İbnu'l-Arabî (ö. 638/1240), âlemin ve insanın varlık âlemine gelişinin sevgiyle olduğunu ifade eder. Kudsî hadis olduğu söylenen bir hadiste Allah insanın yaratılışını “كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ فِيَّ عَرَفُونِي” “Ben gizli bir hazineydim. Bilinmeyi sevdim/istedim ve mahlûkatı yarattım. Böylece beni tanıdılar.”¹⁸ şeklinde zikreder. Allah'ın insanı yaratması karşısında, “istedim” şeklinde dar anlamlı bir fiil yerine, “sevdim” şeklinde tercüme eder. İbnu'l-Arabî “أَحْبَبْتُ/أَحْبَبْتُ” fiilinin kullanılmasını varlığın kaynağının sevgi ve aşk olduğu şeklinde açıklamıştır. Ona göre yaratılış, bir bakıma bir aşk hikâyesidir. Çünkü aşk, Hak Teâlâ'nın zatî bir vasfıdır ve evrenin varoluşu bu ilâhî sevginin tezahürüdür. Bu hakikati dile getirdiği bir pasajda şu ifadeleri kullanır: “Bil ki sevgi makamı çok şerefli bir makamdır. Yine bil ki sevgi varoluşun temelidir. Biz sevgiden zuhur ettik, sevgi üzerine yaratıldık, sevgiye doğru yöneldik ve sevgiye gönlümüzü verdik.”¹⁹

Mevlânâ'ya (ö. 672/1273) göre sevgi, evreni kuşatan ve tüm varlıkların yaratılışına sebep olan en temel güçtür. Bu nedenle, var olan her şey sevgiyi bilir ve tanır. İnsanı yüce olana ulaştıran da sevgi ve aşktır. Yüce Allah, evreni sevgi ile yaratmış ve onu insan için var etmiştir. Bundan dolayı sevgi her türlü derde deva olan bir ilaçtır. Sevgi, hayatın her alanında dönüştürücü bir güce sahiptir. Mevlânâ bu düşüncelerini şu şekilde ifade eder:

Sevgiden acılar tatlılaşır, sevgiyle bakır altın olur.

Sevgiden bulanıklıklar durulur, sevgiyle dertler şifa bulur.

Sevgiden ölü bile dirilir, sevgiyle padişah köle olur.

Sevgiden zindan gül bahçesine dönüşür, sevgiyle karanlık evler aydınlanır.

Sevgiden nâr nûr olur, sevgiyle demir mum olur.

Sevgiden hastalıklar şifa bulur, sevgiyle kahr rahmet olur.”²⁰

¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricu's-sâlikîn beyne menâzili iyyâke na'bûdü ve iyyâke neste'in*, thk. Muhammed el-Mu'tesimbillah el-Bağdâdî (Beyrut: Darû'l-Kitâbi'l-Arabî, 1416), 3/14.

¹⁸ Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlû'l-ilbâs 'ammâ iştehere mine'l-eḥâdîs 'alâ elsineti'n-nâs*, thk. Hüssâmüddin el-Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351), 2/132 (No. 2016).

¹⁹ Muhyiddîn Muhammed b. Ali İbnu'l Arabî, *İlâhî Aşk*, çev. Mahmut Kanık (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 26-32.

²⁰ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevi*, çev. Şefik Can (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 2/1529-1537.

Mevlânâ, sevgi ağacının dallarının ezel âleminde, köklerinin ise ebed âleminde olduğunu belirtir. Bu ağaç, hiçbir yere dayanmayan ve gövdesiz bir yapıya sahiptir. Ayrıca, rahmet dalgalarıyla çalkalanan aşk denizinin, canlara hayat verdiğini ve susuzluk çekenlere âb-ı hayat olduğunu şöyle ifade eder:

Aşk, öyle bir denizdir ki rahmet dalgalarıyla coşar,
Dünyaya bulutlar gönderir, yakınlarına inciler yağdırır.²¹
Ey akl-ı kül, kalemini kır; ey nefs-i kül, şekillerle uğraşma!
Ey sevgiliyi arayan er, su üstünde ayak izi arama!
Ey gönlü pâk âşık, akar su gibi duru ve berrak yürü!
Çünkü bu dalgasız, duru su, her an canlara can katar.²²
Âşıkların gönül derdini ne de hoş bir dermana çekiyorsun,
Tıpkı susuzluğa düşen her canı, âb-ı hayat kaynağına götürdüğün gibi.²³

Yûnus Emre (ö. 720/1320)'nin düşüncesinde sevgi, “yerin ve göğün temel direği, tüm varlık ve oluşların özünde bulunan güç” olarak tanımlanır. Ona göre, evrendeki her varlığın özünde sevgi mevcuttur. Sevginin en yoğun hali aşktır ve her şeyin özünde aşk bulunur. Bu bağlamda, Tanrı aşktır, yaratılış aşktır, insan aşktır, insanın tüm duyguları aşktır, iman aşktır, yaşam ve ölüm aşktır, yokluk ve varlık aşktır. Bu perspektiften bakıldığında aşk, tanımlanabilen bir kavram olmaktan ziyade, tanımlayan bir unsurdur. Anlamın kendisi değil, anlamı oluşturan temel kaynaktır. Aşk, varlığın asli ve özsel bir niteliği olarak, varlık ve duygu düzleminde var olan her şeydir. Başka bir deyişle, aşk varlığın mahiyetini oluşturan özdür.²⁴

İbn Kayyım el-Cevziyye'ye (ö. 751/1350) göre sevgi, kalbin azığı, ruhun gıdası ve gözün aydınlığıdır. Sevgiden yoksun olan bir kişi, manevî anlamda ölü olarak kabul edilir. Sevgi ışığını kaybeden kişi karanlıklar içinde boğulur. Sevginin şifasından mahrum kalan kalpler, her türlü hastalığa dūçar olur. Sevginin tadına vakıf olamayanlar hayatlarını üzüntü ve keder içinde geçirirler. Sevgi, iman ve amellerin yanı sıra manevî makam ve hallerin de özü ve ruhudur. Bu duygudan yoksun olanlar, yalnızca bedenen var olan ancak ruhsuz bir ceset gibidirler. Yolculuğa çıkanlar nasıl ki meşakkat ve zorluklar çekerek

²¹ Mevlânâ, *Mesnevi*, 3/4367.

²² Mevlânâ, *Mesnevi*, 1/931-932.

²³ Mevlânâ, *Mesnevi*, 1/1846.

²⁴ Mehmet Bayraktar, *Yunus Emre ve Aşk Felsefesi* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994), 21-25.

menzillerine ulaşırlar aynen öyle de sevgiden yoksun olanlar ya menzillerine ulaşamazlar ya da binbir zahmetle ulaşabilirler.²⁵

Bediüzzaman Said Nursî (ö. 1960) ise sevgiyi yaratılışın sebebi ve fitrata yerleştirilen bir duygu olarak izah eder: “Muhabbet şu kâinatın bir sebeb-i vücududur. Hem şu kâinatın rabitasıdır hem şu kâinatın nurudur hem hayatıdır. İnsan kâinatın en câmi’ bir meyvesi olduğu için, kâinatı istilâ edecek bir muhabbet, o meyvenin çekirdeği olan kalbine derc edilmiştir. İşte, şöyle nihayetsiz bir muhabbete lâayık olacak, nihayetsiz bir kemâl sahibi olabilir.”²⁶

Yukarıdaki tanımlardan anlaşıldığı üzere mutasavvıflar ve İslam âlimleri sevginin farklı yönlerine vurgu yapmışlardır. Genel olarak sevgiyi, insanî bir duygu olarak tanımlasalar da evrenin yaratılışının temelinde yatan ilâhî bir güç ve yaratılışın aslî mayası ve özü olarak da görmüşlerdir. Sevginin insanı manevî olarak besleyen, onu yücelten ve Allah’a yaklaştıran bir unsur olduğu genel olarak beyan edilmiştir. Sevgi ile var eden ve yaratan Allah, bu sevgiyi kalplerde inşa etmiş ve insanda da çeşitli sevgiler halk etmiştir.

1.1.2. Felsefecilere Göre Sevgi

Sevgi, antik çağlardan günümüze kadar birçok filozof tarafından ele alınmış derin ve çok boyutlu bir konu olarak işlenmiştir. Sevgi, insanın varoluşunun temel unsurlarından biri olarak kabul edilmiş ve çeşitli felsefî geleneklerde farklı şekillerde yorumlanmıştır.

Empedokles’e (ö. MÖ 437) göre sevgi, evrenin temel işleyişini açıklayan iki ana güçten biridir. Empedokles, evrenin dört temel elementten oluştuğunu ve bu elementlerin iki karşıt güç olan sevgi ve nefret tarafından yönetildiğini savunur. Ona göre sevgi, evrendeki elementleri bir araya getiren ve uyum içinde birleştiren bir güçtür. Sevgi, farklı unsurları birleştirerek yeni formlar ve varlıklar yaratır. Örneğin, insanlar, hayvanlar ve bitkiler, sevginin etkisiyle elementlerin uyumlu bir şekilde birleşmesi sonucu ortaya çıkar. Sevgi, evrende düzen ve uyumu sağlayan yapıcı bir ilkedir. Bu güç, her şeyi birbirine bağlar ve bütünleştirir. Nefret, elementleri birbirinden ayıran ve kaosa neden olan yıkıcı bir güçtür. Nefretin hâkim olduğu dönemlerde kaos ve ayrışma hüküm sürer.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyım el-Cevziyye, *Allah Sevgisi*, çev. İshak Emin Aktepe - Ahmet Akbaş (İstanbul: Polen Yayınları, 2022), 64.

²⁶ Said Nursî, *Sözler* (İstanbul: Envar Neşriyat, 2007), 358.

Evren, bu iki gücün (sevgi ve nefretin) sürekli mücadelesiyle şekillenir. Sevgi birleştirirken, nefret ayırır ve parçalar. Bu sürekli çekişme, evrenin dinamik ve değişken yapısını açıklar. Her ne kadar yaşadığımız zaman diliminde bu iki güç savaş içinde iseler de sevgi gücü sonunda galip gelecektir.²⁷

Platon (ö. MÖ 427/347), sevgi kavramını felsefi bir sorgulamanın merkezine alan en önemli eserlerinden biri olan ve bir araya gelmiş bir grup entelektüelin sevgi üzerine konuşmalarını içeren *Şölen* adlı eserinde dile getirmiştir. Bu eserde her konuşmacı, sevgiyi farklı bir açıdan ele alır ve bu konuşmalar, sevginin doğası, amacı ve insan yaşamındaki rolü hakkında derin bir tartışma sunar. Platon bu eserde sevgiyi “Eros” tabiriyle ifade ederek şöyle anlatır: “Eros, sevginin kişileştirilmiş halidir. Eros, bir tanrı değil, bir ruhanî varlık olarak tanımlanır. Bu, onun insanlar ile tanrılar arasında bir köprü olduğu anlamına gelir. Sevgi, sahip olmadığımız şeyleri arzulama ve onları elde etme çabasıdır. Sevgi, güzelliğin ve iyinin peşinde koşma arzusudur. İnsanlar, güzellik ve iyilik arayışıyla kendilerini tamamlamaya çalışır. Sevginin nihai amacı, gerçek güzellik ile birleşmek ve bu sayede ölümsüzlüğe ulaşmaktır. Bu hem fiziksel hem de ruhsal bir süreçtir. Sevgi, ölümsüzlük arzusuyla yakından ilişkilidir. İnsanlar, sevgi aracılığıyla kendilerini ölümsüzleştirmeye çalışır. Bu, fiziksel çocuklar doğurarak ya da ruhsal ve entelektüel eserler yaratarak gerçekleşebilir.” Sokrates (ö. MÖ 399), *Şölen*’de sevgiyi en derin şekilde sorgulayan kişidir. Ona göre sevgi, bilgelik ve erdem arayışıdır. Sevgi, insanı hakikate ve idealara götüren bir yolculuktur. Sokrates, sevginin yalnızca fiziksel bir arzu olmadığını, aynı zamanda ruhsal ve entelektüel bir yükseliş olduğunu savunur.²⁸

X. yüzyılda Basra’da ortaya çıkan, dinî, felsefî, siyasî ve ilmî alanlarda çalışmalar yürüten ve faaliyetlerini gizli bir şekilde organize eden İhvan-ı Safa topluluğuna göre sevgi, “sevilen varlığın düşüncesi dışındaki tüm düşünceleri, üzüntü ve kaygıları bir kenara bırakarak, yalnızca onunla ilgilenmek, onu sürekli anmak ve her işinde onu düşünmektir.”²⁹

İbn Sînâ (ö. 428/1037) ise sevginin ileri bir boyutu olan aşk kavramını hem psikolojik hem de ontolojik açıdan ele alır. Ona göre aşk, temelde iyi, güzel ve gerçekten değerli olanı fark edip ona yönelme arzusudur. Bu durum, ayrı olan şeyler için onlara

²⁷ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998), 29.

²⁸ Platon, *Şölen*, çev. Cüneyt Çetinkaya (İstanbul: Kapra Yayıncılık, 2020), 7-25.

²⁹ Enver Uysal, *İhvan-ı Safa Felsefesinde Tanrı ve Alem* (İstanbul: Marmara üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998), 104.

duyulan bir çekim, var olan şeyler için ise onlarla bütünleşme isteği şeklinde tezahür eder. Aşk, aynı zamanda samimi ve saf bir sevgi olarak tanımlanır. Bu bağlamda aşk, bir tür duygu ve his olarak görülür. “Muhabbet” ve “şevk” gibi kavramlarla benzer anlamlar taşır. İbn Sînâ, bu nedenle “aşk, özünde muhabbettir” ifadesini kullanır. Ona göre, zorunlu varlık (Tanrı), hem sevilen (Ma’şuk) hem de seven (Vedûd) olarak kabul edilir.³⁰

Bu bilgiler ışığında, sevginin insanlığın varoluşuyla başlayan ve hem Batı hem de Doğu kültürlerinde çeşitli biçimlerde ve isimlerde kendini gösteren evrensel bir kavram olduğunu söyleyebiliriz. Sevgiyle ilgili ilk derinlikli düşüncelerin Antik Yunan felsefesinde ortaya çıktığını görüyoruz. Grek filozoflarının sevgi ve aşk hakkındaki görüşleri, İslam düşünürlerini de etkilemiş olsa da İhvan-ı Safa gibi ekoller, özellikle Platon ve Aristo’nun eserlerinde belirtildiği üzere, sevgi ve aşkın bir çeşit delilik veya hastalık değil, Allah’ın yarattıklarına bahşettiği bir lütuf olduğunu savunmuşlardır.³¹ İslam âlimleri, bu sevgi sayesinde filozoflardan farklı bir bakış açısı geliştirerek sevgiyi Allah’a ve Allah için beslenen bir duygu olarak tanımlamışlardır.

1.1.3. Kur’an-ı Kerim’de Sevgi

Kur’an-ı Kerim’de sevgi kavramı genel olarak “hubb/حب” kökü ile geçmekte olup, aynı kökten türeyen isim ve fiiller yetmiş iki yerde kullanılmaktadır. Bu ayetlerde, sevginin hem Allah’a hem de insanlara nispet edildiği görülür. Özellikle, “Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler.”³² ayeti, Allah ile kulları arasındaki karşılıklı sevgi bağını gösterir.³³

Kur’an-ı Kerim’de sevginin Allah’a nispet edildiği yerlerde sekiz sınıf insanı Allah’ın sevdiği ifade edilir. Bunlar: Allah’tan korkup Allah’a karşı duyarlı ve sorumluluk bilincinde olan takvâ sahipleri,³⁴ yaptıkları hatalardan pişmanlık duyup Allah’a yönelerek tevbe edenler,³⁵ her şeyin Allah’tan geldiği şuur ve bilinciyle hareket edip kendisine yapılan kötülüklere dahi iyilikle mukabele eden muhsinler,³⁶ kendilerinin yapması gereken sorumluluğu yerine getirdikten sonra Allah’a güvenerek tevekkül

³⁰ Mehmet Bayraktar, “İbn Sîna’da Varlık, Varoluşun Sebebi ve Varlığın Delili Olarak ‘Aşk’”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi 27 (1985), 299-306.

³¹ Ali Galip Gezgin, *Kur’ân’da Sevgi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010), 56.

³² el-Mâide 5/54.

³³ Süleyman Uludağ, “Muhabbet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/384.

³⁴ Âl-i İmrân 3/76, 134.

³⁵ el-Bakara, 2/222.

³⁶ el-Bakara, 2/195, Âl-i İmran, 3/134, 148, el-Mâide, 5/13, 93.

edenler,³⁷ başına gelen bütün maddî ve manevî sıkıntılara sabredenler,³⁸ hem maddî kirlerden hem de günah gibi manevî kirlerden temizlenenler,³⁹ en yakınlarının aleyhine dâhi olsa adaletten ayrılmayanlar⁴⁰ ile dini ve kutsal değerleri uğruna Allah yolunda cihat edenlerdir.⁴¹ Allah'ın sevmediğini belirttiği kullar da vardır. Bunlar: küfür ehli olanlar,⁴² kendini beğenen kibirli kişiler,⁴³ böbürlenip büyüklenenler,⁴⁴ bozgunculuk yapanlar,⁴⁵ haddi aşanlar,⁴⁶ şımaranlar,⁴⁷ israf edenler,⁴⁸ hainlik edenler⁴⁹ ve zalimlerdir.⁵⁰

Kur'an-ı Kerim'de sevginin insana nispet edildiği yerlerde Allah sevgisinden bahsedilir ve Allah sevgisinin tüm sevgilerden daha güçlü olması gerektiği ifade edilir. *“İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da O'na ortak koşanlar vardır. Onları, Allah'ı severcesine severler. Müminlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir. Zulmedenler azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah'ın olduğunu ve Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi!”*⁵¹

İman sevgisinden bahseden ayetlerin birinde Allah, *“Bilin ki, aranızda Allah'ın elçisi bulunmaktadır. Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah, size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiş; inkârı, fasıklığı ve (İslam'ın emirlerine) karşı çıkmayı da çirkin göstermiştir. İşte bunlar doğru yolda olanların ta kendileridir.”*⁵² buyurur.

Allah'ı seven ve Allah'ın da kendilerini sevdiği kulların, müminler karşısında alçak gönüllü, inkârcılar karşısında ise onurlu bir duruş sergiledikleri övgüyle ifade edilir: *“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu*

³⁷ Âl-i İmrân, 3/109.

³⁸ Âl-i İmrân, 3/146.

³⁹ el-Bakara, 2/222, et-Tevbe, 9/108.

⁴⁰ el-Mâide, 5/42, el-Hucurât, 49/9, el-Mümtahine, 60/8,

⁴¹ es-Saf, 61/4.

⁴² Âl-i İmran, 3/32, er-Rûm, 30/45.

⁴³ en-Nahl 16/23.

⁴⁴ en-Nisâ, 4/36, Lokman, 31/18, el-Hadîd, 57/23.

⁴⁵ el-Mâide, 5/64, el-Kasas, 28/77.

⁴⁶ el-Bakara, 2/190, el-Mâide, 5/87, el-A'râf, 7/55.

⁴⁷ el-Kasas, 28/76.

⁴⁸ el-En'âm, 6/141, el-A'râf, 7/31.

⁴⁹ en-Nisâ, 4/107, el-Hac, 22/38.

⁵⁰ Âl-i İmrân, 3/57, 140, eş-Şûrâ, 42/40.

⁵¹ el-Bakara, 2/165.

⁵² el-Hucurât 49/7.

yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”⁵³

Allah'ı sevmenin en önemli göstergesinin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bağlılık ve onun yolunu izlemek olduğu da belirtilir: “De ki: “Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁵⁴

Sevginin insana atfedildiği ayetlerde insanın dünyaya, mala mülke, kadınlara, geçici hazlara aşırı düşkünlüğü, hak etmediği halde övülmeyi sevmesi ve çirkin şeyleri ifşa etme eğilimi de eleştirilmektedir. “Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır.”⁵⁵ “De ki: “Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticaret ve beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve O'nun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah, fasık topluluğu doğru yola erdirmez.”⁵⁶

1.1.4. Hadislerde Sevgi

Hadis literatüründe sevgi kavramı genellikle farklı düzeylerde ve anlamlarda ele alınır. Bu sevgiler Allah sevgisi, peygamber sevgisi, müminlerin birbirlerini Allah rızası için sevmesi, dünya sevgisi, makam sevgisi gibi sevgiler zikredilmiştir.

Allah'ı ve Resulü'nü seven kişinin kıyamette sevdikleriyle beraber olacağı bir hadiste şöyle bildirilmiştir: “Bir bedevî Allah Resulüne (s.a.v.) sordu: ‘Kıyamet ne zaman kopacak?’ Allah Resulü (s.a.v.) de ona dedi ki: ‘Onun için ne hazırladın?’ Bedevî dedi: ‘Allah ve Resulünün sevgisini’ Allah Resulü (s.a.v.) ona: ‘Sen, sevdiğinle berabersin’ dedi.”⁵⁷ Başka bir hadiste de Allah Resulünü (s.a.v.) her şeyden çok sevmek gerektiği şu ifadelerle belirtilmiştir: “Canımı elinde tutan Allah'a yemin olsun ki, sizden hiçbiriniz,

⁵³ el-Mâide 5/54.

⁵⁴ Âl-i İmrân, 3/31.

⁵⁵ Âl-i İmrân, 3/14.

⁵⁶ et-Tevbe 9/24.

⁵⁷ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 1955), “Birr”, 161.

*beni kendi anne, baba ve çocuğundan daha çok sevmedikçe gerçek anlamda iman etmiş olmaz.”*⁵⁸

Seven kişinin sevdiğini Allah’ın rızasını gözeterek sevmesi gerektiği şu hadislerde ifade edilmiştir: *“Sevdiğini Allah için sevmek, yediğini de Allah için yermek imandandır”*⁵⁹, *“Amellerin en üstünü Allah için sevmektir.”*⁶⁰

Hadis kaynaklarında Allah’ın kulunu sevmesi de yer almaktadır. Allah’ın sevgisini kazanan bir kulunu yer ve gök ehli tarafından da sevildiği beyan edilir. *“Allah bir kulunu sevdiği zaman, Cebrail’i çağırır ve şöyle der: ‘Ben filan kulumu seviyorum, sen de onu sev.’ Cebrail de onu sever. Sonra göklerde şöyle nida edilir: ‘Allah filan kulunu seviyor, siz de onu sevin.’ Gök ehli de onu sever. Sonra yeryüzündekilerin gönlünde o kimseye karşı bir sevgi uyanır. Allah bir kuluna buğzettiği zaman, Cebrail’i çağırır ve şöyle der: ‘Ben filan kuluma buğzediyorum, sen de ona buğzet.’ Cebrail de ona buğzeder. Sonra gök ehli arasında şöyle nida edilir: ‘Allah filan kuluna buğzediyor, siz de ona buğzedin.’ Gök ehli de ona buğzeder. Sonra yeryüzündekilerin gönlünde o kimseye karşı bir nefret uyanır.”*⁶¹

Müslümanların birbirini sevmesini teşvik eden pek çok hadis bulunmaktadır. Bu sevginin, sadece Allah’ın rızasını kazanmak amacıyla beslenmesi gerektiği özellikle vurgulanmaktadır. Bu tür bir sevgi, samimi ve kalıcı olup, kişiler arasında gerçek bir bağlılık ve dayanışma sağlar. Bir hadiste şöyle buyruluyor: *“Müminler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücudun uzuvları gibidirler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple rahatsızlanır ve ateşli hastalığa tutulurlar.”*⁶² Başka bir hadiste de: *“İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş sayılmazsınız.”*⁶³ Birbirini Allah için seven kişilerin Allah’ın kendi gölgesinden başka hiçbir gölgenin olmadığı mahşer gününde Allah’ın gölgesinde barındıracaklarını bildirilmiştir. Hadise konu olan yedi sınıf insanlar şunlardır: *“Adil yönetici, Allah’a ibadetle büyüyen genç, kalbi mescitlere bağlı olan adam, Allah için birbirini seven, Allah için bir araya gelen ve Allah*

⁵⁸ Müslim, “İman”, 69; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, thk. Mustafa Deyb el-Biğâ (Dimeşk: Daru ibn Kesîr, Daru’l Yemâme, 1994), “İman”, 14.

⁵⁹ Buhârî, “İman”, 1.

⁶⁰ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaûd - Muhammed Kâmil Karaballı (Dâru’r- Risâletü’l-Âlemiyye, 2009), “Sünnet”, 3 (No. 4599).

⁶¹ Müslim, “Birr”, 157.

⁶² Müslim, “Birr”, 65.

⁶³ Müslim, “İman”, 93.

için ayrılan iki kişi, makam ve güzellik sahibi bir kadın kendisini davet ettiğinde, 'Ben Allah'tan korkarım' diyen adam, sağ elinin verdiği sol elinin bilmeyeceği şekilde sadaka veren adam, yalnızken Allah'ı anıp gözleri yaşaran adam."⁶⁴

Allah Resulü (s.a.v.) hem bireysel hem de toplumsal hayatta huzurun ve uyumun temelini oluşturan bazı meziyetleri Allah'ın sevdiği meziyetler olarak beyan etmiştir. Bu meziyetler: iyilikseverlik, hoşgörü, yumuşak huyluluk, kolaylaştırıcı olma, kusurları örtme, hayâ, iffet, zahitlik, takvâ ve güzel davranmadır.⁶⁵

1.2. Hubb Kelimesine Yakın Anlamlı Bazı Kelimeler

1.2.1. Vudd

Kur'an'da müştaklarıyla birlikte 29 defa geçmekte olan ve sevgiyi ifade etmek için kullanılan "vudd/وُدّ" kelimesi; "saf, halis ve çok temiz sevgi, arkadaşlık ve dostluk" anlamlarına gelir.⁶⁶ Dostluk ve muhabbet anlamını ifade etmek için "vudd/وُدّ", "vedd/وَدّ" ve "vidd/وَدّ" şeklinde üç farklı biçimde kullanılış ve "Racül vüdd/رَجُلٌ وُدّ" ifadesi ile de sevgi dolu olan adam anlamında kullanılmıştır.⁶⁷

"Vedûd/وُدود" Allah'ın güzel isimlerinden biri olup Allah ile insan arasında karşılıklı bir sevgi ilişkisini ifade eder. Arapçada "fa'ûl" kalıbı, hem ism-i fâil (etken ortağ) hem de ism-i mef'ûl (edilgen ortağ) anlamını taşıdığından, "Vedûd/وُدود" ismi Allah için kullanıldığında "kullarını çok seven" veya "kulları tarafından çok sevilen" anlamına gelir. İnsan için kullanıldığında ise "çok seven kişi" manasını taşır.⁶⁸ Allah'ın "kullarını çok seven" manası esas alınırsa, Allah'ın salih kullarını çok sevdiği, lütuf ve ihsanını esirgemediği anlamı verilir. Şayet "çok sevilen" anlamında kullanılırsa sevmeye layık tek varlığın Allah olduğu gerçeği ifade edilmiş olur.⁶⁹ Bu sebeptendir ki kişinin günahları ne kadar çok olursa olsun, tevbe eder, bağışlanma dilerse "Vedûd/وُدود" isminin tecellisiyle Allah'ın hem rahmetine hem de sevgi ve muhabbetine nail olacağı belirtilmiştir.⁷⁰

⁶⁴ Müslim, "Zekat", 91.

⁶⁵ Uludağ, "Muhabbet", 30/384.

⁶⁶ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihah tâcu'l-luga ve sıhahu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmet Abdulğafûr Attar (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, 1407), 2/549.

⁶⁷ İbn Manzûr, "Vdd", 3/453-454.

⁶⁸ Hatice Şahin Aynur, "Kur'ân-ı Kerîm'de Rahmân ve Rahîm'in Esmâ-i Hüsnâ ile Kullanım Alanları", *Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2018), 86-87.

⁶⁹ Ali Osman Tatlısu, *Esmâ'ül-Hüsnâ Şerhi* (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1987), 132.

⁷⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, 2012), 4/617.

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın "Vedûd/ودود" ismi Rahîm ismi ile yakın anlamlı olmalarına rağmen beraber zikredilirler. Rahîm ismi ancak zayıf ve acınmaya muhtaç bir varlık için tecelli ettiği ifade edilirken, "Vedûd/ودود" isminin tecellisi için böyle bir şart aranmaz. "Vedûd/ودود"un tecellisi, doğrudan sevginin bir sonucu olarak gerçekleşir. Örneğin; İnsanlar, kendilerine kötülük yapanları bazen affedebilirler ancak bu affetme sevgi kaynaklı olmayabilir, başka duygusal veya ahlâkî nedenlerden de kaynaklanabilir. İnsanlar bazen de sevmedikleri kişilere acıyabilirler. Ancak Allah, tevbe eden kulu hem affeder hem merhamet eder hem de çok sever. Çünkü O, Ğafûr, Rahîm ve Vedûd'tur.⁷¹

Sonuç olarak "hubb/حب" kavramının yakın anlamlılarından biri olan ve saf, temiz, halis sevgi anlamına gelen "vudd/ود" kavramının sevgiyi ifade ettiği görülmektedir. "Vudd/ود" kökünden türeyen ve Allah'ın esmâ-i hüsnâsından biri olan "Vedûd/ودود" ismi, Allah'ın kullarını sevgiyle yarattığını ve onlara karşı şefkat ve merhamet beslediğini ortaya koyan isimlerindendir. "Vedûd/ودود" ismi, hem "çok seven" hem de "çok sevilen" anlamlarına gelip Allah ile kulları arasındaki karşılıklı sevgi ilişkisini vurgular ve Allah'ın rahmetinin yanı sıra sevgisinin de ne kadar kapsayıcı olduğunu gösterir.

1.2.2. Alaka

Arapçada sevgi anlamına gelen bir diğer kelime de "alaka/علق" kelimesidir. "Alaka/علق" bir kimseye veya herhangi bir şeye karşı duyulan derin sevgi ve aşk, o varlığa yönelik yoğun bağlılık, tutku ve şefkat anlamlarına gelmektedir.⁷²

Bir yere veya bir şeye tutunmak ve yapışmak manalarına da gelen "alaka/علق" kökü embriyonun ana rahminde sülük gibi yapışmasından dolayı bu isimle Kur'an'da zikredildiğini görmekteyiz.⁷³ Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) bu manayı verdikten sonra manevî anlamda aşk ve sevgi anlamlarına da geldiğini beyan eder. Böylece insanın yaratılışının hem embriyolojik bir süreç olduğu hem de sevgi gibi bir duygu ile yaratıldığını belirtir.⁷⁴

Sülük diye bildiğimiz canlıya da Araplar "alaka/علقة" derler. Sülük vücuda yapıştırıldığında yapıştığı yerde yeterli miktarda kanı emip sonra kendini bırakan bir hayvandır. Embriyo da tıpkı sülük gibi ana rahmine yapışır ve çocuğun dünyaya gelişine

⁷¹ Mehmet Altın, *Dil ve Bağlam Açısından Kur'an'da Esmâ-i Hüsnâ* (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2021), 183.

⁷² Ebû Bekr Muhammed bin Hasen İbn Dureyd, *Kitabu cemhereti'l-luga*, thk. Remzi Munîr Ba'lebekkî (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987), "Alâk", 2/939-940.

⁷³ el-Alak 96/2. (خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ), "O, insanı alaktan (asılıp tutunan zigottan) yaratmıştır."

⁷⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 352.

kadar bu süreç devam eder. Madden bağıllık doğumdan sonraki zamanda manevî bir bağıllığa dönüşür. Çünkü çocuk dünyaya geldiğinde annesine sırrı çözölemeyen manevî bir duygu ile bağlanır. Bu manevî bağ sevgidir. Seven sevdiğine hiçbir şekilde ayrılmamak duygusuyla bağlanır ve hayatını devam eder. İşte “alaka/علقة” kökünün “hubb/حب” köküyle bağlantısı bu şekilde izah edilebilir.⁷⁵

1.2.3. Hevâ

“Hevâ/هوى” kelimesi çeşitli anlamlar barındırmakla birlikte, sevgi manasında kullanılan sözcüklerden biridir. Sözlükte; istemek, heves etmek, mahvolmak, terk etmek, sevmek, şefkat göstermek, hasret çekmek, zevk almak, bir şeye yönelmek ve ona bağlanmak anlamlarına gelir.⁷⁶

Bu kelime, çeşitli çağrışımlara sahiptir: kuşun hızla yere inişi veya düşüşü, yıldızların doğuşu ve batışı, perişan olma hali, rüzgârın bir şeyi savurması, nefsanî arzuların belirli bir yöne kayması ve boş hevesler peşinde koşma gibi anlamlar taşır. Dolayısıyla “hevâ/هوى”, hem fiziksel hem de duygusal anlamda bir yönelme veya sapmayı ifade ederken, aynı zamanda kontrolsüz arzulara ve geçici tutkulara da işaret eder.⁷⁷

Bir şeye veya bir kişiye karşı yoğun sevgi ve bağıllık, arzu ve istek içerisinde olmak, nefsin bir şeye meftun olması ve yüce makamlardan süflî isteklere doğru yönelmesi manalarına da geldiği belirtilir.⁷⁸ Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) “hevâ/هوى” kavramına “arzu, istek ve sevgi” manalarını vermiştir. Bu sevgi nefsanî arzu, istek ve yönelişten kaynaklanmaktadır.⁷⁹

Türevleriyle birlikte Kur’an’da 38 defa geçmekte olan “hevâ/هوى” kavramı fiil olarak üç farklı anlamda kullanılmıştır.

1. Düşmek, inmek ve batmak: Necm Sûresinin 1. ayetinde bu manada kullanılmıştır: “*Battığı zaman yıldızla andolsun*”⁸⁰

⁷⁵ Gezgin, *Kur’ân’da Sevgi*, 147.

⁷⁶ İbn Manzûr, “Hvy”, 15/372.

⁷⁷ İbn Dureyd, “Hvy”, 1/172.

⁷⁸ Ebû Hazzâm Enver Fuad, *Mu’cemu mustalahati’s-sufi* (Beyrut: Mektebetu Lubnan, 1993), 179.

⁷⁹ Fahrüddin Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb (et-Tefsîru’l-kebîr)* (Beyrut: Dâru İhyai’t-Turasi’l-’Arabiyye, 1999), 12/411.

⁸⁰ en-Necm 53/1. (وَالنَّجْمُ إِذَا هَوَىٰ)

2. Sevmek ve hoşlanmak: Bakara Sûresinin 87. ayetinde geçen “hevâ/هَوَى” kavramı bu mana ile kullanılmıştır: “...Ama ne zaman size bir peygamber nefislerinizin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse büyüklendiniz...”⁸¹

3. Yönelmek ve meyletmek: İbrahim Sûresinin 37. ayetindeki “hevâ/هَوَى” kavramı bu manadadır: “İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinsinler.”⁸²

Genel bir bakış açısıyla “hevâ/هَوَى” kelimesinin “hubb/حُب” kavramı ile yakın anlamlı olduğunu belirtebiliriz. Fakat sevgiyi pozitif veya negatif olmak üzere iki kategoride analiz ettiğimizde, “hubb/حُب” kavramının pozitif sevgiyi, “hevâ/هَوَى” teriminin ise negatif sevgiyi ifade etmek üzere kullanıldığını görebiliriz. “Hevâ/هَوَى” sadece basit bir eğilim değil, bazen hakikate aykırı bir istek ve sevgiyle yönelmeyi de içinde barındırır. Bu nedenle hakkın hilafına olan, istek ve sevgiyle yapılan eğilimler “hevâ/هَوَى” terimiyle beyan edilmiştir. Örneğin Naziat Sûresinin 40. ayetinde geçen “hevâ/هَوَى” kelimesi negatif sevgi ve istemeyi ifade eder.⁸³ Çünkü burada cenneti kazanmak için kötü arzu ve isteklerden korunmak gerektiği vurgulanmaktadır. Yüce Allah, insanın bu olumsuz yönlerden sakınmasını istemektedir.

1.2.4. Rahmet/Merhamet

“Hubb/حُب” kavramının yakın anlamlılarından biri olan, “r-h-m/رَحِم” kökünden türeyen “rahîm/رَحِيم” kelimesi sözlükte; “merhamet etmek, severek ve acıyarak korumak, şefkat göstermek ve acımak” anlamına gelir.⁸⁴ Kelimenin kök anlamında, “yufka yürekli olmak, acımak, birinin üzüntüsüne ortak olmak” gibi insanî ve duygusal unsurlar bulunur. Bu nedenle, Allah’a nispet edildiğinde, “sonsuz merhametiyle lütuf ve ihsanda bulunan” şeklinde yorumlanmıştır. Bu yorum, ilâhî sevginin hem insanî duyguları aşan hem de onları kapsayan bir nitelik taşıdığını ortaya koyar.⁸⁵

Kur’an-ı Kerim’de “r-h-m/رَحِم” kavramı hem Allah’a hem de insanlara atıfta bulunarak kullanılmıştır. Allah’a izafe edilen rahmet 119 yerde fiil formunda ve 92 yerde “rahmet” şeklinde isim/masdar olarak geçmektedir. “Rahîm” ismi, altı ayette “Rahmân”

⁸¹ el-Bakara 2/87. (أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ)

⁸² İbrâhîm 14/37. (فَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ نَاسٍ يَهْوَى إِلَيْهِمْ وَارْتُفَعُوا مِنَ النَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ)

⁸³ en-Nâziât 79/40-41. (وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ) (فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ) , “Rabbinin huzurunda (hesap vermekten) korkan ve nefesine kötü arzuları yasaklayana gelince, onun barınağı da şüphe yok ki cennetin ta kendisidir.”

⁸⁴ İbn Manzûr, “Rhm”, 12/230.

⁸⁵ Suat Yıldırım, “er-Rahman Vashının Kur’an-ı Kerim’de Kullanılışı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4. (1980), 22-23.

ile birlikte geçerken, diğer yerlerde tek başına kullanılmıştır.⁸⁶ “Rahîm”, esmâ-i hüsnâ’dan olan “Gafûr” (bağışlayıcı), “Azîz” (yüce ve güçlü), “Raûf” (şefkatli), “Tevvâb” (tevbeleri kabul eden), “Berr” (iyilik eden) ve “Vedûd” (seven) gibi isimlerle birlikte anılmıştır. Ayrıca, bir ayette “Rab” ismiyle birlikte, üç ayette ise özellikle müminlerle olan ilişkisi bağlamında zikredilmiştir. Bu kullanımlar, “Rahîm” isminin Allah’ın merhametinin hem geniş kapsamlı hem de özel olarak inananlara yönelik olduğunu vurgular.⁸⁷

Kur’an-ı Kerim’de inanan kullardan Müslüman, mümin ve muhsinlerin Kur’an’ın rahmetinden istifade edeceği beyan edilmiştir. Kur’an tüm insanlık için rahmettir. Lakin kişi Kur’an’a gönlünü açabildiği nispette istifade eder. Dolayısıyla Müslüman, mümin ve muhsinlerin istifadeleri farklı farklı olur. Allah’ı görüyormuşçasına ibadet eden muhsin kulların Kur’an’ın hükümlerini daha iyi anlayıp ondan daha çok istifade ettikleri için Kur’an’ın onlara hidayet ve rahmet kaynağı olduğunu yine Kur’an belirtir.⁸⁸

1.2.5. Re’fet/Raûf

Sözlükte, “acımak, merhamet etmek, şefkat göstermek ve yumuşak davranmak” anlamlarına gelen “re’fet/رأفة” kelimesi, “r-e-f/رأف” kökünden türemiştir. “Rahîm” kavramı ile eş anlamlı kelimelerden biridir. Fakat “re’fet/رأفة” kavramı daha güçlü ve koşulsuz bir şefkati temsil ederken, “Rahîm” daha genel ve kapsayıcı bir merhamet anlamı taşır.⁸⁹

“Re’fet/رأفة” kelimesi aşırı acıma ve şefkati ifade etmektedir. Aşırı bir acıma duygusu taşıdığı için karşı tarafın iyiliği için bile olsa ona zarar vermeye kesinlikle izin vermez. Fakat “Rahim” karşı tarafın iyiliği gözetilse bile, dışarıdan bakıldığında kötülük gibi algılanabilecek davranışlara yol açabilir. Örneğin, Allah’ın sevdiği bir kulunu uyarması veya terbiye etmesi, “rahmet tokadı” olarak ifade edilen bir duruma örnek teşkil eder. Bu durum, merhametin bazen iyilik amacıyla sert bir şekil alabileceğini gösterir. Dolayısıyla, merhametin dışa yansıyan görüntüsü her zaman yumuşak ve anlayışlı

⁸⁶ Bekir Topaloğlu, “Rahmân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34/415.

⁸⁷ Aynur, “Kur’an-ı Kerîm’de Rahmân ve Rahîm’in Esmâ-i Hüsnâ ile Kullanım Alanları”, 71.

⁸⁸ Mehmet Altın, *Âyetler ve Kur’an İsimleri Bağlamında Kur’an’ın Rehberliği* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2021), 75-77.

⁸⁹ İbn Manzûr, “Re’f”, 9/112.

olmayabilir; bazen kişinin gelişimi ve iyiliği için disiplin içeren bir tutum da sergilenebilir.⁹⁰

Allah'ın “Raûf/رؤوف” ismi de “r-e-f/رأف” kökünden türemiştir. Kullarına karşı son derecede merhamet ve şefkat gösteren anlamı taşır.⁹¹ Kur'an-ı Kerim'de “Raûf/رؤوف” ismi, on farklı ayette ilâhî bir sıfat olarak zikredilmektedir. İki yerde tek kullanılmışken sekiz yerde “Rahîm” sıfatıyla Allah'ı nitelemektedir. Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya çalışanın “Raûf/رؤوف” isminin tecellisiyle şefkat ve merhamete mazhar olacağı Kur'an'da beyan edilir.⁹² Allah'ın insanlara verdiği tüm bilgiler ve koyduğu tüm kurallar, aslında kulun iyiliği içindir. Allah'ın koyduğu kurallarda kendi yararını gözetmesi mümkün değildir. O'nun emir ve yasakları, tamamen kullarına olan sevgi ve şefkatinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple Allah'ın rızasını kazanan kişi aynı zamanda sevgisine ve şefkatine mazhar olur.⁹³

1.2.6. Ğarâm

Sevgi kavramına yakın anlamlı olan “ğarâm/غرام” kavramı, insandan hiç ayrılmayan her daim yapışık olan sevgi anlamına gelmektedir. Bu kavramın kökünde ayrılmazlık anlamı bulunmaktadır.⁹⁴ Muallaka şairlerinden Antere b. Şeddâd'ın (ö. m. 614) *Divan*'ında “ğarâm/غرام” kavramının aşk anlamında kullanıldığını görmekteyiz:

يا عبل نار الغرام في كبدي ترمي فؤادي باسهم الشرر

“*Ey 'Abl, aşkın alevleri kalbimi yakıyor, Öyle bir aşk ki kalbimi ateş okları ile vuruyorsun*”⁹⁵

“Ğarâm/غرام” kelimesi aynı zamanda felaket, musibet ve kaçınılmaz bela anlamlarını da içerir. İsfahânî, “İnsana, bela ve musibet olarak isabet eden şey” anlamına geldiğini ifade eder.⁹⁶ Aynı zamanda Furkan Sûresinin 65. ayetinde daimî azap için bu

⁹⁰ Emine Arslan, *Kur'an-ı Kerim'de Hubb (Sevgi) Kavramı* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010), 14.

⁹¹ İbn Manzûr, “Re’f”, 9/112.

⁹² el-Bakara 2/207. (وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ) , “İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya adamıştır. Allah, kullarına çok şefkatlidir.”

⁹³ Altın, *Dil ve Bağlam Açısından Kur'an'da Esmâ-i Hüsnâ*, 205.

⁹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyım el-Cevziyye, *ed-Dâ' ve 'd-devâ' el-cevâbu'l-kâfi limen se'ele 'ani'd-devâi's-Şâfi*, thk. Muhammed Cemil Gâzî (Kahire: Daru'l-Medenî, 1983), 246-247.

⁹⁵ Gezgîn, *Kur'an'da Sevgi*, 152.

⁹⁶ el-İsfahânî, “Ğrm”, 606.

kavram kullanılmıştır.⁹⁷ İbn Kayyım bu ayette geçen “ğarâm/غرام” kavramının sürekli azap olarak kullanılmasında sevginin güzelliğini ve tatlılığını bitirmiş için bu kelimenin kullanıldığını belirtir. Eskiden Arapların sevgiyi ifade etmek için bu kelimeyi pek kullanmadıklarını daha çok “sürekli bela” anlamında kullandıklarını fakat sonraki dönemlerde ise “sevgi ve aşk” anlamının yaygınlaştığını ifade eder.⁹⁸

İbnu'l-Arabî, “ğarâm/غرام” kelimesinin “kişinin sürekli bir sevgi durumunda olması ve sevgilide perişan olmayı arzu etme” durumunu ifade ettiğini belirtir. Furkan Sûresinin 65. ayetindeki “ğarâm” kelimesinin sevgiliye sürekli bir sevgi bağıyla bağlılıktan kaynaklı ortaya çıkan helak olma durumunu beyan ettiğini belirtir. Ona göre seveni ve aşığı “ğarâm/غرام” kavramından daha kapsamlı anlatan başka bir sözcük yoktur. İbnu'l-Arabî'ye göre “hubb/حب” kavramı gerçek sevgi, sevgilinin gönlünde yer alan muhabbet durumuyken “şevk” kavramı sevginin gönüldeki aşırı halidir. Seven sevgisinden dolayı uykusuz ve özlem içerisindeyse ve aşkın bütün sıfatlarına haiz olmuşsa işte bu kişiye “muğrem/مغرم” aşğın vasfına da “ğarâm/غرام” adı verilir.⁹⁹

Genel itibariyle “ğarâm/غرام”, hem tutkulu derin sevgiyi hem de kaçınılmaz bela ve musibet ile sürekli bir azap anlamına gelen çok yönlü bir kelimedir. İlk dönem daha çok musibet, bela ve azap için kullanılmışken sonrasında aşk ve sevgi anlamlarında kullanılmıştır. Günümüzde muhabbetin ve sevginin sürekliliğini ifade etmede kullanılmaktadır.

1.2.7. ‘İşk/Aşk

“Hubb/حب” kavramı ile yakın anlamli olup Kur'an-ı Kerim'de geçmeyen bir kavram olan “ışk/عشق” sözcüğü; “şiddetli ve aşırı sevgi, bir kişinin kendisini tamamen sevdiğine adanması, sevgilisinden başka hiçbir güzelliği göremeyecek kadar ona tutkun olması” anlamlarında kullanılmıştır.¹⁰⁰ Dilimizde bu kavram “aşk” sözcüğü ile ifade edilmiştir.

Lügat kitaplarında, bu kelimenin kökeninin “sarmaşık” anlamına gelen “aşeka/عاشقى” ile yakından ilişkili olduğu belirtilir. Tıpkı sarmaşığın sarıldığı ağacın suyunu emerek onu zayıflatması ve bazen kurutması gibi, aşırı sevginin de seven kişiyi

⁹⁷ el-Furkân 25/65. (وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا) “Ey rabbimiz, derler; bizi cehennem azabından uzak tut, çünkü onun azabı bitip tükenme bilmez.”

⁹⁸ el-Cevziyye, *Ravzatu'l-muhibbîn ve nuzhetu'l-muştâkîn*, 80.

⁹⁹ Muhyiddîn Muhammed b. Ali İbnu'l Arabî, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye* (Kahire: Darû'l-Kitâbi'l-Arabî, 1293), 2/448.

¹⁰⁰ İbn Dureyd, “İşk”, 2/869.

öyle kuşatması ve onu sevdiğinden başka her şeyden uzaklaştırıp onu adeta sarartıp soldurması manasında kullanılmıştır.¹⁰¹ “İşk/عشق” kavramının bu anlamı ile “hubb/حُب” kelimesinin “bir yerde devamlı kalmak, oradan hiç ayrılmamak” anlamı birbiriyle örtüşmektedir. Her iki kavram da bağlılık ve süreklilik içerse de “ışk/عشق” daha yoğun, tutkulu ve dönüştürücü bir sevgiyi ifade eder. “Hubb/حُب” ise daha genel ve dengeli bir sevgiyi temsil eder.¹⁰²

Kur’an-ı Kerim’de “ışk/عشق” kavramı geçmese de tasavvuf ehl-i “...inanamlar ise en çok Allah’ı severler...”¹⁰³ ayetindeki “أَشَدُّ حُبًّا” ifadesini “aşk” şeklinde yorumlamışlardır.¹⁰⁴ Bazı âlimler tarafından zayıf hadis olarak kabul edilen ancak sûfîlerin çokça kullandıkları bir rivayette Allah Resulünün (s.a.v.) şöyle buyurduğu ifade etmişlerdir: “مَنْ عَشِقَ فَكَتَمَ فَمَاتَ مَاتَ شَهِيدًا” “Kim âşık olur da namusunu korur, (derdini) gizler ve ölürse o, şehitlik rütbesine yükselir.”¹⁰⁵

İslami literatürde “aşk” kavramı, temelde ilâhî ve beşerî olmak üzere iki ana anlamda kullanılmıştır. İlahi aşk, genellikle “hakiki aşk” olarak adlandırılırken, beşerî aşk ise “mecazî aşk” şeklinde tanımlanmıştır. İlahi aşk, büyük ölçüde tasavvuf düşüncesinde işlenmiş, ayrıca İslam felsefesinde de belirli bir yer bulmuştur. İslam felsefesinde, kozmik varlıklar hiyerarşisinde alt seviyedeki bir varlığın üst seviyedeki varlık veya varlıklara duyduğu arzu “şevk” terimiyle sevgi de “aşk” terimiyle ifade edilmiştir.¹⁰⁶

Sonuç olarak Kur’an’da yer almamakla birlikte aşk kavramı, tasavvuf ve İslam felsefesi bağlamında ilâhî ve mecazî boyutlarıyla ele alınarak, insanın Allah’a yönelişinde derin ve dönüştürücü bir sevgi biçimi olarak anlam kazanmıştır.

1.2.8. Şevk/İştîyâk

“Şevk/تشوق” kavramı da Kur’an-ı Kerim’de geçen kavramlardan biri değildir. Sözlük manası itibariyle; “istemek, arzu etmek, nefsin ve kalbin bir şeye özlem duyması, sevgiliye yolculuk” anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁷ Felsefe ve tasavvuf literatüründe daha derin bir anlam ifade eder. Bu bağlamda şevk, “bir varlığın, kendi varlık kategorisi içinde en yüksek yetkinliğe ulaşabilmek için gerekli niteliklere duyduğu yoğun arzu ve eğilim”

¹⁰¹ Süleyman Uludağ, “Aşk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 4/17.

¹⁰² Gezgin, *Kur’ân’da Sevgi*, 183.

¹⁰³ el-Bakara 2/165. (وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ)

¹⁰⁴ Gezgin, *Kur’ân’da Sevgi*, 177.

¹⁰⁵ el-Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ’*, 2/263 (No. 2538).

¹⁰⁶ Uludağ, “Aşk”, 4/17.

¹⁰⁷ İbn Dureyd, “Şvk”, 2/876.

olarak tanımlanır. Ayrıca, “kalbin sevdiğine kavuşma isteği” veya “sevilenin ismi anıldığında kalpte uyanan coşku ve heyecan” gibi duygusal boyutları da içerir.¹⁰⁸

Allah Resulü’nün (s.a.v.) bir duasında şevk kavramı şu şekilde geçer: “ وَأَسْأَلُكَ لَذَّةَ ” النظر إلى وجهك، والشوق إلى لقاءك (Allah’ım!)... mübarek veçhine bakma lezzetini tattırmanı senden niyaz ederim. Şevk içinde zatınla karşılaşmayı arzu ederim...”¹⁰⁹

Bazı İslam alimleri “şevk” ve “iştîyâk” terimlerinin anlamlarının aynı olduğunu ifade etseler de bazıları karşı çıkmış ve ifade gücü noktasında ihtilaf etmişlerdir. Bir grup, “Şevk daha güçlüdür, çünkü kalıcı bir niteliktir. İştîyâk ise yapay bir çaba içerir” deseler de diğer grup, “iştîyâk daha güçlüdür, çünkü harf sayısı fazladır. Anlam güçlendikçe harfler de artar.” diye karşılık vermişlerdir. Başka bir grup ise “İştîyâk, gayb olana duyulur. Şevk ise hem hazırda hem uzaktaki şeyler için kullanılır.” diyerek farklı bir karşılaştırma yapmışlardır.¹¹⁰

“Hubb/حب” kelimesine yakın anlamlı olan bazı kelimeler de mevcuttur. Bunlardan biri “Hil/خلل” kökünden türeyen “Hullet/خُلَّة” kelimesidir ve bu kelime “vudd/وُد” kavramı ile aynı anlam örgüsüne sahip olup sevgi anlamında kullanılmıştır.¹¹¹ “Hil/خلل” kökünün türevi olan “hille/خِلَل” ve “halîl/خَلِيل” sözcükleri içten ve samimi dostluk temelli sevgi, sevgisi kalbe nüfuz etmiş olan dost, birbirinin ayıplarını kapatan dostlar anlamlarına gelmektedir. Genel bir sevgi kavramının aksine, özel ve samimi dostu “halîl/خَلِيل” denmiştir. Bu sebeple bu terim, sevginin yalnızca tek bir varlığa yönelik ve paylaşımsız, özel bir hâlini ifade etmektedir.¹¹² Türevleriyle birlikte Kur’an-ı Kerim’de 13 defa geçmektedir. Allah, Hz. İbrahim’e sevgi ve dostluğunu ifade etmek için bu kavramı kullanmıştır.¹¹³

Kalbin zarı anlamına gelen “şeğaf/شَغَف” kelimesi de sevgiyi ifade etmektedir. Sevginin kalbin zarına işlemesi tabiri sevginin kalbinin en derin noktalarına kadar inmesi ve kalbi bütünüyle kuşatması anlamında kullanılmaktadır.¹¹⁴ Bahse konu bu kelime Kur’an-ı Kerim’de Yusuf kıssası anlatılırken Yusuf’un nefsinden murat almak isteyen azizin karısının Yusuf’a yoğun sevgisini ifade etmek için “şeğaf/شَغَف” kelimesinin

¹⁰⁸ Mustafa Çağrı, “Şevk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39/20.

¹⁰⁹ el-Cevziyye, *Ravzatu’l-muhibbîn ve nuzhetu’l-muštâkîn*, 49.

¹¹⁰ el-Cevziyye, *a.g.e.*, 49.

¹¹¹ el-İsfahânî, “Hil”, 691.

¹¹² İbn Manzûr, “Hil”, 11/211.

¹¹³ en-Nisâ 4/125. (وَأَتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا), “ve Allah İbrâhim’i dost edinmiştir.”

¹¹⁴ İbn Dureyd, “Şğf”, 2/873; Cevherî, *es-Sihah tâcu’l-luga ve sıhahu’l-‘Arabiyye*, 4/1382.

kullanıldığını görmekteyiz.¹¹⁵ Bu ayeti İbn Abbas, “Yusuf’un sevgisi azizin karısının kalp zarının altına nüfuz etmiş” şeklinde yorumlamıştır.¹¹⁶

“Hubb/حُبّ” kelimesine yakın anlamlarından biri olan “sabve/صَبَوُ” yoğun sevgi ve istek anlamlarına gelmektedir.¹¹⁷ Âşık olma ve aşk halindeki derin bağlılık, tutku ve düşkünlük manaları da vardır. Nefsin meyletmesi anlamında da kullanılan “sabve/صَبَوُ” Kur’an-ı Kerim’de bu manada kullanılmıştır.¹¹⁸ “Yusuf Rabbim dedi: Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir. Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan, korkarım ki onlara meyleder ve cahillerden olurum.”¹¹⁹

“Hanîn/حَنِينٌ” kelimesi de “Hubb/حُبّ” kelimesine yakın anlamlı olan kelimelerdendir ve “yoğun arzu içinde olmak, ruhun bu istek ve arzuya coşması, kalbin yumuşaması, rahmet, şefkat, bereket, muhabbet ve ta‘zim” anlamlarına gelmektedir.¹²⁰ Kur’an-ı Kerim’de Allah: “Ayrıca katımızdan ona bir rahmet ve ruh temizliği de (verdik). O, kötülükten çok sakınan biriydi.”¹²¹ ayeti ile Hz. Yahya için rahmetin Allah tarafından verildiğini bu kavram ile ifade etmiştir. Bu kelimenin aslının “hannân/حَنَّانٌ” olduğunu söyleyenler olsa da Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) bunun aslının “hanîn/حَنِينٌ” olduğunu ve rahmet ile şefkat anlamına geldiğini belirtmiştir.¹²²

“Hubb/حُبّ” kelimesine yakın anlamlı olan kelimelerden biri de “Fütun/فُتْنٌ”dur ve bu kelime; “bir şeyin kalbe son derece hoş ve sevimli gelmesi sonucu, kişinin sevgiye ve aşka kapılarak ne yapacağını bilemeyecek derecede şaşırması” anlamına gelir. Bu durumun temel nedeni kişinin kalbindeki aşk ve sevgidir.¹²³

Sevgi duygusunun farklı derecelerini ifade etmek için kullanılan yaygın ve bilinen kelime ve tabirlerin yanı sıra, bazıları Kur’an ve sünnette de geçen başka kelime ve ifadeler de bulunmaktadır. Bunlar, “eş-Şe‘af/الشَّعْفُ”, “el-Kilf/الْكَفْ”, “el-Vecd/الْوَجْدُ”, “el-

¹¹⁵ Yûsuf 12/30. (قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا) , “ (Yûsuf’un) sevdası kalbine işlemiş!...”

¹¹⁶ Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *Tenvîru’l-mikbâs min tefsîri ibni Abbas* (Mısır: Matbaatu’l-Ezheriyye, 1316), 196.

¹¹⁷ İbn Dureyd, “Sbv”, 1/351.

¹¹⁸ Raşit Küçük, *Sevgi Medeniyeti* (İstanbul: Hayat Yayınları, 2023), 19.

¹¹⁹ Yûsuf 12/33. (قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَلَا تُصْرَفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْنُ إِلْيُونٍ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ)

¹²⁰ İbn Dureyd, “Hnn”, 1/102.

¹²¹ Meryem 19/13. (وَحَنَانًا مِّنْ لَّدُنَّا وَزَكَاةً وَكَانَ تَقِيًّا)

¹²² el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi’t-temyiz fi lataifi’l-Kitâbi’l-Az’iz*, 2/504.

¹²³ Mecdü’d-Dîn Ebu’s-Sa’âdât İbnu’l Esîr, *en-Nihaye fi ġaribi’l-Hadîs ve’l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvi-Mahmud Muhammed et-Tanâhî (el-Mektebetu’l-İslâmiyye, 1963), 3/410.

cevâ/الجوى, “et-teteyyûm/التطويوم”, “es-Sedim/السدوم”, “ad-Denef/الدفن”, el-Vehel/الوهل”, “el-Vasab/الوصب”, “eş-Şecn/الشجن”, “el-Veleh/الوله”, “el-Elf/الألف”, “el-Limem/اللمم” dir.¹²⁴

Kur'an-ı Kerim'de ve Arapçada sevgiyi ifade etmek için kullanılan tüm bu kelimeleri bütüncül bir şekilde değerlendirdiğimizde, her bir kelimenin sevginin farklı bir boyutunu yansıttığını söyleyebiliriz. Aslında bu kelimeler tam olarak eş anlamlı değildir. Bazı kelimeler, şiddetli arzu veya tutkuyu ifade etmek için kullanılırken, diğerleri sevginin yöneldiği hedefi veya niteliğini belirtmek amacıyla kullanılır. Bu nedenle, bu kelimelerin birbirlerinin yerine kullanılması doğru değildir. Her bir kelime, sevginin kendine özgü bir yönünü vurgulayan ayrı bir anlam yüklenmiştir.

1.3. Hubb Kelimesinin Zıt Anlamlıları

1.3.1. Buğz

“Hubb/حُب” kelimesinin zıt anlamlısı olan “buğz/بُغْز” kelimesi sözlükte; “nefret etmek, tiksirmek, sevimsiz bulmak, hoş görmemek, bir şeyden uzaklaşmak ve iğrenmek” anlamlarına gelmektedir.¹²⁵ “Buğz/بُغْز”, nefsin arzulamadığı, istemediği ve uzak durduğu bir şeyden kaçması, ona karşı nefret duyması ve ondan imtina etmesidir. “Hubb/حُب” ise nefsin bir şeyi istemesi, ona meyletmesi ve onu beğenmesi durumudur.¹²⁶ Bu sebeple “buğz/بُغْز” kavramı sözlüklerde “hubb/حُب” teriminin tam karşıtı olarak kullanılmıştır.¹²⁷

Kur'an-ı Kerim'de “buğz/بُغْز” kavramının türevi olan “el-beğdâu/البَغْدَاءُ” kavramı 5 ayette geçmekte ve kin, nefret manasına gelmektedir. Ali İmran Sûresi 118. ayette “el-beğdâu/البَغْدَاءُ” kavramı tek başına kullanılmaktadır. “Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin, onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar, sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların ağızlarından nefret taşmaktadır; kalplerinin gizlediği ise daha büyüktür. Gerçekten size delilleri açıklamışızdır, eğer düşünüyorsanız!”¹²⁸ Diğer dört yerde “velayet/وَلَايَة” kavramının zıddı olan “adavet/عَدَاوَة” kavramı ile geçmektedir. “Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan

¹²⁴ Küçük, *Sevgi Medeniyeti*, 22.

¹²⁵ İbn Dureyd, “Bğd”, 1/354.

¹²⁶ el-İsfahânî, “Bğd”, 136.

¹²⁷ İbn Manzûr, “Bğd”, 1/289.

¹²⁸ Âl-i İmrân 3/118. (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَاطِنَهُمْ دُونَكُمْ وَلَا يَأْلَوْنَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ)

ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?”¹²⁹, “Biz onların arasına kıyamete kadar düşmanlık ve kin saldık.”¹³⁰

Hadislerde de “buğz/بُغْض” kavramı geçmekte olup meşhur hadislerden birinde Allah Resulü’nün (s.a.v.) şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir. “Birbirinize kin tutmayınız, hased etmeyiniz, sırt dönmeyiniz ve ilginizi kesmeyiniz. Ey Allah’ın kulları, kardeş olunuz. Bir Müslümanın, din kardeşini üç günden fazla terk etmesi helâl değildir.”¹³¹

“Buğz/بُغْض” kavramı, İslam ahlâkında kaçınılması gereken bir duygu durumu olarak öne çıkmaktadır. Gerek Kur’an’ın bu kavrama yer verirken özellikle şeytanın vesveseleri ve toplumsal ayrışmalar bağlamında zikretmesi, gerekse hadiste bu duygudan iman edenlerin menedilmesi, müminleri bu olumsuz duygudan uzak durmaları gerektiğine işaret etmektedir. Nefret ve düşmanlığın insanı Allah’ı anmaktan alıkoyan bir tuzak olduğu gerçeği, bu kavramın İslami perspektifte neden olumsuz addedildiğini açıkça ortaya koymaktadır.

1.3.2. Makt

“Hubb/حُب” kavramının zıt anlamlılarından biri olan “mkt/مَقْت” kelimesi “buğz” kavramının şiddetli halini ifade etmektedir.¹³² Lügate; “bir şeyden şiddetli nefret etmek, hoşlanmamak, tiksirmek, iğrenmek ve öfkelenmek” anlamlarına gelmektedir.¹³³

“Mkt/مَقْت” kavramı Kur’an-ı Kerim’de 6 defa geçmektedir. Allah’ın özellikle kâfirlere olan nefret ve öfkesini belirten ayetler bu kavram ile ifade edilmiştir. “İnkâra sapanlara (ahirette) şöyle seslenilecek: “Siz inanmaya çağırıldığınızda inkâr ederken Allah’ın size öfkesi şimdi sizin kendinize öfkenizden elbette daha şiddetlidir.”¹³⁴ Ayette Allah’a nisbet edilen “mkt/مَقْت” (şiddetli öfkenin) Allah’ın gazabını celbetmesi, O’nun yapılanlardan hoşnut olmaması ve yapılanları yasaklaması anlamlarına gelmektedir.¹³⁵

Kur’an-ı Kerim’de, kişinin yapmadığı bir şeyi söylemesi “mkt/مَقْت” kelimesiyle ifade edilmiş ve Allah katında son derece çirkin bir davranış olarak nitelendirilmiştir. Bu

¹²⁹ el-Mâide 5/91. (اِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقَعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُوْنَ)

¹³⁰ el-Mâide 5/64. (وَالْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ اِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ)

¹³¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Riyâzû’s-sâlihîn* (Beyrut: Daru ibn Kesîr, 1428), 1/440 (No. 1567).

¹³² el-İsfahânî, “Mkt”, 772.

¹³³ el-Ferâhidî, “Mkt”, 2/132; İbn Manzûr, “Mkt”, 2/90.

¹³⁴ el-Mü’min 40/10. (اِنَّ الدِّينَ كَفَرُوا يُنَادُوْنَ لَمَقْتُ اللّٰهِ اَكْبَرُ مِنْ مَّقْتِكُمْ اَنْفُسَكُمْ اِذْ تُدْعَوْنَ اِلَى الْاِيْمَانِ فَتَكْفُرُوْنَ)

¹³⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 27/494.

durum şu ayette açıkça belirtilir: “Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır.”¹³⁶ Bir başka ayette ise, babaların nikâhladığı kadınlarla evlenmenin yasaklandığı bildirilir. Bu davranış, edepsizlik ve şiddetli nefreti celbeden iğrenç bir yol olarak zikredilir: “Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin; çünkü bu bir edepsizliktir, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur.”¹³⁷

Bir hadiste Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kim bir maldaki kusuru açıklamadan satarsa, Allah’ın sürekli gazabı (makt) altında kalır ve melekler de ona lanet okur.”¹³⁸ Bu hadiste de Allah’ın gazabı, öfke ve nefreti “mkt/مقت” kavramı ile ifade edilmiştir.

Gazzâlî, “mkt/مقت” kavramını şu şekilde izah etmektedir: “Sevgi, lezzetli bir şeye insanın tabiatının meyletmesidir. Eğer meyil artarsa o zaman buna aşk adı verilir. Buğz ise insanın elem verici şeyden tabiatının nefret etmesidir. İşte bu kuvvet bulursa adına makt denir.”¹³⁹

Netice itibariyle görmekteyiz ki Kur’an’da “mkt/مقت” kavramı Allah’a nisbet edilerek beyan edilmiştir. Allah’ın daimî nefretini, gazabını ve öfkesini beyan niteliği taşımaktadır. “Hubb/حب”un zıddı olan “buğz/بُغْض” kavramının şiddetli halini ifade ettiği için de sevginin zıddı olarak kullanılmıştır.

1.3.3. Kerih/Kerâhet

Arapça “krh/كره” kökünden türeyen “kerâhet/كراهة” kelimesi; “bir şeyi istememe, onu uygun görmeme, bir şeyden hoşlanmama, onu sevmeme, ondan nefret etme, bir şeyi çirkin veya sevimsiz bulma, ondan iğrenme ve tikslenme” gibi anlamları ifade eder.¹⁴⁰

“Buğz/بُغْض” kavramında olduğu gibi bu kavram da “hubb/حب” kavramının zıddıdır. Fakat aralarında bazı farklar bulunmaktadır: “Buğz/بُغْض”, genellikle manevî bir hoşnutsuzluk ve sevgisizlik durumunu ifade eder ve bu duygu, daha içsel ve dışarıdan kolayca fark edilmeyen bir nitelik taşır. “Kerâhet/كراهة” ise daha çok maddî şeylere karşı duyulan bir tiksinti ve iğrenme hissini ifade eder. Bu durum, yüz ifadeleri gibi dış

¹³⁶ es-Saf 61/3. (كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ)

¹³⁷ en-Nisâ 4/22. (وَلَا تَنْكَحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا)

¹³⁸ Ahmed bin Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid (Müessesetü’r-Risâle, 2001), 25/395 (No. 16013).

¹³⁹ el-Gazzâlî, *İhyâ-u Ulûm’id-Dîn*, 4/619.

¹⁴⁰ İbn Dureyd, “Krh”, 2/800.

belirtilerle kolayca gözlemlenebilir. Dolayısıyla “buğz/بُغْز”, kalpte gizlenen bir duygu iken, “kerâhet/كَرَاهَةٌ” daha somut ve dışa vurulan bir tepkidir.¹⁴¹

Kur'an-ı Kerim'de müştaklarıyla birlikte “krh/كَرِهَ” kökünden türeyen kelimeler 41 defa geçmektedir. Bazı ayetlerde de “krh/كَرِهَ” ile “hubb/حُبٌّ” aynı ayette geçmekte ve birbirinin zıddı olarak kullanılmaktadır. “Savaş, hoşunuza gitmediği hâlde, size farz kılındı...”¹⁴² “Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tevbeyle çok kabul edendir, çok merhamet edendir.”¹⁴³

1.3.4. Nefret

“Nfr/نَفَرَ” kelimesi sözlükte; “bir şeyden rahatsız olmak, tedirgin hissetmek, kaçmak, uzaklaştırmak, sakınmak, hoşlanmamak, sevmemek, nefret etmek, anlaşmazlık ve uyuşmazlık” gibi anlamlara gelir.¹⁴⁴

“Hubb/حُبٌّ” kelimesinin zıt anlamlısı olan “sevgisizlik ve nefret” anlamına gelen “nfr/نَفَرَ” kelimesi Kur'an-ı Kerim'de 4 yerde kullanılmıştır: “İyice düşünceleri için bu Kur'an'da ayrıntılı açıklamalar yaptık. Ama bu, sadece onların haktan uzaklaşmalarını arttırıyor.”¹⁴⁵ “...Sen rabbinin Kur'an'daki ismini tek başına andığında canları sıkılmış olarak arkalarını dönüp giderler.”¹⁴⁶ “...Fakat onlara bir uyarıcı gelince, bu ancak onların nefretlerini arttırdı.”¹⁴⁷ “...Senin bize emrettiğine mi secde edeceğiz?” derler ve bu onların nefretini artırır.”¹⁴⁸

1.3.5. La‘net

Arapçada “l‘an/لَعَنَ” kökünden türeyen bir isim olan ve dilimizde de kullanılan “lânet” kavramı sözlükte; “kovmak, uzaklaştırmak, iyilik ve faydadan mahrum bırakmak” anlamlarına gelmektedir.¹⁴⁹

¹⁴¹ Gezgin, *Kur'ân'da Sevgi*, 191.

¹⁴² el-Bakara 2/216. (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ)

¹⁴³ el-Hucurât 49/12. (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا أَتُحِبُّونَ أَنْ يَدْخُلَ عَلَيْكُمُ الْغُيُوبُ)

¹⁴⁴ İbn Dureyd, “Nfr”, 2/788.

¹⁴⁵ el-İsrâ 17/41. (وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ لِيَذَّكَّرُوا وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا)

¹⁴⁶ el-İsrâ 17/46. (وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَوَّا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا)

¹⁴⁷ Fâtır 35/42. (فَلَمَّا جَاءَهُمْ نَذِيرٌ مَا زَادَهُمْ إِلَّا نُفُورًا)

¹⁴⁸ el-Furkân 25/60. (أَسْجُدْ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا)

¹⁴⁹ İbn Manzûr, “L‘an”, 3/389.

Kur'an-ı Kerim'de 41 defa geçen "lâ'net/لعنة" kavramı Allah'a, Resulüne, meleklerle, diğer peygamberlere ve insanlara atfedildiği görülür. Allah'a izafe edildiğinde Allah'ın rahmet ve bağışından uzaklaştırılmayı, dünyada iyilik ve hidayetden, ahirette ise lütuf ve merhametten mahrum bırakılmayı ifade eder. "Onlar "Kalplerimiz muhafazalıdır" dediler. Öyle değil. İnkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Bu yüzden pek az iman ederler."¹⁵⁰ Kur'an'ın ifadesiyle Allah'ın lânetine; kâfirler¹⁵¹, münafıklar¹⁵², zalimler¹⁵³, şeytan¹⁵⁴, Yahudiler¹⁵⁵, Allah'ın indirdiklerini gizleyenler¹⁵⁶, namuslu kadınlara zina iftirasında bulunanlar¹⁵⁷, Âd kavmi¹⁵⁸, Firavun ve adamları¹⁵⁹, Allah'a ve Resulüne eziyet edenler¹⁶⁰, Allah'a verdikleri sözde durmayanlar ve yeryüzünde bozgunculuk çıkaranlar¹⁶¹, yalan haber yayanlar¹⁶², uğrayacaklardır.

Lanetleme fiili, insan tarafından yapıldığında "kötülüğünü istemek, küfür, hakaret, Allah'ın merhametinden mahrum kalmasını dilemek ve beddua" gibi anlamlar taşır.¹⁶³ Aynı kökten türeyen "mel'ûn/ملعون" ve "lâ'in/لاعن" kelimeleri, "kovulmuş,

¹⁵⁰ el-Bakara 2/88. (وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ)

¹⁵¹ el-Bakara, 2/89. (فَلَعَنَهُ اللَّهُ عَلَى الْكَافِرِينَ) , "İşte bundan dolayı Allah'ın laneti kâfirleredir."

¹⁵² et-Tevbe, 9/68. (وَوَعَدَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا هِيَ حَسْبُهُمْ وَلَعَنَهُمُ اللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ) , "Allah, erkeğiyle kadınıyla münafıklara ve açıktan inkârcılık yapanlara, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem ateşini vaad etmiştir. Onlara bu yeter de artar! Allah onları lânetlemiştir ve onlar için devamlı bir azap vardır."

¹⁵³ el-A'râf, 7/44. (فَادْنُ مَوْدِّنَ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ) , "...Ve aralarından bir duyurucu, "Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun!" diye bağırır."

¹⁵⁴ el-Hicr, 15/35. (وَإِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ) , "Şeytana dedi: Kıyamet gününe kadar lânetlenmiş bulunmaktasın!"

¹⁵⁵ en-Nisâ, 4/46. (وَلَكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا) , "Yahudilerden bir kısmı... fakat inkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Artık pek az inanırlar."

¹⁵⁶ el-Bakara, 2/159. (إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ) , "İndirdiğimiz açık delillerle hidayet bilgisini -kitapta onu insanlara apaçık göstermemizden sonra- gizleyenler yok mu, işte onlara hem Allah lânet eder hem de lânet okuyanlar lânet eder."

¹⁵⁷ Nûr, 24/23. (إِنَّ الَّذِينَ يَزُمُونَ الْمَخْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ) , "İmanlı, saf ve namuslu kadınlara iftira atanlar dünyada ve ahirette lânetlenmişlerdir, onlara büyük bir ceza vardır."

¹⁵⁸ Hûd, 11/60. (وَأَنْتَبِعُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ أَلَا إِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا لِعَادِ قَوْمِ هُودٍ) , "Onlar hem bu dünyada hem de kıyamet gününde lânete uğradılar. Evet Âd rabbini inkâr etti. Hûd'un kavmi Âd'ın canı cehennem!"

¹⁵⁹ Hûd, 11/99. (وَأَنْتَبِعُوا فِي هَذِهِ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ) , "Onların burada da kıyamet gününde de lânet peşlerini bırakmadı; verilen "ödül" ne kötü!"

¹⁶⁰ el-Ahzâb, 33/57. (إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا) , "Allah'ı ve resulünü incitenleri Allah, dünyada ve ahirette lânetlemiş ve onlar için alçaltıcı bir ceza hazırlamıştır."

¹⁶¹ er-Ra'd, 13/25. (وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَٰئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ) , "Allah'a verdikleri sözü pekiştirdikten sonra bozanlar, Allah'ın korunmasını emrettiği bağı koparanlar ve yeryüzünde fesat çıkaranlar var ya işte rahmetten mahrum olmak da onlar içindir; dünyanın kötü sonu da onlar içindir."

¹⁶² el-Ahzâb, 33/60-61. (لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَتُغْرِبَنَّا بِهِنَّ ثُمَّ لَا يُجَاوِزُونَكَ فِيهَا إِلَّا) , "Münafıklar, kalplerinde çürüklük bulunanlar ve Medine'de asılsız haber yayanlar yaptıkları son vermezlerse seni onların üzerine sevk edeceğiz; o zaman seninle beraber orada fazla oturamayacaklar, Allah'ın lanetine uğramış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler."

¹⁶³ Hamza Ermiş, *Arapça'dan Türkçeleşmiş Kelimeler Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 375-376.

reddedilmiş, menfur, iğrenç, lanetli” anlamına gelir.¹⁶⁴ Kur’an’da şeytan için Allah’ın rahmetinden uzaklaştırıldığından dolayı “mel’ûn/ملعون” tabiri kullanılmıştır. “*Kıyamet gününe kadar lânetlenmiş bulunmaktasın!*”¹⁶⁵

1.3.6. Ğill/Ġulûl

“Hubb/حب” kelimesinin zıt anlamlılarından biri olan “ğill/غل” kelimesi sözlükte; “kin, nefret, düşmanlık, haset, kıskançlık, çekememezlik, kötülük yapma arzusu ve ihanet” gibi anlamlara gelir.¹⁶⁶

Râzî, “ğill/غل” kavramının “kin, haset ve nefret” anlamına geldiğini belirttikten sonra dilbilimcilerin şu açıklamasını aktarır: “Ğill/غل”, ince ve latif olduğu için kalbin en derinlerine nüfuz eden bir duygudur. Aynı kökten türeyen “ğulûl/غلول” kelimesi de “hileyle sinsice günahlara ulaşmak ve onları işlemek” anlamını taşır. Bir şey, inceliği ve latifliği sayesinde başka bir şeyin içine girdiğinde de bu ifade kullanılır. Nitekim kalbin derinliklerine işleyen sevgi de benzer bir şekilde tanımlanır.¹⁶⁷

“Ğill/غل”, kalplerde bulunan kötülük yapma dürtüsüdür. Bu duygu, insanları birbirine düşman ederek çatışmalara yol açıyor, suç ve kötülüklerin ortaya çıkmasına neden oluyor ve dünyanın huzur ve mutluluk dolu bir yer olmasını engelliyor. Eğer insanlarda bulunan bu “ğill/غل” duygusu iyi anlaşılır ve onu kontrol altına alacak tedbirler geliştirilirse, insanlar arasında kin ve düşmanlıktan uzak, daha barışçıl ve huzurlu bir ortam oluşturulabilir. Bu düşünce, toplumsal ilişkilerde denge ve uyum sağlamak için önemli bir adım olabilir.¹⁶⁸

Kur’an-ı Kerim’de “ğill/غل” kelimesi “nefret, kin ve düşmanlık” anlamında 3 ayette kullanıldığını görmekteyiz: “*Biz onların kalplerinde kin namına ne varsa söküp attık.*”¹⁶⁹ “*Biz, onların kalplerindeki kini söküp attık. Artık onlar sedirler üzerinde, kardeşler olarak karşılıklı otururlar.*”¹⁷⁰ “*...Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma! Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin.*”¹⁷¹

¹⁶⁴ İbn Manzûr, “L’an”, 3/389.

¹⁶⁵ el-Hicr 15/35. (وَإِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ)

¹⁶⁶ İbn Manzûr, “Ğill”, 11/499.

¹⁶⁷ Râzî, *Mefâtihi l-ğayb*, 14/646.

¹⁶⁸ Yaşar Atila, “Kur’an’a Göre Ğill Kavramı Bağlamında İnsanın Kötülük Yapma Sebeplerini Anlamak”, *Academic Platform Journal of Islamic Researches* 3/3 (2019), 370.

¹⁶⁹ el-A’râf 7/43. (وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ)

¹⁷⁰ el-Hicr 15/47. (وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ)

¹⁷¹ el-Haşr 59/10. (وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ)

Kur'an-ı Kerim'de "hubb/حُبّ" kelimesinin zıt anlamlısı olarak kullanılan başka kavramların da olduğunu görmekteyiz. Bunlardan biri olan "kalâ/قَلِي" kavramı sözlükte, "nefret etmek, iğrenmek, buğz etmek, soğuk davranmak, darılmak, küsmek" anlamlarına gelmektedir.¹⁷² Kur'an-ı Kerim'de 2 ayette geçmektedir. "*Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da.*"¹⁷³ ayetinde darılma anlamında kullanılmışken "*Lût, "Doğrusu ben bu yaptığınızdan dolayı sizden nefret ediyorum dedi.*"¹⁷⁴ ayetinde ise nefret etmek ve iğrenmek manasında kullanılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de "hubb/حُبّ" kelimesinin zıt anlamlısı olarak kullanılan diğer bir kavram "şenee/شَنَاءٌ" kelimesidir. Bu kelime; "sevimsiz ve sevilmeyen"¹⁷⁵ anlamına gelen "şenee/شَنَاءٌ" kökünün çoğulu "şeneân/شَنَائَن" dır. Sözlükte, "Buğz etmek ve şiddetli kin beslemek" anlamlarında kullanılmıştır.¹⁷⁶ Kur'an-ı Kerim'de 2 ayette geçmektedir. "...Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye birtakımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin..."¹⁷⁷ "...Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin. ..." ¹⁷⁸

Genel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde denilebilir ki bu kavramların her biri "hubb/حُبّ" kelimesinin zıt anlamlısı olan nefretin farklı derecelerini ifade etmektedir. "Buğz/بُغْض" genel nefreti ifade ederken, "mkt/مَقْت" Allah'ın gazabını, "kerâhet/كِرَاهَة" fiziksel tiksintiyi, "nfr/نَفَر" ve "kalâ/قَلِي" uzaklaşma hissini, "lâ'net/لَعْنَة" tamamen reddetmeyi belirtirken, "ğill" ve "şeneân/شَنَائَن" ise kalbe işleyen kini ifade etmektedir. Bu kavramlar içerisinde "mkt/مَقْت" ve "lâ'net/لَعْنَة" kavramlarının Allah'a izafe edilmesi, ilâhî adalet sisteminde nefretin yerini göstermektedir. Bu kavramlar, özellikle zulüm ve inkâr durumlarında devreye giren ilâhî tepkilerin bir yansıması olarak zikredilir. Kısacası bu kavramların her biri "hubb/حُبّ" yani sevgi kavramının farklı açılardan karşıt anlamlıları olarak beyan edilmektedir.

1.4. Allah'ın Kulunu Sevmesi

Kullarına şah damarından daha yakın olan Allah,¹⁷⁹ bizlere kendisini esmâ sıfatlarıyla tanıtır. Allah'ın isimlerinden biri olan "Vedûd" esmâsı, O'nun kullarını çok

¹⁷² İbn Manzûr, "Kly", 8/383.

¹⁷³ ed-Duhâ 93/3. (مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى)

¹⁷⁴ eş-Şu'arâ 26/168. (قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ)

¹⁷⁵ el-İsfahânî, "Şne", 465.

¹⁷⁶ İbn Manzûr, "Şne" 1/101.

¹⁷⁷ el-Mâide 5/2. (وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا)

¹⁷⁸ el-Mâide 5/8. (وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ آلَا تَعْدِلُوا)

¹⁷⁹ Ayet için bkz. Kâf 50/16.

sevdiğini ve onlara karşı ne kadar şefkatli olduğunu ifade eder. Yüce Allah'ın kullarına olan lütuf ve keremini, şefkat ve merhametini, affedici ve bağışlayıcı olduğunu ifade eden “Latîf”, “Kerîm”, “Raûf”, “Halîm”, “Vekîl”, “Ğafûr”, “Velî”, “Birr”, “Ğaffâr”, “Tevvâb” ve “Afûvv” gibi isimleri de Allah'ın kullarını sevmesi ile bağlantılı esmâlarıdır. Özellikle sevgiyle doğrudan bağlantılı olan “Rahmân” ve “Rahîm” isimleri, Tevbe Sûresi hariç tüm sûrelerin başında besmele olarak zikredilir. Bu durum, Allah'ın sevgiye ve merhamete verdiği büyük önemi açıkça ortaya koyar. Yüce Allah'ın, “*O, kendisine rahmeti farz kılmuştur.*”¹⁸⁰ ifadesiyle rahmetini, yani sevgi ve merhametini vurgulaması, kullarına karşı sonsuz şefkatini ve sevgisini gösterir.¹⁸¹

Kur'an-ı Kerim'de, “*Onlar Allah'ı sever, Allah da onları sever.*”¹⁸² ayetinde Allah'ın sevdiği kullarının müminlere karşı alçak gönüllü, hakikat inkârcılarına karşı saygınlıklarını koruyacak şekilde onurlu bir duruş sergiledikleri, Allah yolunda cihat edip hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmadıkları beyan edilir.

Mümin bir kul Allah'ın emir ve yasaklarına, belirttiği İslami ölçülere, helal ve haram çizgisine ne kadar çok riayet ederse o denli Allah'ın sevdiğini kazanmış olacaktır. Allah'ın sevgisinin kazananlarında istekleri yerine getirilir. Bir hadis-i kutside Allah'ın şöyle buyurduğu belirtilir: “*Kim benim sevdiğim kuluma düşmanlık ederse, ben ona savaş açmış olurum. Kulum, farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum, nafile ibadetlerle bana yaklaştırmaya devam eder, sonunda onu severim. Onu sevdiğim zaman, artık ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Eğer benden bir şey isterse, mutlaka ona veririm. Eğer bana sığınır, onu korurum.*”¹⁸³

Allah sevgisini kazanmanın yollarından biri Allah Resulü'ne (s.a.v.) tabi olmak ve ona uymaktır. Kur'an-ı Kerim'de: “*De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”¹⁸⁴ buyrulur. Allah'ın sevgisine mazhar olmanın Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gönülden bağlanmak ve onun emirlerine uymakla mümkün olacağı ifade edilmiştir.

¹⁸⁰ el-En'âm 6/12.

¹⁸¹ Fatma İlgin, *Kur'an'da Sevgi Kavramının Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi* (Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021), 18-19.

¹⁸² el-Mâide 5/54.

¹⁸³ Buhârî, “Rikâk”, 38.

¹⁸⁴ Âl-i İmran 3/31.

Allah'ın kulunu sevmesi, onu kendi nefsinin arzularına, şeytana ve diğer Allah düşmanlarına uymaktan korumasıdır.¹⁸⁵ Yani Allah'ın sevmesi kulun doğru yolda kalmasını ve ilâhî rızaya ulaşmasını sağlayan bir işarettir.

Allah'ın sevdiği ve razı olduğu kullarına ihsan ve ikramını şu şekilde tasnif edebiliriz.

1. Allah, sevdiği ve razı olduğu kullarını cenneti ile müjdelemiş ve onların kurtuluşa erdiğini beyan etmiştir. Kur'an-ı Kerim'e bu hakikat şöyle dile getirilmiştir: *"Onları, içlerinden ırmaklar akan ve içlerinde ebedî kalacakları cennetlere sokacaktır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, Allah'ın tarafında olanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir."*¹⁸⁶

2. Allah, kulunu sevdiğinde yer ve gök ehline de o kişiyi sevdirebilir. Bir hadiste şöyle buyrulur: *"Allah bir kulunu sevdiği zaman, Cebrail'i çağırır ve şöyle der: 'Ben filan kulumu seviyorum, sen de onu sev.' Cebrail de onu sever. Sonra göklerde şöyle nida edilir: 'Allah filan kulunu seviyor, siz de onu sevin.' Gök ehli de onu sever. Sonra yeryüzündekilerin gönlünde o kimseye karşı bir sevgi uyanır."*¹⁸⁷

3. Allah'ın sevgisini kazanan kulların günahları bağışlanır. Kur'an'da şöyle zikredilir: *"De ki: 'Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.'"**¹⁸⁸

4. Allah bir kulunu severse onun isteklerini yerine getirir. Bir hadiste: *"...Onu sevdiğim zaman, artık ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Eğer benden bir şey isterse, mutlaka ona veririm..."**¹⁸⁹ buyrulur.

5. Allah, sevdiklerini korur ve himaye eder. Hadis-i şerifte şu şekilde beyan edilmiştir: *"Allah bir kulunu sevdiği zaman, onu dünyanın zararlarından korur. Tıpkı birinizin hasta olan birini (soğuk) sudan koruduğu gibi."*¹⁹⁰

6. Allah, sevdiği kullarının yanında olup kulun işlerini kolaylaştırır. Bir hadis-i kutside Allah şöyle buyuruyor: *"Ben, kulumun hakkımdaki zannı gibiyim. O, beni andıkça*

¹⁸⁵ Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyan el-Endelüsî, *Bahri'l-muhît* (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1999), 2/86-87.

¹⁸⁶ el-Mücâdele 58/22.

¹⁸⁷ Müslim, "Birr", 157.

¹⁸⁸ Âl-i İmrân 3/31.

¹⁸⁹ Buhârî, "Rikak", 38.

¹⁹⁰ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâîl el-Bûsîrî, *İthâfû'l-hıyere bi-zevâ'idî'l-mesânîdi'l-aşere*, thk. Ebû Temîm Yâsir bin İbrâhîm (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1420), "Züh'd", 1 (No. 7259), 7/431.

ben onunla beraberim. O, beni içinden anarsa ben de onu içimden anarım. O, beni bir cemaat içinde anarsa, ben de onu daha hayırlı bir cemaat içinde anarım. O, şayet bana bir karış yaklaşacak olursa, ben ona bir zira yaklaşırım. Eğer o, bana bir zira yaklaşır, ben ona bir kulaç yaklaşırım. Kim bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak giderim. Kim bana şirk koşmaksızın bir arz dolusu günahla gelse, ben de onu bir o kadar mağfiretle karşılarım.”¹⁹¹

7. Allah, sevdiği kulunu musibetlerle imtihan eder. Bu hakikati dile getiren bir hadiste Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyuruyor: “*Sevabın çokluğu, belanın büyüklüğüne göredir. Allah, bir toplumu sevdiği zaman şüphesiz onları (sıkıntı, musibet ve belalarla) imtihan eder. Artık kim bir (imtihan edildiği bela ve musibetlere) rıza gösterirse, Allah’ın rızası (ve sevabı) o kimseyedir. Kim de (imtihan edildiği bela ve musibetlere) öfkelenir (ilâhî hükme rıza göstermez) ise, Allah’ın gazabı (ve azabı) o kimseyedir.*”¹⁹²

Sonuç olarak “*Allah güzeldir güzel olanı sever*”¹⁹³ hadisi sırrınca diyebiliriz ki mümin bir kulun Allah’ın sevgisini kazanması için güzel ve Allah’ın rızasına uygun bir hayat sürdürmesi gerekmektedir. Allah’ın sevgisi, müminler için hem bir lütuf hem de sorumluluktur. Kulun bu sevgiyi hak etmesi; iman, takvâ ve salih amellerle mümkün olabilir. İfade edilen bunca hadisler ilâhî sevginin pratik hayattaki yansımalarını gösterirken müminlere Allah’a yakınlaşmanın yollarını işaret etmektedir. Nihayetinde, Allah’ın sevgisini kazanmak, dünya ve ahiret saadatinin en büyük garantisidir.

1.5. Kulun Allah’ı Sevmesi

İslam’da sevgi denilince kulun Allah’a olan sevgisi ilk akla gelmektedir. Kur’an’da “*iman edenler en çok Allah’ı severler*”¹⁹⁴ ayeti ile “*Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler...*” ayeti gösteriyor ki müminlerin esasında sevmesi ve bağlanması gereken yegâne varlık Allah’tır.

Kulun Rabbini sevmesi, O’na saygı gösterip itaatle bağlı olması ve Allah’ın sevap ve ihsanını kazanmayı murat etmesidir. Zaten sevgi, bağlı olmaktır. Çünkü seven kişi, sevdiğine mümkün olduğunca bağlı kalır ve bu bağlılık, sevginin en temel

¹⁹¹ Müslim “Tevhid”, 1; Buhârî “Tevhid”, 15.

¹⁹² Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Dâru’r-Risâle el-Âlemiyye, 1430), “Fiten”, 23 (No. 4031).

¹⁹³ Müslim “İman”, 39.

¹⁹⁴ el-Bakara 2/165. (وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ)

göstergesidir.¹⁹⁵ Zemahşerî (ö. 538/1144), bu görüşü destekler nitelikte kuldaki Allah sevgisini, “Kulun Rabbine olan sevgisi; O’na itaat etmesi, rızasını istemesi, gazabını ve cezasını gerektirecek şeylerden sakınmasıdır” şeklinde ifade etmektedir.¹⁹⁶

Nursî, kuldaki sevgiyi hakikî ve mecazî sevgi olarak tanımlamıştır. Hakikî sevgi, yalnızca Allah’a yönelik olan sevgi iken mecazî sevgi insanın nefesine, yakınlarına, milletine veya dünyaya duyduğu sevgidir. Nursî, mecazî sevginin yanıltıcı olduğunu, çünkü tüm bu sevgilerin aslında Allah’ın isim ve sıfatlarının yansımalarına duyulması gerektiğini savunur. Ona göre kâinattaki her varlık, “Yaratıcının kemalini gösteren bir aynadır, bu nedenle sevginin ölçüsü, her şeyi “Mahbub-i Ezelî” adına sevmektir. Bu düşüncelerini şu dizeleriyle ifade etmektedir: “Evet insan evvelâ nefisini sever. Sonra akaribini sonra milletini sonra zihayat mahlukları sonra kâinatı, dünyayı sever. Bu dairelerin her birisine karşı alakadardır. Onların lezzetleriyle mütelezziz, elemeleriyle müteellim olabilir. Halbuki şu herc ü merc âlemde ve rüzgâr deveranında hiçbir şey kararında kalmadığından bîçare kalb-i insan her vakit yaralanıyor. Elleri yapıştığı şeylerle, o şeyler gidip ellerini paralıyor, belki koparıyor. Daima ızdırap içinde kalır yahut gaflet ile sarhoş olur. Madem öyledir, ey nefis! Aklın varsa, bütün o muhabbetleri topla, hakikî sahibine ver, şu belalardan kurtul. Şu nihayetsiz muhabbetler, nihayetsiz bir kemal ve cemal sahibine mahsustur. Ne vakit hakikî sahibine verdin, o vakit bütün eşyayı onun namıyla ve onun âyinesi olduğu cihetle ızdırabsız sevebilirsin. Demek şu muhabbet, doğrudan doğruya kâinata sarf edilmemek gerektir. Yoksa muhabbet, en leziz bir nimet iken, en elîm bir nîkmet olur.”¹⁹⁷

İnsan kalbi, kendisine iyilik yapana doğal bir sevgi besler. Bu bakımdan, en büyük iyilik sahibi olan Allah, sevgide en ön sırada yer almalıdır. Zira insanın varlığı, hayatını sürdürebilmesi için gerekli rızık ve sağlık gibi tüm nimetler doğrudan O’nun lütfudur. Allah Resulü (s.a.v.) bu konuda şöyle buyurmuştur: “Allah’ı, size verdiği nimetlerle rızıklandırdığı için sevin. Beni de Allah sevgisi için sevin. Ehli beytimi (ailemi) de benim sevgim için sevin.”¹⁹⁸

¹⁹⁵ el-Endelüsî, *Bahri’l-muhît*, 2/86-87.

¹⁹⁶ Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi’t-tenzîl ve uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vîl*, thk. Mustafa Hüseyin Ahmed (Kahire-Beyrut: Dâru’r-Reyân li’t-Türâs/Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1407), 1/646.

¹⁹⁷ Nursî, *Sözler*, 358-359.

¹⁹⁸ Ebû Îsâ Muhammed bin Îsâ bin Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu’l-kebîr (Sünenü’t-Tirmizî)*, thk. Şuayb el-Arnaût (Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2009), “Menâkıb”, 104 (No. 4123).

Allah Resulü (s.a.v.), ümmetine hem yol gösteren hem de örnek teşkil eden bir duasında şu şekilde niyazda bulunmuştur: *“Allah’ım! Bana, Sen’in sevgini ve Sen’in katında sevgisi bana fayda sağlayacak kimselerin sevgisini nasip eyle. Allah’ım! Bana sevdiğim şeylerden rızık verdiğin zaman, onu Sen’in sevdiğin şeyler doğrultusunda harcamamda bir güç ve destek kıl. Allah’ım! Sevdiğim ama bana nasip etmediğin şeyleri de Sen’in sevdiğin şeylere yönelmem için bir huzur vesilesi kıl.”*¹⁹⁹ Hz. Davud da Allah’a duasında şöyle niyaz etmiştir: *“Allah’ım! Senden kendi sevgini, seni sevenlerin sevgisini ve beni senin sevgine ulaştıracak ameli istiyorum. Allah’ım! Sevgini bana nefsimden, ailemden ve soğuk sudan daha sevimli kıl!”*²⁰⁰ Allah Resulü (s.a.v.) ve Hz. Davud dualarında dile getirdikleri temenniler ile bizlere ilâhî sevginin bir kulun hayatındaki en yüce arzu ve hedef olması gerektiğini göstermektedir. Hz. Davud’un duasında geçen “soğuk sudan daha sevimli kıl” ifadesi, çölde susamış bir insanın hayatta kalmak için duyduğu en büyük arzuyla Allah sevgisini karşılaştırarak, bu sevginin ne kadar içten ve zaruri olması gerektiğini mecaz yoluyla anlatmıştır.

Sonuç olarak tüm varlıklar acizdir ve birbirine muhtaçtır. Mümin, nimetlerin kaynağı olan Allah’a tam bir bağlılıkla huzur, sevinç ve dinginlik bulur. Yaratıcıyı tanımak ve O’na bağlanmak, insanın psikolojik dengesi için kritik bir ihtiyaçtır. Bu bağ koparıldığında içsel çatışmalar ortaya çıkar. Allah’ı sevmek, diğer tüm sevgilerin önüne geçmelidir. Bu sebeple Allah sevgisi, dünyevi sevgilerden olan anne, baba, eş, çocuk, vatan gibi sevgilerden üstün olmalıdır.²⁰¹

1.6. Sevgi-İman İlişkisi

İman “emn/أمن” fiilinden türeyen bir mastardır; “gönül huzuru, korkudan bertaraf olmak ve insanın güven içinde olması” anlamlarına gelmektedir.²⁰²

Sevgi ve iman birbirleriyle yakın bir ilişki içerisindeyler. Şöyle ki insan, kendi varlığının farkında olan tek varlık olarak, geçmişin pişmanlıkları ve geleceğin belirsizlikleri arasında sıkışıp kalan bir varlıktır. Bu durum, onu ebediyete uzanan bir anlam arayışına sürüklerken, aynı zamanda içsel bir çıkmazla yüz yüze getirir. Hayat ilerledikçe bu üzüntü ve endişeler birikerek ağır bir yük haline gelir. İnsan, adeta “dertler yumağına” dönüşen bir ruh haline hapsolür.²⁰³ İşte bu varoluşsal sancının çözümü, kişinin

¹⁹⁹ Tirmizî, “Deavât”, 76 (No. 3797).

²⁰⁰ Tirmizî, “Deavât”, 75 (No. 3796).

²⁰¹ Gezgin, *Kur’ân’da Sevgi*, 354.

²⁰² el-İsfahânî, “Emn”, 90.

²⁰³ Erich Fromm, *Sevme Sanatı*, çev. Işitan Gündüz (İstanbul: Say Yayınları, 2024), 29-32.

Rabbini tanınması ve ona tam bir teslimiyetle iman etmesiyle mümkündür. İman da sevginin bir tezahürüdür. Çünkü seven iman ve itaat eder. Şairin dediği gibi,

لو كان حبك صادقاً لأطعته. ان المحب لمن يحب مطيع

“Eğer sevginde samimi olsaydın, O’na itaat ederdin. Çünkü seven, sevdiğine itaat edendir.”²⁰⁴ Bu sevgiye ve itaate en layık olanda hiç şüphesiz Allah’tır.

Ayette de iman edenlerin en çok Allah’ı sevdiği dile getirilmiştir.²⁰⁵ Kulun Allah’a duyduğu sevgi, imanın en temel unsurlarından biridir. İmanın, sadece duygusal bir olgu olarak tanımlanamayacağı açıktır. Ancak iman yalnızca tek bir kavramla ifade edilmek zorunda olsaydı, bu kavram büyük ihtimalle sevgi olurdu. İnsan, evrendeki her şeyin yaratıcısı ve mutlak sahibi olan, sonsuz merhamet ve iyilik sahibi Rabbine iman ettiğinde, O’na karşı duyduğu sevgi doğal bir sonuç olmaktadır.²⁰⁶

Kur’an-ı Kerim’de sevgi teması ele alındığında, bu kavramın özellikle Allah sevgisi etrafında yoğunlaştığı görülür. Bu sevgi, Kur’an’ın genel yapısı içerisinde oldukça belirgin bir yer tutar ve tevhid ilkesinin temel taşlarından biri olarak karşımıza çıkar. Kur’an-ı Kerim’de, “İnsanlardan kimileri vardır ki, Allah’tan başka bazı varlıkları Allah’a denk tanrılar sayar da bunları Allah’ı sever gibi severler. İman edenler ise en çok Allah’ı severler. Keşke zalimler -azapla yüz yüze geldiklerinde anlayacakları gibi- şimdi de bütün kuvvetin Allah’a ait olduğunu ve Allah’ın azabının çok şiddetli olduğunu anlasalardı!”²⁰⁷ ayeti kulluğun temelinde sevginin olduğunu vurgulamakta ve müminlerin en büyük sevgiyi Allah’a duydukları belirtilmektedir. İnsan, en çok neyi seviyorsa, aslında onu hayatında ilahlaştırmış olur. Bundan dolayıdır ki imanın temel unsurları arasında kulun Allah’a olan sevgi ve bağlılığı vardır. Aynı zamanda ayette müminler yalnız Allah’ı severler tabiri yerine en çok Allah’ı severler ifadesi bizlere başka varlıkların da meşru ve makul ölçülerde sevilbileceği mesajını vermektedir. Yeter ki bu sevgiler Allah sevgisinin önüne geçmesin ve Allah’ı unutturmasın.²⁰⁸

Kur’an-ı Kerim’de Hz. İbrahim’in bir Yaratıcı arama hâleti, iman ve sevgi arasındaki sıkı bağı göstermektedir. Hz. İbrahim, yıldızların Tanrı olma ihtimalini

²⁰⁴ Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim Semerkandî, *Bahru’l-’ulûm* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1992), 1/110-111.

²⁰⁵ el-Bakara 2/165.

²⁰⁶ Arslan, *Kur’an-ı Kerim’de Hubb (Sevgi) Kavramı*, 28.

²⁰⁷ el-Bakara 2/165. (وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ)

²⁰⁸ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 250-252.

değerlendirirken, bir şeyin ilâhî olabilmesi için ona duyulan sevginin de kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, “...ben batanları sevmem”²⁰⁹ ifadesi, sevginin imanla olan ilişkisini açıkça ortaya koymaktadır. Bu, sevgiyi sadece bir duygu değil, aynı zamanda bir ibadet şekli ve doğru inanç olarak ele almaktadır. Hz. İbrahim’in “...ben batanları sevmem” demesi, onların Tanrı olamayacağına duyduğu inancın bir yansımasıdır. Burada rubûbiyetin ve ubudiyetin temelinde sevgi bulunmalıdır. Çünkü bir varlığa Tanrı olarak tapabilmek için, ona en üst düzeyde sevgi ve bağlılık duyulması gereklidir.²¹⁰

Kur’an-ı Kerim’de imanın Allah tarafından sevdirdiği beyan edilmektedir: “Bilin ki Allah’ın elçisi aranızdadır. Birçok durumda o sizin dediklerinizi yapsaydı işiniz kötüye giderdi, fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi; inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi. Allah tarafından bahşedilmiş bir lütuf, bir nimet olarak doğru yolu bulmuş olanlar işte onlardır (bu vasıflara sahip olan sizlersiniz). Allah her şeyi bilmekte, yerli yerince yapmaktadır.”²¹¹

Allah Resulü (s.a.v.) iman ve sevgi arasındaki bağı şöyle izah etmektedir: “Üç özellik vardır ki kimde bulunursa o kişi imanın tadını alır:

1. Allah ve Resulünü her şeyden çok sevmek,
2. Bir kimseyi yalnızca Allah için sevmek,
3. Allah kendisini küfürden kurtardıktan sonra tekrar küfre dönmeyi, ateşe atılmak kadar çirkin ve tehlikeli görmek.”²¹²

Tasavvufun önemli isimlerinden Cüneyd-i Bağdâdî, ilâhî sevgiyi tevhid, fenâ ve elest bezmi çerçevesinde yorumlamaktadır. Ona göre gerçek manada imanı ve tevhidi idrak eden kişi, benliğini aşarak fenâ makamına ulaşır. Bu makamda kişi, “aynü’l-muhabbe” olarak tanımlanan hakiki sevgiye erişir. Bu sevgi, Allah’ın sevdiğini sevmek ve O’nun hoşnut olmadığı şeylerden uzak durmak şeklinde tezahür eder.²¹³

²⁰⁹ el-En’âm 6/76. (لَا أَحَبُّ إِلَيْنِ)

²¹⁰ Seyyid Kutub, *Fizılâ-il Kur’an*, çev. İ. Hakkı Şengüler vd. (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1986), 308-309.

²¹¹ El-Hucurât 49/7. (وَأَعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ (وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ)

²¹² Müslim “İman”, 67.

²¹³ Ebu Abdurrahman es-Sülemi, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemi’nin Risaleleri*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981), 163.

Allah iman edenler ve samimi bir kalp ile kulluk görevini yerine getirenlerin gönüllerine sevgiyi var edeceğini beyan etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: “İman edip salih ameller işleyenler için Rahmân, (gönüllere) bir sevgi koyacaktır.”²¹⁴ Bu formül şu şekilde ifade edilebilir; İman edip salih amel işleme sonucunda Allah'ın sevgisine mahzar olunuyorsa, Allah'ın sevdiği ve razı olduğu kişinin de cennet ile mükâfatlandırılacağı doğal bir sonuçtur.²¹⁵ Bu hakikat birçok ayette de beyan edilmektedir.²¹⁶

İman-sevgi ilişkisini beyan niteliği taşıyan bir hadiste Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “...Şüphesiz Allah dünyayı sevdiği ve sevmediği kimselere verir. Fakat imanı sadece sevdiği kimselere lütfeder. Öyleyse Allah kime iman nasip etmişse, bilsin ki Allah onu seviyordur. Canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, hiçbir kul kalbi ve dili teslim olmadıkça (gerçek manada) Müslüman olamaz...”²¹⁷

Sonuç olarak insanın varoluşsal arayışında iman ve sevginin birbirini tamamlayan iki temel unsur olduğunu görmekteyiz. İmanın “güven ve huzur”, sevginin ise “bağlılık ve itaat” boyutları insanın varoluşsal sancılarına çözüm sunan ve birbirini besleyen iki dinamik olduğu görünmektedir. Kur'an'da “Rahmân'ın gönüllerde sevgi yaratması” vaadi, iman nasıl ilâhî sevgiye dönüşeceğini göstermektedir. Allah'a duyulan hakikî sevgi ise hem dünyada içsel huzurun hem de ebedî saadetin anahtarı olarak beyan edilmektedir. Mümin, bu sevgi sayesinde ne geçmişin pişmanlıklarına ne de geleceğin belirsizliklerinin esiri olur. Rabbine tam bir teslimiyet ile güvenerek sevginin emân hâlini yaşar.

1.7. Sevgi-Korku İlişkisi

Korku, Arap dilinde genellikle “havf/خَوْف” kavramı ile ifade edilmektedir. “Korku, endişe ve dehşet”²¹⁸ anlamlarına gelen “havf/خَوْف”, “zanna ya da bilgiye dayanan bir işareten yola çıkarak istenmeyen bir şeyin meydana geleceğini beklemektir.”²¹⁹ Bu kavram “hoşlanılmayan bir durumun başa gelmesinden veya arzulanan bir şeyin elde edilememesinden duyulan kaygı ve korku” olarak da tanımlanmaktadır.²²⁰

²¹⁴ Meryem 19/96. (إِنَّ الدِّينَ أَمْنٌ وَعَمَلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا)

²¹⁵ İsmail Karagöz, *Allah Sevgisi Allah Korkusu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 27-28.

²¹⁶ Bkz. et-Teğabün 64/9; et-Talâk 65/11.

²¹⁷ Ahmed bin Hanbel, *el-Müsned*, 6/189 (No. 3672).

²¹⁸ İbn Manzûr, “Hvf”, 9/99.

²¹⁹ el-İsfahânî, “Hvf”, 303.

²²⁰ Mustafa Kara, “Havf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997), 16/328-329.

Tanımı yapılan korku kavramının istenmeyen bir hal olduğunu görmekteyiz. Hiç kimse korkmaktan veya korkutulmaktan zevk almaz. Lakin yaratılıştan gelen bu korku duygusunun sevgi duygusu kadar gerekli ve yararlı olduğu ifade edilmektedir: “Korku duygusu, belirli sınırlar dahilinde, insanın hem fiziksel hem de toplumsal konumunu gözetmesi, görev ve sorumluluklarını koruyarak hayatını denge içerisinde sürdürmesi açısından önemli ve işlevsel bir özelliktir. Bu yönüyle faydalı bir duygudur.”²²¹

İbn Kayyım’a göre, insanın belirli bir dengede taşıdığı korku duygusu gerekli ve faydalıdır. Ona göre bu duygu, kişinin kendini güvende hissetmesine yol açabilecek rehavetten kurtulmasını, ilâhî tehdidi ciddiye almasını, işlediği günahları kabul etmesini ve amellerinin sonuçlarını düşünmesini sağlar. Bu tür bir korkunun oluşması için ise bilinç ve bilgi temel şarttır. Çünkü kişi, neyle karşılaşacağını bilmiyorsa ondan korkması da mümkün değildir. Korku iki temel unsura bağlı olarak gelişir: İlki, doğrudan hoşnutsuzluk duyulan ve yaşanması arzu edilmeyen durumun kendisidir. İkincisi ise bu sonuca götüren etkenler ve yollar. Kişi hem sonucun hem de bu sonuca götüren sebeplerin farkında olduğu ölçüde gerçek bir korku yaşar. Bunlardan herhangi birine dair bilgisinin eksikliği ise korkunun zayıflamasına neden olur.²²²

Kur’an-ı Kerim’in temel kavramları arasında yer alan korku, çoğunlukla “el-havf/الخوف” terimiyle ifade edilmekle birlikte, bu anlam etrafında şekillenen ve bazen eşanlamlı olarak değerlendirilen başka kelimeler de bulunmaktadır. Bu kelimeler şunlardır: “el-haşyet/الخشية”²²³, “el-vecel/الوجل”²²⁴, “el-fez’/الفزع”²²⁵, “er-rahbet/الرهبّة”²²⁶, “er-rav’/الروع”²²⁷, “el-işfâk/الإشفاق”²²⁸, “er-ru’b/الرعب”²²⁹ ve “el-vecs/الوجس”²³⁰. Bu kavramlar, görünüşte eş anlamlı gibi görünse de Kur’an’ın farklı bağlamlarında teknik ve anlam derinliği olan bir üslûpla kullanıldığından aralarında ince farkların olduğu

²²¹ Özcan Köknel, *KorkularTakıntılar Saplantılar* (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1995), 15-18.

²²² el-Cevziyye, *Medâricu’s-sâlikîn*, 1/511.

²²³ Kur’an’da geçtiği yerler için bkz. el-Bakara 2/74; en-Nisâ 4/77; el-İsrâ 17/31,100; el-Enbiyâ 21/28; el-Mü’minûn 23/57; el-Haşr 59/21.

²²⁴ Kur’an’da geçtiği yerler için bkz. el-Enfâl 8/2; el-Hicr 15/52, 53; el-Hac 22/35; el-Mü’minûn 23/60.

²²⁵ Kur’an’da geçtiği yerler için bkz. el-Enbiyâ 21/103; en-Neml 27/87, 89; Sebe’ 34/23, 51; Sâd 38/22.

²²⁶ Kur’an’da geçtiği yerler için bkz. el-Bakara 2/40; el-A’râf 7/116, 154; el-Enfâl 8/60; en-Nahl 16/51; el-Enbiyâ 21/90; el-Kasas 28/32; el-Haşr 59/13.

²²⁷ Hûd, 11/74.

²²⁸ Kur’an’da geçtiği yerler için bkz. el-Kehf, 18/49; el-Enbiyâ, 21/28, 49; el-Mü’minûn, 23/57; el-Ahzâb, 33/72; eş-Şûrâ, 42/18, 22; et-Tûr, 52/26; el-Mücâdele, 58/13; el-Meâric, 70/27.

²²⁹ Kur’an’da geçtiği yerler için bkz. Âl-i İmrân, 3/151; el-Enfâl, 8/12; el-Ahzâb, 33/26; el-Haşr, 59/2; el-Kehf, 18/18.

²³⁰ Kur’an’da geçtiği yerler için bkz. ez-Zâriyât 51/28; Hûd 11/70; Tâhâ 20/67.

görülmektedir.²³¹ Kur'an-ı Kerim'de, "havf/خوف" kökünden türeyen ya da benzer anlamı taşıyan bu kavramlar yaklaşık 124 kez yer almaktadır. Korku anlamı taşıyan kavramlar oldukça çeşitli bir içerik yelpazesine sahiptir. Bu kullanımların neredeyse yarısı dünyevî nitelikteki korku ve endişeleri ifade ederken, diğer kısmı ise Allah'a karşı duyulan saygı temelli korku, ilâhî azaptan çekinme, âhiret endişesi ve günah işlemekten kaçınma gibi dinî hassasiyetlere işaret etmektedir.²³² Müminlerin, Allah'a karşı saygısızlıktan kaçınmaları, O'nun rızasını kaybetme endişesi taşımaları ve Allah'a duyulan saygıdan doğan içsel bir ürperti hissetmeleri gibi anlamlarda da yine bu kavramlara yer verilir. Aynı zamanda, Allah'a iman etmiş kimselerin O'ndan başka hiçbir güçten korkmamaları gerektiği de vurgulanır. Öte yandan, inkârcılar, münafıklar ve kafirler için söz konusu olan korkular; ebedî azapla karşılaşma ve kötü bir akıbetle yüzleşme endişesi bağlamında ele alınır. Buna karşın, iman eden ve salih amel işleyen kimseler için Kur'an'da korkuya yer olmadığı açıkça ifade edilir. Zira bu kişiler, Allah'ın koruması altında olup hüznü kapılmayacaklardır.²³³

Genel olarak toplumda Allah sevgisinden ziyade Allah korkusunun ön planda tutulduğu görülmektedir. Oysaki bu iki temel duygunun da aşırılıktan uzak, dengeli bir şekilde yaşanması gerekmektedir. Eğer Allah'tan korkma anlayışı doğru temellendirilmez ve sınırları iyi çizilmezse, bu duygu kişiyi umutsuzluğa sürükleyebilir. Oysa ümitsizlik, bireyin manevî anlamda çöküş yaşamasına neden olur. Kur'an'da geçen Allah korkusu ifadesi, İsfahânî'nin de dikkat çektiği üzere, aslan gibi vahşi bir hayvan karşısında duyulan ani ürküntü ve korku anlamında değildir. Burada kastedilen, günahlardan kaçınmak, Allah'ın buyruklarına muhalefet etmemek ve O'na tam bir teslimiyetle yönelmektir. Dolayısıyla, günah işlemeye devam eden bir kimse, Allah'tan gerektiği gibi korkan biri olarak değerlendirilemez.²³⁴

Muhabbete en çok layık olan Allah hem sevilen hem korkulan bir zat olarak Kur'an'da zikredilir. Birbirinin zıddı gibi görünse de birçok İslam alimi korkunun Allah'ın şefkat ve merhametine iltica edilecek bir yol olduğunu beyan etmektedirler. Nursî, bu konuda şöyle izahta bulunur: "İnsanın havfa ve muhabbete âlet olacak iki cihaz, fitratında derç olunmuştur. Alâküllihal, o muhabbet ve havf, ya halka veya Hâlîka

²³¹ Ali Galip Gezgin, "Eşanlamlılık Bağlamında Kur'an'da 'Korku' İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 16./1 (2003), 38-62.

²³² Kara, "Havf", 16/329.

²³³ Gezgin, *Kur'an'da Sevgi*, 304.

²³⁴ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'an*, 303.

müteveccih olacak. Halbuki halktan havf ise elîm bir beliyyedir; halka muhabbet dahi belâlî bir musibettir. Çünkü sen, öylelerden korkarsın ki sana merhamet etmez veya senin istirhamını kabul etmez. Şu hâlde havf, elîm bir belâdır. Muhabbet ise sevdiğin şey ya seni tanımaz, Allah’a ısmarladık demeyip gider (gençliğin ve malın gibi) ya muhabbetin için seni tahkir eder. Görmüyor musun ki mecazî aşklarda yüzde doksan dokuzu, maşukundan şikâyet eder. Çünkü Samed âyinesi olan bâtın-ı kalble sanem-misal dünyevî mahbuplara perestiş etmek, o mahbupların nazarında sakildir ve istiskal eder, reddeder. Zira fitrat, fitrî ve lâıyk olmayan şeyi reddeder, atar. Demek, sevdiğin şeyler ya seni tanımıyor ya seni tahkir ediyor ya sana refakat etmiyor, senin rağmına mufarakat ediyor. Madem öyledir; bu havf ve muhabbeti öyle birisine tevcih et ki, senin havfın lezzetli bir tezellül olsun, muhabbeti zillatsız bir saadet olsun. Evet, Hâlîk-ı Zülcelâlınden havf etmek, O’nun rahmetinin şefkatine yol bulup iltica etmek demektir. Havf bir kamçıdır, O’nun rahmetinin kucağına atar. Malûmdur ki, bir valide, meselâ bir yavruyu korkutup sinesine celb ediyor. O korku, o yavruya gayet lezzetlidir. Çünkü şefkat sinesine celb ediyor. Halbuki bütün validelerin şefkatleri, rahmet-i İlâhiyenin bir lem’asıdır. Demek havfullahta azîm bir lezzet vardır. Madem havfullahın böyle lezzeti bulunsa, muhabbetullahta ne kadar nihayetsiz lezzet bulunduğu malûm olur. Hem Allah’tan havf eden, başkaların kasavetli, belâlî havfından kurtulur. Hem, Allah hesabına olduğu için, mahlûkata ettiği muhabbet dahi firaklı, elemli olmuyor.”²³⁵

Ebû Hafs el-Haddâd (ö. 260-874) bu konuyu şöyle ifade etmektedir: “Korku, Allah’ın kırbacıdır. Onunla kapısından uzaklaşanları terbiye eder. Korku, kalpte bir kandildir. Onunla kişi kalbinde bulunan hayrı ve şerri görür. Herhangi birinden korkarsan ondan kaçarsın. Ancak Allah’tan korktuğunda ona doğru kaçarsın. Yani korkan kimse, Rabbinden Rabbine kaçır.”²³⁶

İbn Kayyım korkuya bir amaca bağılı olan bir vesiledir der. Bu yüzden, korkulan şey ortadan kalkınca korku da ortadan kalkar. Nitekim cennet ehli için “onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.” buyrulmuştur. Korku, amellere bağılıdır, muhabbet ise Allah’ın zatına ve sıfatlarına bağılıdır. Bu yüzden, müminlerin cennete girdiklerinde Allah’a olan sevgileri kat kat artar ama artık korku diye bir şey kalmaz. İşte bu sebeple, sevgi makamı, korku makamından daha yüksek ve daha yüce bir makamdır.”²³⁷

²³⁵ Nursî, *Sözler*, 358.

²³⁶ el-Cevziyye, *Medâricu’s-sâlikîn*, 1/509.

²³⁷ el-Cevziyye, *Medâricu’s-sâlikîn*, 1/510.

Sonuç olarak korku ne salt bir ürküntü ne de umutsuzluğa kapılma sebebidir. Bilakis, insanı ilâhî rahmete yönelten bir kamçı ve tevbenin kapısını aralayan bir uyarıcıdır. İman edenler için Allah korkusu, O’nun azameti karşıında duyulan haşıyet ve günahlardan sakınma bilincidir. Allah’a yönelik sevgi ve korku duyguları, müminin inanç ve ibadet hayatında birbirini tamamlayan iki asli unsur olup, bireyin dini sorumluluk bilinciyle hareket etmesini ve manevî olgunluğa ulaşımasını sağlamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'I KERİM'DE ALLAH'IN SEVDİĞİ VE SEVMEDİĞİ İNSAN TİPOLOJİLERİ

2.1. Allah'ın Sevddiği İnsan Tipolojileri

Bu başlık altında Kur'an-ı Kerim'de doğrudan “Allah sever/يُحِبُّ” ifadesiyle belirtilen mümin vasıfları işlenecektir. Allah'ın sevdiği kulların nitelikleri yalnızca bu ifadeyle sınırlı değildir. Mesela Âl-i İmrân Sûresinde Allah, “*De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın...*”²³⁸ ayeti ile bizlere Allah'ın sevgisini kazanmak için Allah Resulüne (s.a.v.) uymamız gerektiği mesajı verilmektedir. Bunun yanı sıra Allah'ın razı olduğunu belirttiği ve cennet ile mükafatlandıracağını ifade ettiği²³⁹ veya veli kullarım diye zikrettiği²⁴⁰ kişilerin de Allah nezdinde ödüllendirileceği dolaylı olarak Allah'ın sevdiği kullar olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu bölümde örneklerde belirtildiği gibi genel mesajlar değil sadece “Allah sever/يُحِبُّ” formundaki ayetler esas alınarak başlıklar oluşturulmuştur. Bu esaslar doğrultusunda bu formda Allah sekiz sınıf insanı sevdiğini belirtir. Bunlar: müttakîn (takvâ sahipleri), muhsinîn (ihsan sahipleri), tevabbîn (tevbe edenler), mutetahhirîn (temizlenenler), sabirîn (sabredenler), mutevekkilîn (tevekkül edenler), muksitîn (adaletle hareket edenler) ve mukatilîn (Allah yolunda savaşanlar)'dır.

Salih bir müminin en büyük hedeflerinden biri, Allah'ın sevgisine mazhar olmuş kullardan biri olabilmektir. Bu yüce hedefe ulaşabilmek için Allah'ın hangi kullarını, hangi niteliklerinden ötürü sevdiğini bilmek gerekir. Zira bu bilgi, bireyin yalnızca kendi ahlâkî ve manevî hayatını şekillendirmesine değil, aynı zamanda ailesi, çevresi ve içinde bulunduğu topluma karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmesine de vesile olur. Nitekim çoğu insan, sevgiyi bir eylemden ziyade bir sonuç olarak görme eğilimindedir. Sevmekten çok sevmeye odaklanırlar. Bu sebeple, “Nasıl sevilirim, nasıl sevilen biri olurum?” sorusu, onların değer sisteminde öncelikli bir yere sahiptir. Allah'ın sevgisine mazhar olan kulların temel niteliklerini tanımak hem teorik hem de pratik anlamda, eğitim-öğretim süreçlerinde, bireysel gelişimde ve toplumsal yapının inşasında önemli katkılar sağlayacaktır. Bu katkılar hem kişisel hem de toplumsal düzeyde ahlâkî ilkeler

²³⁸ Âl-i İmrân 3/31.

²³⁹ el-Beyyine 98/8.

²⁴⁰ Yûnus 10/62.

kazanılmasına yardımcı olacak, dolayısıyla bireyde ve toplumda davranışsal dönüşümleri beraberinde getirecektir. Kanaatimizce, bu yönüyle söz konusu bu bilgiler, ahlâklı bireylerin ve sağlıklı toplumların inşasında önemli bir aşamaya ışık tutacaktır.

2.1.1. Müttakîn/Takvâ Sahipleri

Takvâ kavramı, Arapçada “vky/وقى” kökünden türemiştir. Bu kökün fiil formu “vekâ/وقي” olup, masdarı “vikâye/وقاية”dir. Aynı kökten türeyen farklı masdarlar arasında “vakyen/وقيا”, “vâkiyeten/واقية”,²⁴¹ “tevkiyeten/توقية”²⁴² ve “vikâen/وقاء”²⁴³ gibi biçimleri de bulunmaktadır. Müttakî ise, “itteka/إتق” kökünün ism-i fâilî olup “takvâ sahibi kişi” anlamına gelmektedir. Takvâ sözlükte; “bir şeyi onu rahatsız edecek ve ona zarar verecek şeylerden korumak, muhafaza etmek ve himaye etmek” gibi anlamlara gelir.²⁴⁴ Allah Resulü (s.a.v.): “*Yarım hurma ile de olsa sadaka vererek kendinizi cehennemden muhafaza edin*”²⁴⁵ buyurarak, takvâ kavramının temel anlamını vurgulamıştır.

İslam öncesi Arap toplumunda takvâ kavramı hem insanlar hem de hayvanlar için kullanılan ve dışsal, yıkıcı ya da zararlı bir güce karşı geliştirilen savunma refleksini ifade eden bir terim olarak öne çıkmaktaydı.²⁴⁶ Bu bağlamda kelime, esasen fiziksel ve maddî tehditlere karşı korunmayı ifade eden bir anlam çerçevesinde kullanılmaktaydı. Ancak Kur’an-ı Kerim, söz konusu terimi temel anlamını tamamen yitirmeksizin daha kapsamlı bir muhtevayla yeniden biçimlendirmiştir. Böylece kavram, insanın ruhsal, ahlâkî ve manevî boyutlarını da içine alan çok yönlü bir anlam kazanmıştır. Sadece takvâ kavramı değil, birçok kelime Kur’an-ı Kerim’de yeni ve çok katmanlı anlamlarla yeniden yapılandırılmıştır. Kur’an, cahiliye döneminde toplum tarafından bilinen ve kullanılan bazı kelimelere farklı içerikler yüklemiş, bu suretle onları ilâhî mesajın daha etkili bir biçimde aktarılmasına imkân tanıyacak şekilde yeniden anlamlandırmıştır. Vahyin yönlendirmesiyle, önceden yüzeysel ve sınırlı anlamlara sahip olan bu kelimeler, adeta

²⁴¹ İbn Manzûr, “Vky”, 15/401.

²⁴² el-Fîrûzâbâdî, “Vky”, 5/256.

²⁴³ el-İsfahânî, “Vky”, 881.

²⁴⁴ İbn Manzûr, “Vky”, 15/401; el-Fîrûzâbâdî, “Vky”, 5/256; el-İsfahânî, “Vky”, 881; Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs* (Kuveyt: Meclisü’l-Vatani li’s-Sekafe ve’l-Fünun ve’l-Edeb, 1965), “Vky”, 40/226.

²⁴⁵ el-Buhârî, “Zekat”, 9; Müslim, “Zekat”, 20. (اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ ثَمَرَةٍ وَالْقَلِيلُ مِنَ الصَّدَقَةِ)

²⁴⁶ Toshihiko İzutsu, *Kur’an’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2019), 299-304.

boş bir peteğin hakikat ve marifetle dolması gibi, daha derin ve yol gösterici birer kavrama dönüşmüştür.²⁴⁷

Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) takvâ kavramının Kur'an-ı Kerim'de çeşitli anlamlarda kullanıldığını beyan etmiştir:²⁴⁸

1. Allah'tan Korkmak: “Elinizdekini (Tevrat) tasdik edici olarak indirdiğime (Kur'an) iman edin; sakın onu inkâr edenlerin ilki olmayın! Ayetlerimi az bir karşılığa satmayın. Yalnız benden korkun.”²⁴⁹ ayetinde takvâ kavramı Allah'tan korkma anlamında kullanılmıştır. Birçok ayette bu mana ile geçtiği beyan edilmiştir.²⁵⁰

2. İtaat ve kulluk: “Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi itaat edin ve ancak Müslüman olarak can verin.”²⁵¹ ayetinde bu mana ile kullanılmıştır.

3. Kalbin günahlardan sakınması ve günahların terk edilmesi: Müttakî kulun günahlardan kaçındığı takvâ kavramı ile ifade edilmiştir: “...İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takva sahibi (Allah'a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışdır. Evlere kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”²⁵²

4. İman ve tevhid: İnsan, şirkten sakınıp tevhid inancında kararlılıkla yol aldığı anda, hakikî amacına ulaşır, böylece Allah'ın dostluğunu kazanarak O'nun rızasına erişir. Tevhid anlamına gelen takvâ kavramı da Kur'an'da şöyle beyan edilmektedir: “İnkâra sapmış olanlar o zaman kalplerini o gurura, Câhiliye dönemine ait büyükleme duygusuna kaptırmışlardı, Allah da resulünün ve müminlerin gönüllerine huzur ve güven duygusu verdi, onları takvâ (tevhid) sözüne bağlı kıldı. Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâyıktı. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”²⁵³

5. İhlas ve Samimiyet: İnsan, ibadet ve hayırlı amellerini gösteriştten, çıkar beklentisinden ve riyadan uzak tutarak, yalnızca Allah'ın rızasını hedeflediğinde ihlas derecesine ulaşmış olur. Allah: “Allah resulünün yanında seslerini alçaltanlar var ya, işte onlar, Allah'ın kalplerini takvâ (ihlas ve samimiyet) hususunda sınadığı kimselerdir.

²⁴⁷ Lütfullah Cebeci, *Kur'an'a Göre Takva ve Muttakî* (İstanbul: Server Yayınları, 2021), 24-25.

²⁴⁸ el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz fi letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, 256-264.

²⁴⁹ el-Bakara 2/41. (وَأْمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَتَّبِعُوا بِآيَاتِي تَمَنَّا قَلِيلًا وَإِنِّي فَاتِقُونَ)

²⁵⁰ Kur'an'da geçtiği diğer yerler için bkz. el-Bakara 2/180; Âl-i İmrân 3/200.

²⁵¹ Âl-i İmrân 3/102. (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ)

²⁵² el-Bakara 2/189. (وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ)

²⁵³ el-Fetih 48/26. (...وَالزَّمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا...)

Onlar için büyük bağışlanma ve büyük bir ödül vardır.”²⁵⁴ buyurarak takvânın samimi bir duygu olduğunu zikretmiştir.

6. Allah’ın azabından korunmak: “Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk edin ki takvâyâ eresiniz (korunasınız).”²⁵⁵ ve “İnananlarla alay ederek inkâra sapanlar dünya hayatının çekiciliğine kapıldılar. Ama Allah’a karşı takvâlı olanlar (sakınanlar) kıyamet gününde onlardan üstün olacaklardır. Allah dilediğine hesapsız rızık verir.”²⁵⁶

Takvâ bağışıklık aşısıdır. Bilindiği üzere, fiziki sağlığımızı korumak ve bağışıklık sistemimizi güçlü tutmak için aşı yapılması gereklidir. Benzer şekilde, manevî bünyemizi korumak ve daima zinde tutmak için bununla birlikte manevî mikroplara ve günahlara karşı bir nevi “manevî aşıya” ihtiyaç vardır. Bu özel ve derin aşığı ise sadece Yüce Allah lütfeder. Elbette asıl mesele, bu ilâhî takvâ aşısına lâayık hâle gelmek ve o lütfâ mazhar olabilmektir. Bu konuya Fetih Sûresi’nin 26. ayetinde dikkat çekilmektedir. Orada şöyle buyrulmaktadır: “İnkâra sapmış olanlar o zaman kalplerini o gurura, Cahiliye dönemine ait büyüklenme duygusuna kaptırmışlardı. Allah da resulünün ve müminlerin gönüllerine huzur ve güven duygusu vermişti; onlara takvâ sözünü aşılamıştı. Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâayıktı. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”²⁵⁷

Kur’an-ı Kerim, takvâ sahibi kimseleri çeşitli niteliklerle tanımlar. Onlar, gayba,²⁵⁸ Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman eden, Allah’ın rızasını gözeterek yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalanlara, ihtiyaç sahiplerine ve esaret altında bulunanlara yardım eden kimselerdir. Ayrıca namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, yaptıkları sözleşmelere sadık kalan, zorluk, hastalık ve savaş zamanlarında sabır gösteren ve doğruluğu ilke edinen kimselerdir.²⁵⁹ Dahası tevbe edenler,²⁶⁰ Allah’ın mağfiretine mazhar olanlar, bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcayanlar, öfkelenildiği zaman öfkesini yenenler ve insanları affedenlerdir.²⁶¹ Bunlar

²⁵⁴ el-Hucurât 49/3. (إِنَّ الَّذِينَ يَعْصُونَ أَمْرًا مِّنَ اللَّهِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ أَمَّا اللَّهُ فَلَهُمُ الْغَفَرَةُ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ)

²⁵⁵ el-Bakara 2/21. (يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ)

²⁵⁶ el-Bakara 2/212. (رَبِّينَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ...)

²⁵⁷ Bayraktar Bayraklı, *Kur’an’a Göre Takva* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2020), 26.

²⁵⁸ el-Bakara 2/2.

²⁵⁹ el-Bakara 2/177.

²⁶⁰ el-A’râf 7/201

²⁶¹ Âl-i İmrân 3/133,134.

aynı zamanda hakikati taşıyan ve ona tasdik eden kişilerdir.²⁶² Müttaki olan bu kişilerin mükafatı da altından ırmaklar akan, sürekli meyveleri ve gölgeleri olan cennettir.²⁶³

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın sevdiğini ifade ettiği insanlardan biri takvâ sahibi olan müttakilerdir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan üç farklı ayette Allah'ın takvâ ehli müminleri sevdiği vurgulanmaktadır. Birinci ayet Âl-i İmrân Sûresinin 76. ayetidir:

بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ

*“Hayır, öyle değil! Her kim ahdine vefa gösterir ve günah işlemekten sakınırsa, bilsin ki Allah o sakınanları sever.”*²⁶⁴

Bu ayetin girişindeki *“Hayır, öyle değil!”* ifadesinden anlaşılıyor ki öncesinde bir konu beyan edilmiş ve Allah tarafından bu olay tekzib edilmiştir. Önceki ayet şöyledir:

وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّينَ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

*“Ehl-i Kitap’tan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen onu sana noksansız öder; içlerinden öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen tepesine dikilip durmadıkça onu sana ödemez. Çünkü onlar “Ümmîlere yaptıklarımızdan dolayı bize bir vebal yoktur” derler. Onlar bile bile Allah adına yalan söylemektedirler.”*²⁶⁵

Bu ayetlerin sebep-i nüzulü olarak şu olay zikredilir: Yahudi bilginlerinden olup daha sonra İslam’a giren Abdullah b. Selam, kabilesinden bir şahsın kendisine emanet ettiği bin iki yüz okka altını eksiksiz şekilde iade etmiştir. Ancak yine Yahudilerden olan Fenhas b. Azûrâ, başka bir Kureyşli’nin emanet ettiği bir dinarı inkâr ederek geri vermemiştir. Bu davranışının ardındaki kirli düşüncesi dikkat çekicidir. Ona göre, okuma yazma bilmeyen ümmîlerin –yani müşrik Arapların– hak talep etmeleri geçerli değildir. Hatta yazılı belge sunamayan, icra gücü bulunmayan ve farklı bir dine mensup olan kişilerin mallarını zimmete geçirmeyi caiz görmüştür.²⁶⁶

Burada Allah, hiçbir birey ya da topluluğa başkalarının haklarını gasp etme izni vermemiştir. Her ne suretle olursa olsun, başka insanların malına, canına veya haysiyetine

²⁶² ez-Zümer 39/33.

²⁶³ er-Ra’d 13/35.

²⁶⁴ Âl-i İmrân 3/76.

²⁶⁵ Âl-i İmrân 3/75.

²⁶⁶ Nâsirüddîn Ebû Saîd Ebû Muhammed Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envaru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî (Beyrut: Daru İhyai Turasi’l-Arabiye, 1418), 2/24; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/438.

haksız yere el uzatmak ilâhî adaletle bağdaşmaz. Kendilerini bu konuda ayrıcalıklı ve üstün gören kimseler ise, aslında Allah’a iftira etmektedirler. Zira böyle bir anlayış hem vahyin ruhuna hem de temel ahlâk ilkelerine tamamen aykırıdır.²⁶⁷ Nitekim bu anlayışı reddeden bu ayet nazil olduğunda, Hz. Peygamber (s.a.v.) şu sözleriyle durumu açıklığa kavuşturmuştur: “Allah’ın düşmanları yalan söylemişlerdir! Cahiliye dönemine ait her türlü kötü uygulama ayaklarınızın altındadır. Emanet konusuna gelince; kişi ister iyi ister kötü biri olsun, emaneti mutlaka sahibine teslim etmek gerekir.”²⁶⁸

Ayet ahde vefa göstermenin önemini ifade etmektedir. Çünkü ibadetler iki temel esasa dayanır: Allah’ın emrine ta’zim (saygı göstermek) ve Allah’ın kullarına şefkat. Ahde vefa göstermek her iki anlamı da içerir. Çünkü bu, kulların menfaatine sebep olur. Dolayısıyla ahde vefa Allah’ın kullarına şefkatidir. Allah bunu emrettiği için ahde vefa aynı zamanda O’nun emrine tazim anlamına gelir. Böylece bu ifade, bütün ibadet çeşitlerini kapsar.²⁶⁹ Allah Teâlâ, verdiği sözde duran yani ahde vefa gösteren kullarını takvâ ehli olarak tanımlar ve onları sevdiğini bildirir.

Kur’an-ı Kerim’de Allah Teâlâ’nın takvâ ehli müminleri sevdiği beyan ettiği diğer iki ayet de Tevbe Sûresinde yer almaktadır:

إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ

“Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden bilâhare yükümlülüklerini eksiksiz yerine getiren ve sizin aleyhinize kimseye arka çıkmayanlar müstesna; onlara verdiğiniz söze süresi doluncaya kadar riayet ediniz. Allah (haksızlıktan) sakınanları sever.”²⁷⁰

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ

“Müşriklerin Allah’ın yanında, peygamberinin yanında geçerli ahdi nasıl olabilir? Ancak Mescid-i Harâm yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız müstesnadır. Onlar size verdikleri söze sadık kaldıkları sürece siz de onlara verdiğiniz sözde durun. Şüphesiz Allah (günahtan) sakınanları sever.”²⁷¹

²⁶⁷ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 1/608.

²⁶⁸ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 56 (No. 1905).

²⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 8/265.

²⁷⁰ et-Tevbe 9/4.

²⁷¹ et-Tevbe 9/7.

Tevbe Sûresinin ilk ayetlerinde, Mekke'nin fethinden sonra müşriklerle olan ilişkilerin nasıl sürdürüleceği açıklığa kavuşturulmuştur. Bu bölgede yaşayan müşriklerden ya İslam'ı kabul etmeleri ya da Mekke çevresinden ayrılmaları talep edilmiştir. Ancak bu noktada müşrikler arasında bir ayırım yapılmıştır. Müslümanlarla savaşmayan, savaşanlara destek vermeyen ve Allah Resulü (s.a.v.) ile daha önce yaptıkları anlaşmaya sadık kalan müşriklerle yapılan sözleşmelere riayet edilmesi, bu anlaşmaların süresi dolana kadar onlara dokunulmaması emredilmiştir.²⁷² Verilen söz, muhatabı kim olursa olsun isterse bir müşrikle yapılmış olsun Allah katında kıymetlidir ve O'nun rızasına ulaşmada önemli bir vesiledir. Bu durum, İslam'da sözleşmelere bağlılığın ne denli değerli olduğunu ve din farkı gözetmeksizin verilen sözün geçerliliğini ortaya koymaktadır.²⁷³ Allah, müşriklerle yapılan anlaşmalara karşı taraf ihlal etmediği sürece sadık kalan müminleri takvâ sahibi olarak tanımlamış ve bu tutumlarından ötürü onları sevdiğini ifade etmiştir.²⁷⁴

Sonuç olarak takvâ, İslam'ın en temel kavramlarından biridir. Sadece korku veya çekinme değil, Allah'a karşı samimi bir saygı, O'nun emirlerine titizlikle uyma ve her an O'nun rızasını gözetme bilincinde olup günahlara karşı manevî bir aşıdır. Kur'an-ı Kerim, takvâ sahiplerini ahde vefalarından, adaletli davranışlarına; imanlarından, merhametli oluşlarına kadar pek çok erdemle övmüş ve onları Allah'ın sevdiği kullar olarak nitelendirmiştir. Müttakîler, dünyada hakikatin takipçileri, ahirette ise cennetin hakiki varisleridir. Bu yüzden takvâ, müminin hayatının her anını kuşatan bir rehber, Allah'a yaklaşmanın en sağlam yoludur. Nihai kurtuluş, ancak takvâ ile mümkündür. Çünkü o, insanı hem dünyada hem de ahirette gerçek huzura ve Allah'ın sonsuz rahmetine ulaştıran bir mihenk taşıdır.

2.1.2. Muhsinîn/İhsan Sahipleri

Muhsin kavramı, “ḥsn/حسن” kökünün if'âl kalıbından türemiştir. “Hsn/حسن” kökü sözlükte; “güzellik, hoşluk, mükemmellik, iyilik yapmak ve bir işi eksiksiz yapmak” gibi anlamlar içerir. Bu kökten türeyen “İhsan/إحسان” kavramı; “doğru ve özenli davranmak, iyilikte bulunmak ve yardım etmek” manalarına gelir. “Muhsin/مُحْسِن” ise bu fiilin ism-i

²⁷² Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddin (Beyrut: Darû'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1419), 4/97; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 527-531.

²⁷³ Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîrü'l-Münîr fi'l-akîde ve's-şerîa ve'l-menhec* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1411), 10/119.

²⁷⁴ Fatma Nurdan Çavuşoğlu, *Kur'an-ı Kerim'de Sevginin Yeri* (İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014), 111.

fâil kalıbı olup; “işlerini en güzel şekilde yapan, başkalarına karşı iyilikle davranan ve yardım elini uzatan” demektir.²⁷⁵

İhsan kavramı, iki temel anlamda kullanılmaktadır; Bunlardan biri, bir başkasına iyilikte bulunmak, diğeri ise kişinin kendi davranışlarında güzel ve düzgün olmasıdır. İhsan, adaletten daha yüksek bir değere sahiptir. Çünkü adalet, bir kişiye yalnızca hak ettiğini vermekle sınırlıdır. Buna karşılık ihsan, kişiye hak ettiğinden fazlasını gönüllü olarak vermesi, alması gerekenin ise daha azını alması anlamını içerir.²⁷⁶ Meşhur Cibril hadisinde ihsan, kulun Allah’a, O’nu görüyormuşçasına ibadet etmesi olarak tanımlanmıştır. Her ne kadar insan, Allah’ı doğrudan müşahade edemese de Allah’ın kullarını her an görüp gözetmekte olduğu bilinciyle ibadet etmek ihsan kavramı ile açıklanmıştır.²⁷⁷

İhsan kelimesi ve türevleri, sözlük anlamıyla uyumlu şekilde, Kur’an-ı Kerim’de genel olarak üç temel bağlamda kullanılmaktadır:²⁷⁸

1. İyilik etmek ve iyi davranmak: “Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti...”²⁷⁹

2. İyi ve güzel işler yapmak: “İyi ve güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır...”²⁸⁰

3. Bir ameli, bir işi veya bir görevi en güzel, en doğru ve en kaliteli şekilde yerine getirmek: “İman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlar bilmelidirler ki, biz güzel iş yapanların ecrini asla zayi etmeyiz.”²⁸¹

Kur’an-ı Kerim’de beş farklı ayette Allah, muhsin olan kullarını sevdiğini beyan etmektedir:

وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

²⁷⁵ İbn Manzûr, “Hsn”, 13/114-115.

²⁷⁶ el-İsfahânî, “Hsn”, 236.

²⁷⁷ Müslim “İman”, 1. (قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! مَا لِإِحْسَانٍ؟ قَالَ: "أَنْ تُخْشِيَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ. فَإِنَّكَ إِنْ لَا تُكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ.)

²⁷⁸ İsmail Karagöz, “Çok Anlamlı Kur’ân Kavramları Bağlamında İhsân ve Muhsin Kelimelerinin Anlamı ve Türkçe’ye Çeviri Sorunu”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2021), 154-156.

²⁷⁹ el-İsrâ 17/23. (وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا) Kur’an’daki diğer kullanımlar için bkz: el-Bakara, 2/83; en-Nisâ 4/36; el-En’âm 6/151; el-Ahkâf 46/15; el-Kasas 28/77; Yusuf 12/100.

²⁸⁰ Yunus 10/26. (لَّذِينَ أَحْسَنُوا الْخُسْئَىٰ وَزِيَادَةً) Kur’an’daki diğer kullanımlar için bkz: en-Necm 53/31.

²⁸¹ el-Kehf 18/30. (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا) Kur’an’daki diğer kullanımlar için bkz: el-Mü’min 40/64; et-Teğâbün 64/3; es-Secde 32/7.

*“Allah yolunda harcama yapın; kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin, kuşkusuz Allah iyilik edenleri sever.”*²⁸²

Bu ayetin sebebi nüzulü olarak haram aylar ile Hudeybiye antlaşması olduğu rivayet edilir. Allah Resulü (s.a.v.) hicrî 6. yılın haram aylarında, muhacirlerin Mekke’ye ve Kâbe’ye duyduğu hasreti bir nebze olsun gidermek ve umre ibadetini eda etmek amacıyla ashabıyla birlikte Mekke’ye doğru yola çıkmıştır. Ancak bu hareket, Mekkeliler tarafından savaş amacı taşıyan bir girişim olarak algılanmış ve bunun üzerine bir askeri birlik hazırlanarak Müslümanların üzerine gönderilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), gerilimi tırmandırmaktan kaçınarak bu birliği etkisiz hâle getirmiş ve esir aldıkları kişileri bir iyi niyet göstergesi olarak serbest bırakmıştır. Ardından, görüşmelerin sağlıklı yürütülebilmesi adına Hz. Osman’ı Mekkelilere elçi olarak göndermiştir. Yapılan diplomatik temaslar sonucunda, zahiren Müslümanların aleyhine hükümler içeren Hudeybiye antlaşması imzalanmıştır. Umre ibadetinin o yıl yapılamaması ve Mekke’nin ziyaret edilememesi Müslümanları hayal kırıklığına uğratmışsa da Hz. Peygamber’in (s.a.v.) basiretli liderliği sayesinde bu antlaşma uzun vadede İslam’ın tebliği açısından önemli kazanımlar sağlamıştır. Bu gelişmelerin ardından Müslümanlar Medine’ye geri dönmüşlerdir.²⁸³

Allah Teâlâ, bu ayetle bu olaydan sonra Müslümanların herhangi bir yılgınlık, kararsızlık ya da çöküntüye kapılmaksızın, bilakis daha büyük bir azim ve kararlılıkla Allah yolunda maddî ve manevî fedakârlıkta bulunması gerektiğini belirtmiştir. Aksi bir tutum ise hem bireysel hem de toplumsal düzeyde ciddi riskler doğuracaktır. Zira böyle bir tavır, Allah’ın açık emrine muhalefet etmenin yanı sıra, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) önderliğinde birlik olma şuurundan sapmayı, savaş gibi kritik durumlar için gerekli hazırlıkların ve harcamaların ihmal edilmesini beraberinde getirir. Bu durum ise Müslümanların düşman karşısında zayıf düşmelerine, hatta düşmanlara stratejik üstünlük sağlama fırsatının verilmesine sebep olabilir. Nitekim Allah Teâlâ, barış zamanında barışı, savaş zamanında savaşı ve anlaşma zamanında ise anlaşma hükümlerini eksiksiz şekilde yerine getiren, Allah ve Resulünün emirlerine tam bir itaatle bağlı kalan, bu

²⁸² el-Bakara 2/195.

²⁸³ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 1/301.

uğurda maddî ve manevî her türlü fedakârlığı göze alabilen kimseleri sevdiğini zikretmektedir.²⁸⁴

Bu ayet ile alakalı Eslem Ebû İmrân şöyle der: “Biz, Konstantiniyye (İstanbul) seferine çıkmıştık. Mısırlıların kumandanı Ukbe b. Âmir, ordunun başkumandanı ise Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd idi. Ordu saf tuttu ve ben daha önce bu kadar uzun ve geniş bir saf görmemiştim. Rumlar şehir surlarına sırtlarını dayamışlardı. İçimizden bir adam tek başına düşman saflarına hücum etti. Halk, ‘Suphanallah! Lâ ilâhe illallah! Bu adam kendini helâke attı!’ diye tepki gösterdi. Bunun üzerine Ebû Eyyûb el-Ensârî (r.a.) şöyle dedi: ‘Ey insanlar! Bu ayeti yanlış tefsir ediyorsunuz. Bu ayet, düşmana cesurca saldıran veya şehit olmayı arzulayan kimseler hakkında nazil olmadı. Bu ayet biz Ensar hakkında indi. Allah, Resulüne zafer nasip edip İslam’ı üstün kıldıktan sonra biz kendi aramızda şöyle konuştuk: “Artık Allah, Peygamberine yardım ettiğine göre, biz de ailelerimize dönüp mallarımızı kurtaralım.” Bunun üzerine Allah Teâlâ şu ayeti indirdi: ‘Allah yolunda infak edin; kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.’ Tehlikeye atmak; mallara yönelip cihadı terk etmek, Allah yolundaki gayreti bırakmaktır.” Ebû İmrân’ın aktardığına göre Ebû Eyyûb el-Ensârî (r.a.) bu seferin ardından da Allah yolunda cihat etmeye devam etmiş ve nihayetinde Konstantiniyye kuşatmasında şehit düşerek orada defnedilmiştir.²⁸⁵

Bu ayette dikkat edilmesi ve iyi anlaşılması gereken önemli bir husus da İslam’da infak etmenin ne denli ehemmiyet arz ettiğidir. İnfak, bir kimsenin Allah’ın rızasını kazanmak niyetiyle kendi mal varlığından harcama yapması ve ihtiyaç sahiplerine aynî ya da nakdî yardımlarda bulunmasıdır.²⁸⁶ Kur’an-ı Kerim’de çoğunluk olarak harcama manasında kullanılan infak, Allah’a samimiyetle inanan takva sahibi ve iyilik sahibi muhsin kulların özelliği olarak zikredilmektedir.²⁸⁷ “Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir.”²⁸⁸ ayeti ile de iyiliğe erişmenin Allah yolunda sevilen şeyleri infak etmekten geçtiği beyan edilmektedir. Allah’ın muhsin kulların bir özelliği olarak bolluk ve darlıkta infak

²⁸⁴ Muammer Erbaş, “İslam’ın Temel Değer ve Nihai Hedeflerini Tespit Bağlamında Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın Sevdiği ve Sevmediği Kimseler ve Bunlara Ait Asli Özellikler”, Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Elmi Məcmuəsi, (2009), 44-45.

²⁸⁵ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Kahire, Mısır: Dâr Hacer, 1422), 3/322.

²⁸⁶ Mustafa Çağrı, “İnfak”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000), 22/289.

²⁸⁷ el-Bakara 2/2.

²⁸⁸ Âl-i İmrân 3/92.

ettiklerini anlatan ve sonunda da bu muhsin kullarını sevdiğini zikrettiği ayette Allah şöyle buyurmaktadır:

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

“Onlar (takvâ sahipleri) bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever.”²⁸⁹

Bir önceki ayette mevzubahis edilen takvâ sahiplerinin aynı zamanda ihsan sahibi kullar oldukları bu ayetle vurgulanmaktadır. Allah Teâlâ, burada üç farklı davranış biçiminden söz ederek, bu davranışları sergileyen müminleri hem “müttakî” hem de “muhsin” sıfatlarıyla nitelendirmekte ve bu kimseleri sevdiğini açıkça ifade etmektedir. Bu ayette darlıkta ve bollukta yani zengin, refah, mutluluk, bolluk, imkân sahibiysen veya sıkıntı, darlık, geçim zorluğu, fakirlik ve hüznü zamanda infak edenler,²⁹⁰ öfkelendikleri zaman karşı tarafa gücü yetmesine rağmen sinirlerine hâkim olup intikam almaya kalkışmayanlar ve buna rağmen insanları affedenler,²⁹¹ Allah’ın sevdiği muhsin kullar olarak zikredilmektedir. Takvâ ve ihsan kavramının beraber zikredildiği ve sonunda Allah’ın muhsin kullarını sevdiğini belirttiği bir ayet daha bulunmaktadır:

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

“İman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlara, günahlardan sakındıkları ve imanlarını koruyup iyi işler yapmayı sürdürdükleri, sakınmaya devam edip imanlarına bağlı kaldıkları hem günahlardan sakınıp hem en iyiyi yapmaya çalıştıkları takdirde daha önce yiyip içtiklerinden ötürü bir günah yoktur. Allah, iyi ve güzel davrananları sever.”²⁹²

Bu ayetin öncesinde, İslam’da ruhbanlık anlayışının bulunmadığına dikkat çekilerek, Müslüman bireylerin dünya nimetlerinden meşru sınırlar içerisinde gönül huzuruyla faydalanabilecekleri ifade edilmektedir. Devamında yemin konusuna dair bazı önemli prensipler ortaya konmuş, ardından ise içki, kumar, dikili taşlar, fal ve şans okları gibi cahiliye dönemi uygulamaları açık bir ifadeyle yasaklanmıştır. Bu yasaklamalar içerisinde özellikle içki ve kumar üzerinde durulmakta, bu tür alışkanlıkların bireyleri hem Allah’a kulluktan hem de kötülükten alıkoyacak olan namaz ibadetinden uzaklaştırdığı belirtilmektedir. Aynı zamanda bu vasıtalarla şeytanın, insanlar arasında

²⁸⁹ Âl-i İmrân 3/134.

²⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 9/366.

²⁹¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/472.

²⁹² el-Mâide 5/93.

kin ve düşmanlık oluşturmaya hedeflediği de dile getirilmektedir. Bu nedenle insanlardan, bu tür zararlı uygulamalardan uzak durarak Allah’a ve Resulü’ne itaat etmeleri istenmektedir. Ancak bu çağrıya kulak verilmemesi durumunda, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) görevinin insanları zorla bu hükümlere uymaya sevk etmek değil, onlara hakikati en güzel ve en açık şekilde tebliğ etmek olduğu hatırlatılmaktadır.²⁹³

Bu noktada, daha önce bahsedilen haram fiilleri işlemiş olmakla birlikte sonradan iman edip salih amellerde bulunan kişilerin durumu gündeme getirilmiştir. Bu hususta Kur’an’ın yaklaşımı son derece açıktır. Eğer bir kimse, geçmişteki hatalarına rağmen Rabbine karşı sorumluluk bilinci geliştirir, samimi bir imanla Allah’a yönelir ve bu inancını salih amellerle desteklerse, ardından takvâya dayalı bu halini istikrarla sürdürür, imanında kararlılık gösterir ve iyilik yolunda gayretli olursa, daha önce farkında olmadan işlediği günahlardan dolayı sorumlu tutulmaz. Çünkü Allah Teâlâ, bu niteliklere sahip olan ve iyilik yapmayı yaşam düsturu hâline getiren muhsin kullarını sevmektedir. Bu bağlamda, samimi bir tevbe, takvâ, istikamet ve hayır üzere bir hayat tarzı, geçmişteki günahların bağışlanmasına vesile olur.²⁹⁴

Allah’ın muhsin kullarını sevdiğini zikrettiği diğer ayette Allah şöyle buyurmaktadır:

فَاتَّيَهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحَسَنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

*“Bu yüzden Allah onlara dünya nimetini ve ahiret nimetinin de güzelini verdi. Allah muhsinleri sever.”*²⁹⁵

Bu ayetin siyakında Uhud Savaşında okçuların mevzilerini terk etmeleri nedeniyle Müslümanlar zor bir duruma düşmüş olmaları ve savaşın sona erdiğini sanan askerlerin ganimet toplama amacıyla pozisyonlarını terk etmesi durumu anlatılmaktadır. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şehit olduğu haberi yayıldığında, bu durum Müslümanların moralini daha da bozmuş ve adeta inançlarında bir geri adım atılacak gibi bir hal oluşmuştur. Bu kötü ortamda, Allah Teâlâ, geçmiş peygamberler ve onların ümmetlerinin karşılaştıkları zorlukları örnek vererek, sabırlı olmayı ve gayretin devamını vurgulamıştır. Bu sabırlı kişiler, Allah yolunda yaşadıkları sıkıntılara rağmen, korkuya kapılmamış, düşmana boyun eğmemiş ve her durumda Rablerine yönelip bağışlanma, güç ve yardım

²⁹³ Mahmud bin Abdullah el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-seb'i'l-meşânî*, thk. Ali Abdülbari Atiye (Beyrut: Darû'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1415), 4/17-18.

²⁹⁴ Erbaş, *“Allah’ın Sevdiği ve Sevmediği Kimseler”*, 48.

²⁹⁵ Âl-i İmrân 3/148.

dilemişlerdir.²⁹⁶ Bu sebeple Allah, sabırlı ve samimi olan muhsin kullarına hem dünyada başarı ve kazanç verdiğini hem de ahirette en güzel mükafatları vaat ettiğini beyan etmektedir. Bu kişiler, geçici dünya nimetlerini düşünmeden hem iyi zamanlarda hem de zorluklarla karşılaştıklarında sabırla ve güvenle Allah’a yönelip, sorumluluklarını yerine getirmeye çalışmışlardır. Olumsuz durumlar karşısında hatalarını görüp, bu durumu düzeltmek için güven ve umutla tekrar Rablerine dua etmişlerdir. Bu sebeple Allah, sabır ve samimiyetin muhsinlerin özelliği olarak beyan etmekte ve muhsinleri sevdiğini de zikretmektedir.²⁹⁷

Allah’ın muhsin kullarını sevdiğini beyan ettiği son ayet şöyledir:

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

*“Ahitlerini bozdukları için onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimelerin yerlerini değiştiriyorlar. Kendilerine bildirilenlerden (Tevrat) önemli bir kısmını da unuttular. İçlerinden pek azı hariç olmak üzere onlardan daima bir hainlik görürsün. Sen yine de onları affet, hoş gör. Çünkü Allah muhsinleri sever.”*²⁹⁸

Bu ayettin öncesinde, İsrailoğulları’ndan birtakım ahitler alındığı belirtilmektedir. Bu ahitler arasında; namazı dosdoğru kılmak, zekâtı hakkıyla vermek, gönderilen peygamberlere iman ederek onları her durumda desteklemek ve Allah’a “güzel bir borç” vermek (yani karşılığını yalnızca Allah’tan bekleyerek salih amellerde bulunmak) yer almaktadır. Şayet bu yükümlülükleri yerine getirip ahitlerine sadakat gösterirlerse, Allah tarafından işledikleri günahların affedileceği ve kendilerine altından ırmaklar akan cennetlerin vaat edildiği ifade edilmiştir. Buna karşılık, verilen sözlere riayet etmeyenlerin ise, hakikatten tamamen sapmış kimseler olacakları beyan edilmiştir. İsrailoğulları da doğru yolu bulmalarına rağmen iradelerini doğru kullanamayarak sapkınlığa düşmüşler ve böylece büyük bir hüsrana uğramışlardır. Tarih boyunca İsrailoğullarının çoğunluğu da bu duruma örnek teşkil etmektedir. Zamanla dünyevi hırslarına yenik düşerek Allah’la yaptıkları ahdi bozmuşlar ve bu yüzden ilâhî rahmetten mahrum kalarak gazaba uğramışlardır. Sürekli olarak yanlış davranışlarda bulunmaları neticesinde kalpleri katılaşmış, artık hiçbir öğüt onlara tesir etmez olmuştur. Dünya

²⁹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmî'l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhîm Etfîş (Kahire: Dâru’l-Kutubi’l-Misriyye, 1384), 227-231.

²⁹⁷ Erbaş, “Allah’ın Sevdiği ve Sevmediği Kimseler”, 46.

²⁹⁸ el-Mâide 5/13.

sevgisi o kadar kalplerine yerleşmiştir ki, ilâhî sorumluluklarını tamamen unutmuşlar ve kendi isteklerine uygun davranabilmek için Allah'ın vahyini tahrif etmeye, değiştirmeye ve kendi arzularına göre yorumlamaya başlamışlardır. Bu olumsuz tutum nesiller boyu devam etmiş ve Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde de kendini göstermiştir. Medineli Yahudiler, Resulullah'ın (s.a.v.) varlığını sona erdirmek için her türlü entrikaya başvurmuş, hatta düşmanlarla iş birliği yapmışlardır. Buna rağmen Yüce Allah, Peygamberine onlara iyi davranmasını ve affedici olmasını emretmiştir. Neticede Allah'ın iyi davranış sergileyenlere muhabbet beslediği ifade edilmiştir.²⁹⁹

Allah'ın sevdiği bu muhsin kullar Kur'an'da: Namaz dost doğru kılan, zekatını layıkıyla veren ve ahirete de kesin olarak inananlar,³⁰⁰ Allah'a (azabından) korkup rahmetini umarak dua edenler ve Allah'ın rahmetine yakın olanlar,³⁰¹ bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenler,³⁰² Allah yolunda cihat edenler,³⁰³ kendini Allah'a teslim edenler,³⁰⁴ işlerini en güzel şekilde yapanlar³⁰⁵ şeklinde zikredilmiştir.

Sonuç olarak Kur'an-ı Kerim'de muhsin kavramı, hem Allah'a karşı samimi bir kulluk bilincini hem de insanlara karşı merhametli, adaletli ve fedakâr bir tavrı ifade etmektedir. Muhsinler, ibadetlerinde ihlaslı, davranışlarında özenli, zorluklar karşısında sabırlı, affedici ve daima iyilik peşinde olan kimselerdir. Allah'ın sevdiği bu kullar, dünya hayatında bollukta ve darlıkta infak eder, öfkelerine hâkim olur, hataları bağışlar ve her işi en güzel şekilde yapmaya çalışırlar. Ahirette ise onlar için ebedî mükâfatlar vardır. Nitekim Kur'an'ın pek çok ayetinde vurgulandığı gibi, Allah'ın sevgisine mazhar olmanın yolu, ihsan şuurunu kuşanmaktan geçer. Bu nedenle her mümin, hayatının her alanında “muhsin” olma bilinciyle hareket etmeli ve Rabbi katındaki değerini bu üstün ahlâkî niteliklerle yükseltmelidir.

2.1.3. Tevvâbîn/Tevbe Edenler

Tevbe kelimesi, Arapça “tvb/توب” kökünden türetilmiş olup sözlük anlamı itibarıyla “dönmek, rücû etmek” manasına gelir.³⁰⁶ Tevbe, insanın işlemiş olduğu günah

²⁹⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 231-234.

³⁰⁰ Lokmân 31/4.

³⁰¹ el-A'râf 7/56.

³⁰² Âl-i İmrân 3/134.

³⁰³ el-Ankebût 29/69.

³⁰⁴ el-Bakara 2/112.

³⁰⁵ el-Bakara 2/195.

³⁰⁶ İbn Manzûr, “Tvb”, 1/233.

ya da hatadan dolayı derin bir pişmanlık duyması, bu yanlış davranışı terk etmesi ve bir daha aynı suça dönmek üzere kararlılık göstermesi sürecidir.³⁰⁷ Tevvâb kavramı ise tevbe kelimesinin mübalağalı ism-i fâil kalıbındadır. Allah'ın esmâsından biri olan Tevvâb, çokça ve sürekli tevbeleri kabul eden, her fırsatta kullarına dönüş kapısını açık tutan anlamına gelir.³⁰⁸

Kur'an-ı Kerim'de tevbe kavramı, farklı harf-i cerlerle kullanıldığında anlam bakımından iki temel kategoriye ayrılmaktadır:

a. Tevbenin tek başına ya da “ilâ/إلى” harf-i cer-i ile kullanımı: Bu durumda tevbe kişinin kendi iradesiyle, gönülden gelen samimi bir pişmanlıkla günahlarından vazgeçmesi ve Allah'a yönelmesi anlamını taşır. Bu kullanım, kulun içten bir dönüş yaparak Rabbine yönelmesini ifade eder: “Hâlâ Allah'a tövbe edip O'nun bağışlamasını dilemeyecekler mi? Allah çok bağışlamakta, çok esirgemektedir.”³⁰⁹

b. Tevbenin “alâ/على” harf-i cer-i ile kullanımı: Bu biçimde ise Allah'a nispet edilen tevbe anlam değiştirir ve “affetmek, rahmetiyle yönelmek” gibi manalara gelir. Böylece Allah'ın kuluna yönelik tevbesi, onu bağışlaması ve lütufkâr bir şekilde kabul etmesi anlamını taşır. Kul açısından ise bu, bağışlanma ümidiyle yaşamak ve ilâhî affa yönelmek şeklinde tezahür eder.³¹⁰ “Ancak tövbe edenler, kendilerini düzelterler ve gerçeği açıkça ifade edenler bunun dışındadır. İşte bunların tövbesini kabul edeceğim. Doğrusu ben tövbeleri çokça kabul eden ve rahmeti bol olanım.”³¹¹

Elmalılı tevbeyi kula ve Allah'a nispet edilen yönleriyle ele almaktadır. Ona göre kula nispet edildiğinde tevbe, geçici olan günahkâr hâli terk edip, fitraten kendisine uygun olan sâlih ve düzgün yaşantıya dönüş anlamını taşır. Yani kulun, işlediği günahı fark ederek bu durumdan pişmanlık duyması, o davranışı terk etmesi ve bir daha aynı hataya dönmemeye kararlı olması şeklinde tanımlanır. Allah'a nispet edildiğinde ise tevbe, geçici olan gazap veya azap bakış açısından vazgeçip, aslî olan rahmet ve mağfiret nazarına yönelmek anlamına gelir. Bu bağlamda, Allah'ın kuluna rahmetiyle yönelmesi, onun tevbesini kabul edip bağışlaması anlamı öne çıkar.³¹²

³⁰⁷ el-İsfahânî, “Tvb”, 169.

³⁰⁸ Altın, *Dil ve Bağlam Açısından Kur'an'da Esmâ-i Hüsnâ*, 210.

³⁰⁹ el-Mâide 5/74. (أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ غُفُورٌ رَحِيمٌ)

³¹⁰ Halil İbrahim Yıldırım, *Tövbe Kavramı ve Kelam Ekollerinin Tövbe Anlayışlarının Mukayesesi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006), 56-57.

³¹¹ el-Bakara 2/195. (إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُّوا فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ)

³¹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/340.

Kur'an-ı Kerim'de, Allah Teâlâ, tevbe eden kullarını sevdiğini bildirdiği bir ayet bulunmaktadır:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَأَعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

*“Sana kadınların âdet dönemi hakkında soru soruyorlar. De ki: O sıkıntılı bir haldir. Bu sebeple âdet günlerinde kadınlardan ayrı durun, temizlenmedikçe onlarla cinsel ilişkide bulunmayın. İyice temizlendiklerinde onlara Allah'ın emrettiği şekilde yaklaşın. Allah çok tevbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever.”*³¹³

Medine'de yaşayan Müslümanlar ile Yahudi toplulukları arasında tarihsel süreçte yakın ilişkiler bulunmaktaydı. Bu etkileşim, zamanla bazı örf, âdet ve sosyal pratiklerin Müslümanlar arasında da benimsenmesine neden olmuştur. Bu etkilenmenin dikkat çeken örneklerinden biri, kadınların ay hali (hayız) dönemlerinde toplumsal muameleye dair uygulamalardır. Yahudiler, Tevrat'ta yer alan hükümler doğrultusunda hayız halindeki kadınları dinî bakımdan pis kabul eder, bu dönemde kadınlarla fiziksel temastan ve aynı ortamda bulunmaktan kaçınırlardı. Öyle ki âdetli kadına dokunan veya onunla aynı yatağı ya da oturma alanını paylaşan kişiler de bu durumdan etkilenmiş sayılır ve temizlik (gusül) yapmaları gerektiğine inanılırdı. Medine'de yaşayan bazı kabileler de Yahudi geleneklerinden etkilenererek, hayız halindeki kadınlara karşı benzer mesafeli ve dışlayıcı tutumlar sergilemişlerdir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'ye hicreti sonrasında, bu tür uygulamalar sahabiler tarafından bizzat yaşanan olaylar ve yöneltilen sorular vasıtasıyla gündeme getirilmiş, bunun üzerine ilgili ayetler inerek konuya dair İslamî yaklaşım net bir biçimde ortaya konmuştur.³¹⁴ Bu durumda birçok insan, geçmişte bu konuda yaptıkları hataları düşünerek akıbetlerinin ne olacağını merak etmiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, ilgili ayetin sonunda genel bir ifade kullanarak, geçmişte veya hâlen benzer hatalara düşmüş olsa da sonradan pişmanlık duyarak tevbe eden ve bu tevbesine bağlı kalan kullarını sevdiğini ve onları affettiğini bildirmiştir.³¹⁵

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek gerektiğini ve Allah'ın bütün günahları bağışladığını zikreder.³¹⁶ Allah'a içtenlikle (nasuh) tevbe edilmesi gerektiği,³¹⁷ Allah'ın kabul edeceği tevbenin de ancak bilmeyerek günah işleyen sonra

³¹³ el-Bakara 2/222.

³¹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 6/414; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/353.

³¹⁵ Erbaş, “Allah'ın Sevdiği ve Sevmediği Kimseler”, 36.

³¹⁶ ez-Zümer 39/53.

³¹⁷ et-Tahrîm 66/8.

çok geçmeden tevbe eden kişiler olduğu beyan edilir.³¹⁸ Kötülükleri yapıp da ölüm kendisine gelip çatinca, “Ben şimdi tevbe ettim” diyenler ile kâfir olarak ölenlerin tevbelerinin kabul edilmediği,³¹⁹ bu kişiler hariç diğer günahkarların tevbelerinin Tevvâb ismiyle affedileceği ifade edilmiştir.³²⁰ Yukarıdaki ayette de tevbe eden kimse için “Tevvâb/تَوَّابٌ” şeklinde mübalağa sığasında bir sıfat kullanılması ve ifadenin özel değil genel bir üslupla sunulması, burada anlatılan affın yalnızca söz konusu suça ve geçmişteki bir hataya yönelik olmadığını, bilakis benzer mahiyetteki tüm günah ve hataları kapsayan, süreklilik arz eden ve herkes için geçerli olan evrensel bir ilâhî rahmet ve mağfiret prensibini ima ettiğini göstermektedir.³²¹

Kur’an-ı Kerim’de tevbenin elest bezminde Allah ile kul arasında yapılan ahdin yenilenmesi veya her bireyin fitrat çizgisine dönmesi ve bunu muhafaza etmesi anlamına geldiği görülür. Çünkü insan, selim fitratına sahip olmasına rağmen zaman zaman bu ahit bilincinden sapmakta veya onu tamamen unutabilmektedir.³²²

Sonuç olarak tevbe, insanın günahlardan samimiyetle dönüşünü ve Allah’ın rahmet kapısının sürekli açık oluşunu ifade eden temel bir kavramdır. Tevbe, hatalardan pişmanlık, köklü bir dönüşüm, fitrata dönüş ve ilâhî rahmete yöneliştir. Ayetlerde, tevbenin kabul şartları olarak içtenlik (nasuh tevbe), gûnahta ısrar etmeme ve hakkı iade etme gibi unsurlar öne çıkar. Aynı zamanda, tevbe kapısının ölüm anına kadar açık olduğu, ancak son nefeste yapılan tevbelerin geçersiz sayıldığı da hatırlatılır. Bu bağlamda, tevbe hem kulun Allah’a yönelmesi hem de Allah’ın rahmetiyle kullarına dönmesi şeklinde iki boyutlu bir ilişkidir. Mümin, her hata sonrasında yeniden tevbe ederek Rabbiyle olan ahidini tazeler ve daima ümitvar bir şekilde affa ve rahmete sığınır. Kur’an’ın bu mesajı, insana düşüşlerinde bile yeniden ayağa kalkma cesareti verir ve ilâhî rahmetin enginliğini gösterir.

2.1.4. Mutetahhirîn/Temizlenenler

Kur’an-ı Kerim’de temizlik anlamında kullanılan “thr/طهر” sözcüğü, necasetin zıddı olan “temiz olmak” anlamına gelmektedir.³²³ Bu temizlik, cismin temizliği (maddî

³¹⁸ en-Nisâ 4/17.

³¹⁹ en-Nisâ 4/18.

³²⁰ el-Bakara 2/37, 54, 128, 160; en-Nisâ 4/16, 64; et-Tevbe 9/104, 118; Nûr 24/10; el-Hucurât 49/12; en-Nasr 110/3.

³²¹ Erbaş, “Allah’ın Sevdiği ve Sevmediği Kimseler”, 36-37.

³²² Topaloğlu Bekir, “Tövbe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010), 41/279-280.

³²³ İbn Manzûr, “Thr”, 4/504.

temizlik) ve nefsin temizliği (manevî temizlik) olmak üzere iki kısım olarak ayetlerde zikredilir.³²⁴ Bunun yanı sıra Kur'an-ı Kerim'de "thr/طهر" kökünden türetilmiş pek çok kelime, temizlik kavramını çeşitli bağlamlarda ele alır. Bu kökten gelen ifadeler; hayızdan arınma,³²⁵ abdest, gusül ve teyemmümle ilgili temizlik uygulamaları,³²⁶ suyun temiz ve temizleyici özelliği,³²⁷ Mescid-i Harâm'ın temiz tutulması,³²⁸ ve elbiselerin temiz tutulması,³²⁹ gibi farklı ayetlerde yer almaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın hem maddî hem de manevî temizliğe önem verdiği ve kendini bu yönlerden arındıran kullarını sevdiğini beyan ettiği iki ayet bulunmaktadır. İlk ayet yukarıda da zikredilen Bakara Sûresinin 222. ayetidir:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَأَعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ النَّوَافِلَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

*"Sana kadınların âdet dönemi hakkında soru soruyorlar. De ki: O sıkıntılı bir haldir. Bu sebeple âdet günlerinde kadınlardan ayrı durun, temizlenmedikçe onlarla cinsel ilişkide bulunmayın. İyice temizlendiklerinde onlara Allah'ın emrettiği şekilde yaklaşın. Allah çok tevbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever."*³³⁰

Daha önce nüzul ortamı ve bağlamına değinilen bu ayetin sonunda Yüce Allah, samimiyetle tevbe edenleri ve bu sayede hem içsel hem de dışsal anlamda arınma yoluna girenleri sevdiğini bildirmektedir. Kurtubî (ö. 671/1273), ayette geçen "tevvâbîn" ifadesini manevî arınma, "mutetahhirîn" kelimesini ise bedensel temizlik bağlamında değerlendirmiş ve bu iki kavramı ruhî ve fizikî temizlik açısından birbirinden ayırarak kategorize etmiştir.³³¹

İkinci ayet ise Tevbe Sûresinin 108. ayetidir:

لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لِمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَّطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ

³²⁴ el-İsfahânî, "Thr", 525.

³²⁵ el-Bakara 2/222.

³²⁶ el-Mâide 5/6.

³²⁷ el-Enfâl 8/11; el-Furkân 25/48.

³²⁸ el-Bakara 2/125; el-Hac 22/26.

³²⁹ el-Müddessir 74/4.

³³⁰ el-Bakara 2/222.

³³¹ el-Kurtubî, el-Câmi ' li-ahkâmi 'l-Kur'ân, 3/91.

*“Orada asla namaza durma! Daha ilk günden takvâ temeli üzerine kurulan mescit ise namaz kılman için elbette daha uygundur; burada gerçekten arınmak isteyen adamlar vardır. Allah da arınmaya çalışanları sever.”*³³²

Hicret sonrası Medine’de gelişen İslam toplumunda, müminler ve kâfirlerin yanı sıra üçüncü bir grup olarak münafıklar ortaya çıkmıştı. Görünüşte Müslüman olduklarını iddia eden bu kişiler, fırsat buldukça İslam toplumunu bölmeye ve Peygamber’e (s.a.v.) tuzak kurmaya çalışmışlardı. Bunun en belirgin örneklerinden biri, Mescid-i Dırar olayıdır. Münafıklar, Medine’nin dış mahallelerinde yaşayan bazı Müslümanların mescide uzak kalmasını bahane ederek, Salim b. Avf kabilesinin bölgesinde ayrı bir mescit inşa etmişlerdir. Ancak asıl amaçları, Müslümanları bölmek ve düşmanla iş birliği yapmaktır. Hz. Peygamber’i (s.a.v.) bu mescidin açılışına davet ederek meşruiyet kazanmayı hedeflemişlerdi. Allah Teâlâ, bu ayet ile tuzaklarını ortaya çıkarmış ve Hz. Peygamber’e (s.a.v.) durumu bildirmiştir. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.), bu mescidin fitne yuvası olduğunu belirterek yıktırmış ve münafıkların planlarını bozmuştur.³³³

Ayetin sonunda Allah temizlenenleri sevdiğini zikretmiştir. Ayette beyan edilen “tetahhur ve mutetahhir” ifadesi, sadece abdest ve gusûl gibi şekli temizliği değil, aynı zamanda ruhsal ve fiziksel arınmayı da içine alan zengin bir kavramdır. Zira insanın hem beden hem de ruh yönüyle arınması, onun ahlâkî ve manevî olgunluğa ulaşmasının temelidir. Bedeni temizliğe gereken özeni göstermeyen kimseler hem fitrî dengelerini hem de edep duygularını kaybetme riski taşır. Daha da önemlisi, kişi ruhunu kirleten günahlara ve kötü huylarla bezenmiş davranışlara bulaşırsa, bu durum manevî çöküşe yol açar. Münafıklara özgü olan riyakârlık, gösteriş için yapılan ibadetler ve cimrilik gibi kirli tutumlardan da uzak durmak gerekir. Gerçek temizlik, yalnızca görünen değil, iç dünyayı da kapsayan bir arınmadır.³³⁴

Râzî, ayette zikredilen “tetahhur ve mutetahhir” kavramı ile ilgili alimlerin üç farklı görüş beyan ettiğini ifade etmektedir:

Birinci görüşe göre ayette övülen temizlik, günahlardan arınma, yani ruhsal bir temizlenme anlamına gelir. Ayette kötülünen Dırar Mescidi ehli, Müslümanlar arasında fitne çıkarmak, zarar vermek ve inkârcılıkla anılması onların manevî kirler içinde

³³² et-Tevbe 9/108.

³³³ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 4/184-190.

³³⁴ Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm (Tefsîrü’l-Menâr)* (Mısır: Hey’etu’l-Mısriyyeti’l-Amme li’l-Kitab, 1990), 11/35.

olduklarını gösterir. İkinci görüşe göre ayetteki temizlik, ihtiyaç giderme sonrası yapılan bedensel temizliktir. Özellikle taşla yapılan ilk temizliğin ardından su ile yapılan temizlik kastedilmiştir. Bu, rivayet birçok müfessirin benimsediği görüştür. Üçüncü görüş önceki iki görüşü birleştirici bir yaklaşımla ele alır. Yani hem maddî hem de manevî temizliğin bir arada kastedildiğini savunur. Kişi hem fiziksel temizlikte titiz olmalı hem de kalbini ve davranışlarını kötü huylardan arındırmalıdır. İşte bu bütünlük, Allah'ın sevdiği kullar arasında yer almayı sağlar.³³⁵

Sonuç olarak, Kur'an-ı Kerim'de temizlik kavramı sadece fiziksel arınmayı değil, aynı zamanda ruhsal saflığı da içine alan çok boyutlu bir anlayışla ele alınmaktadır. “Thr/طهر” kökünden türeyen ifadeler, abdest, gusül, hayız sonrası temizlik gibi maddî temizliği kapsarken; tevbe, takvâ ve riyadan uzak durma gibi manevî temizlik alanlarına da vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda, gerçek temizlik; sadece dış görünüşle sınırlı kalmayan, aynı zamanda insanın iç dünyasında da yansımaları bulan bir arınma sürecidir. Maddî ve manevî temizlik birbirini tamamlayan iki temel değerdir ve her ikisini de hayatında ilke edinen kişi, Allah'ın sevdiği kullar arasına girme şerefine nail olur.

2.1.5. Sabirîn/Sabredenler

“Sbr/صبر” kökünden türeyen sabır kelimesi, Arapçada çeşitli anlamlar taşımaktadır. Sözlük bağlamında bu kelime; “nefsin zararlı şeylere karşı hapsedilmesi, kişinin kendini tutması, bir duruma karşı direnç göstermesi, acele etmeyip itidalli davranması ve başına gelen musibetler karşısında sükûnetini koruması” gibi anlamlara gelir.³³⁶ Aklın ve şeriatın emrettiği şeyleri yerine getirmek de sabırdır. Mesela musibet anında sarsılmamak, savaş gibi zor şartlarda cesur ve metin kalmak, sırları muhafaza ederek güvenilirliği korumak ve yeri geldiğinde konuşmamak, yani susarak iradeyi ortaya koymak da sabrın tezahürleridir.³³⁷

Kur'an-ı Kerim'de, sabreden ve ilâhî ölçülere uygun bir şekilde yaşamlarını sürdüren müminlere, inkârcıların herhangi bir zarar veremeyeceği, kötülüğe karşı sabırla mukabele ederek affedici ve hoşgörülü davranmanın daha büyük bir erdem olduğu ifade edilir.³³⁸ Kişinin sabırla Allah'a yönelip yardım istenmesi gerektiği³³⁹ ve müminlerin

³³⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 16/148.

³³⁶ İbn Manzûr, “Sbr”, 4/437-440.

³³⁷ el-İsfahânî, “Sbr”, 474.

³³⁸ Âl-i İmrân 3/120.

³³⁹ el-Bakara 2/153.

zorluklar karşısında sabır istedikleri beyan edilir.³⁴⁰ Bunun yanı sıra toplumsal hayatta karşılaştıkları çeşitli sıkıntı, zorluk ve musibetlere sabreden müminleri Allah cennet ile müjdelediği zikredilir.³⁴¹

Kur'an'da sabrın, bir imtihan olduğu³⁴² ve peygamberlerin en belirgin niteliklerinden biri olduğu vurgulanır. Onlar, tebliğ görevlerini yerine getirirken türlü zorluklara sabırla göğüs gerdikleri anlatılır.³⁴³ Müslümanların da savaş gibi olağanüstü durumlarda sabırlı ve disiplinli davranmaları gerektiği, bu durumda Allah'ın melekleriyle onları destekleyeceği ifade edilmiştir.³⁴⁴

Sabır, sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir değer olarak da ön plana çıkmaktadır. Kur'an'da düşmanlıkların sabır ve güzel davranışlarla dostluğa dönüşebileceği vurgulanır.³⁴⁵ Adaletin gereği olarak kişiye bir ceza verilecekse misliyle ceza verilmesi gerektiği ancak sabır gösterilmesinin daha hayırlı olduğu ifade edilir.³⁴⁶ Hz. Lokman'ın oğluna verdiği nasihatler arasında da sabrın önemli bir yerinin olduğu görülmektedir.³⁴⁷

Kur'an, sabrın sadece kişisel bir tutum değil, aynı zamanda müminlerin birbirine tavsiye etmesi gereken bir değer olduğunu da ortaya koyar.³⁴⁸ Allah'ın sabredenlerle beraber olduğu,³⁴⁹ onların Allah tarafından sevildiği,³⁵⁰ ecirlerinin zayi olmayacağı³⁵¹ ve kendilerine kat kat mükâfat verileceği müjdelenmiştir.³⁵² Hatta Allah rızası için sabredenler meleklerin selamı ve tebrikiyle karşılanacaktır.³⁵³

Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ'nın sabreden kimseleri sevdiğini açıkça zikrettiği bir ayet bulunmaktadır:

وَكَايْنِ مِنْ نَبِيِّ قَاتِلٍ مَعَهُ رَبِّيُونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ
الصَّابِرِينَ

³⁴⁰ el-Bakara 2/250; el-A'râf 7/126.

³⁴¹ el-Bakara 2/155.

³⁴² el-Furkân 25/20.

³⁴³ el-Ahkâf 46/35.

³⁴⁴ Âl-i İmrân 3/125.

³⁴⁵ Fussilet 41/34-35.

³⁴⁶ en-Nahl 16/126.

³⁴⁷ Lokmân 31/17.

³⁴⁸ el-Asr 103/3; el-Beled 90/17.

³⁴⁹ el-Bakara 2/153; el-Enfâl 8/46, 66.

³⁵⁰ Âl-i İmrân 3/146.

³⁵¹ Hûd 11/115; Yûsuf 12/90.

³⁵² en-Nahl 16/96; en-Nisâ 4/25.

³⁵³ er-Ra'd 13/20-24.

*“Nice peygamber vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaştılar. Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşemediler, yılmadılar, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri sever.”*³⁵⁴

Bu ayetin sebab-i nüzulü ile ilgili anlatılan vakıa şöyledir: “Uhud Savaşı sırasında müşrikler, savaşın seyrini değiştirmek amacıyla “Muhammed öldürüldü!” şeklinde bir söylenti yaydılar. Bu haber, bazı müminler arasında paniğe neden oldu ve saflarda dağılmalar yaşandı. Ancak sahabeden Ka‘b b. Mâlik, savaşın hengâmesi içinde Resulullah’ın (s.a.v.) miğferinin altından gözlerinin parladığını fark etti ve heyecanla “işte Allah’ın Resulü!” diye haykırdı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.), eliyle ona sessiz kalmasını işaret etti. Bu olayın akabinde, Müslümanların moralini ve dirençlerini yeniden kuvvetlendirmek amacıyla ilgili ayet nazil oldu. Yüce Allah, söz konusu ayette, zorluklar karşısında irade zayıflığı gösteren müminlere kararlılıklarını yeniden kazandırmak ve mücadeleye devam etmeleri yönünde teşvikte bulunmak amacıyla, geçmiş peygamberlerin sadık takipçilerinden örnekler sunmaktadır. Bu örneklerle Müslümanlardan da peygamberlerinin etrafında kararlılıkla durmaları, yılgınlığa kapılmadan mücadele etmeleri, gevşeklik göstermemeleri; aksine, sabır ve sebat içerisinde hareket etmeleri gerektiğini hatırlatmaktadır.”³⁵⁵

İşte Allah Teâlâ, inandığı değerler uğruna mücadele eden, bu yolda karşılaştığı her türlü sıkıntı ve zorluk karşısında direnç gösteren, sabrını koruyarak yoluna devam eden kimseleri sevdiğini beyan etmektedir. Zor zamanlarda isyana yönelmek ya da geri adım atmak yerine sabırla sebat eden bu kişiler, önce kendi kusurlarını fark etmiş, ardından da Allah’a yönelerek bağışlanma dilemiş ve yeniden başarıya ulaşmak için O’ndan yardım istemişlerdir.³⁵⁶

Enes b. Malik, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sabır ile ilgili naklettiği şu rivayeti konuyu özetler niteliktedir: “Allah Resulü (s.a.v.), bir mezar başında büyük bir üzüntüyle ağlayan bir kadının yanından geçiyordu. Ona yaklaşıp, “Allah’tan sakın ve sabırlı ol!” dedi. Kadın, acısının etkisiyle kiminle konuştuğunu bilmeden, “Beni rahat bırak! Benim yaşadığım acıyı sen yaşamıyorsun!” diyerek karşılık verdi. Daha sonra oradakiler ona bu sözleri söyleyenin Hz. Peygamber (s.a.v.) olduğunu bildirdiler. Bunun üzerine kadın hemen Hz. Peygamber’in (s.a.v.) evine geldi. Kapıda herhangi bir engelle karşılaşmadan

³⁵⁴ Âl-i İmrân 3/146.

³⁵⁵ et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 4/227-231.

³⁵⁶ Erbaş, “Allah’ın Sevdiği ve Sevmediği Kimseler”, 50.

içeri girdi ve “Ey Allah’ın Elçisi! Seni tanımamıştım.” diyerek özür diledi. Resulullah (s.a.v.) ise ona şu hikmetli cevabı verdi: “*Asıl sabır, musibetin ilk anında gösterilendir.*”³⁵⁷

Netice itibarıyla sabır, müminlerin hem bireysel hem de toplumsal hayatlarını şekillendiren temel bir erdem olarak öne çıkar. Allah Teâlâ, peygamberlerin ve salih kulların zorluklar karşısında gösterdikleri metaneti örnek göstererek, sabrın insanı ilâhî sevgiye ve ebedî mükâfata ulaştıran bir yol olduğunu vurgular. Sabır, yalnızca musibetlere katlanmak değil; aynı zamanda ibadetlerde istikrarı, günahlara karşı direnci, hakikati tebliğde azmi ve toplumsal ilişkilerde affediciliği de ifade eden kapsayıcı bir fazilettir. Müminler, Uhud’da olduğu gibi zafere giden yolda sabrı bir kalkan bilmeli, nefsin aceleciliğine, dünyanın geçici sıkıntılarına ve şeytanın vesveselerine karşı dirençle Allah’a sığınmalıdır. Zira Allah’ın sevdiği “sâbirûn” zümresi, O’nun rızası uğruna her türlü zorluğa göğüs geren, ecrini Rabbinden bekleyen ve nihayetinde cennetle müjdelenen bahtiyar kullardır.

2.1.6. Mutevekkilîn/Tevekkül Edenler

Tevekkül kavramı, sözlük anlamı itibarıyla “bir kişiye güvenmek, onu kendi yerine vekil tayin etmek” anlamına gelen “وكل/وكل” kökünün mezid fiili olan “tevekkele/تَوَكَّلَ”ün masdarıdır.³⁵⁸ Mutevekkil ise her şeyin teminatının Yüce Allah olduğunu bilen, bu bilinçle yalnızca O’na güvenip sığınan ve teslimiyet gösteren kişidir.³⁵⁹

İsfahânî, tevekkül kavramını iki yönlü olarak değerlendirmiştir. Ona göre, tevekkül bazen “bir kimsenin vekili olmak, onun işlerini üstlenmek” anlamında kullanılırken, bazen de “birine güvenip dayanmak ve işlerini ona bırakmak” şeklinde, kişinin kendisine vekil tayin ettiği kimseye duyduğu güveni ifade eder. Vekil kavramı çoğu zaman “kefil” ile karıştırılsa da aslında daha kapsayıcıdır. Çünkü her kefil aynı zamanda vekil sayılabilir. Ancak her vekil kefil olmak zorunda değildir.³⁶⁰ Arapçadan Türkçeleşmiş kelimelerden biri olan tevekkül genel olarak “Her şeyin sonucunu Allah’a bırakma, Allah’a güvenip dayanma, Allah’tan iyilikler bekleme, kadere boyun eğme” anlamlarında kullanılmaktadır.³⁶¹ Râzî tevekkülü, bir işin gerçekleşmesi için gerekli görünen sebepleri yerine getirdikten sonra, gönlünü bu sebeplere değil, doğrudan Allah’ın

³⁵⁷ el-Buhârî, “Cenaiz”, 31.

³⁵⁸ el-İsfahânî, “Vkl”, 882.

³⁵⁹ İbn Manzûr, “Vkl”, 11/736.

³⁶⁰ el-İsfahânî, “Vkl”, 882.

³⁶¹ Ermiş, *Arapça’dan Türkçeleşmiş Kelimeler Sözlüğü*, 675.

kudretine, himayesine ve koruyuculuğuna bağlamak olarak tanımlar. Ona göre asıl güven kaynağı, sebepler değil, sebepleri yaratan Allah'tır.³⁶²

Kur'an-ı Kerim, Allah'a güvenip dayanmayı sahih bir imanın doğal bir yansıması olarak beyan eder. Müminlere, eğer gerçekten iman sahibi iseler yalnızca Allah'a tevekkül etmeleri gerektiği emredilmiştir.³⁶³ Bu da tevekkülün, imanın ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koyar. Bu anlayışa göre, müminlerin yalnızca Allah'a güvenmeleri, başka güçlerden medet ummamaları beklenir.³⁶⁴ Kur'an'da "Vekil olarak Allah yeter" buyurularak, tevhid inancı çerçevesinde müminlerin güven duyacağı tek mercinin Allah olduğu vurgulanır.³⁶⁵ Zira Allah bir zarar vermek isterse bunu engelleyecek kimse yoktur, bir rahmet ulaştırmak istediğinde de kimse onu engelleyemez.³⁶⁶ O'nun izni olmadan hiçbir musibet meydana gelmez ve bilgisi her şeyi kuşatır.³⁶⁷ Allah'ın desteklediği bir topluluğa kimse galip gelemez. Tüm bu sebeplerle Kur'an, tevekkülü hem bir emir hem de bir sevgi vesilesi olarak gösterir. Nitekim Allah, kendisine güvenip dayananları sever ve bu onlara yeter.³⁶⁸

Şeytanın, Allah'ın izni olmadan müminlere herhangi bir zarar verme gücünün bulunmadığı Kur'an'da açıkça belirtilmiştir. Bu durum, inananların yalnızca Allah'a güvenmeleri ve O'na dayanıp sığınmaları gerektiği gerçeğini pekiştirir. Aynı zamanda, Allah'a samimiyetle tevekkül eden kimseler üzerinde şeytanın hiçbir etkisinin veya hâkimiyetinin olamayacağı özellikle vurgulanmaktadır.³⁶⁹

Dünya hayatında insana verilen nimetlerin, aslında geçici birer rızık olduğu vurgulanır. Buna karşılık, Allah katında bulunan nimetlerin ise O'na güvenip dayanan kimseler için hem kalıcı hem de daha hayırlı olduğu belirtilir.³⁷⁰ Zulme uğradıktan sonra Allah rızası için hicret edenlere, dünya hayatında huzur bulacakları bir yurt verileceği, ahirette ise çok daha büyük bir mükâfatın kendilerini beklediği haber verilir. Bu kimseler, zorluklar karşısında sabreden ve daima Rablerine tevekkül edenlerdir.³⁷¹

³⁶² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 9/410.

³⁶³ el-Mâide 5/23.

³⁶⁴ Âl-i İmrân 3/122,160; el-Mâide 5/11; et-Tevbe 9/51; Yûnus 10/84; İbrâhîm 14/11,12; Yûsuf, 12/67; ez-Zümer 39/38; el-Mücâdele 58/10.

³⁶⁵ en-Nisa 4/81; el-Ahzâb 33/ 3,48.

³⁶⁶ ez-Zümer 39/38.

³⁶⁷ et-Teğâbün 64/11.

³⁶⁸ Âl-i İmrân 3/159; et-Talâk 65/3.

³⁶⁹ el-İsrâ 17/65; en-Nahl 16/98,99; el-Müzzemmil 73/10.

³⁷⁰ eş-Şûrâ 42/36.

³⁷¹ en-Nahl 16/41,42.

Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ'nın tevekkül eden kimseleri sevdiğini beyan ettiği bir ayet bulunmaktadır:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

*“Sen onlara sırf Allah’ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah’a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.”*³⁷²

Kaba ve sert kalpli bir insan, sahip olduğu diğer güzel özelliklere rağmen insanlarda itici bir etki bırakır. Böyle kimseler, çevresindekilerin ilgisini kaybeder ve dostlukları uzun sürmez. Alemlere rahmet olarak gönderilen³⁷³ ve üstün bir ahlâka sahip olduğu bildirilen³⁷⁴ bir Peygamber’in böyle olumsuz nitelikler taşıması düşünülemez. İbn Atiyye’nin aktardığına göre önceki kutsal kitaplarda da Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bu tür kötü vasıflardan uzak olduğu vurgulanmıştır.³⁷⁵ Kur'an-ı Kerim de aynı noktayı teyit ederek Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şefkat ve merhamet dolu bir kalbe sahip olduğunu göstermektedir. O, Allah’ın kendisine bahşettiği bu yumuşak mizaç sayesinde, özellikle Uhud Savaşında yaptığı hatalarla büyük tehlikeler doğmasına sebep olan sahâbilerle bile hoşgörüyle yaklaşmıştır. Eğer onlara karşı sert davranmış olsaydı, etrafındakilerin dağılıp gitmesi kaçınılmaz olurdu. Ayetin sonrasında *“İş konusunda onlara danış”* emriyle, yalnızca Hz. Peygamber’e (s.a.v.) değil, onun şahsında tüm ümmete, özellikle de yöneticilere, önemli meselelerde istişare ederek hareket etmeleri tavsiye edilmiştir. Daha sonra da Allah’a yönelmenin, O’na güvenip dayanmanın ve gönülden bağlanmanın İslam inancının temel esaslarından biri olduğu beyan edilmiştir. Sonrasında böyle kişilerin Allah’ın sevgisine mazhar olacağı ifade edilmektedir.³⁷⁶

Sonuç olarak Kur'an-ı Kerim'de tevekkül, müminlerin imanının temel bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Allah’a tam bir güvenle bağlanmayı ve sebeplere riayet ettikten sonra sonucu O’na havale etmeyi ifade eden bu kavram, müminin

³⁷² Âl-i İmrân 3/159.

³⁷³ el-Enbiyâ 21/107.

³⁷⁴ el-Kâlem 68/4.

³⁷⁵ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdurrahman b. Temmâm ibn Atiyye el-Endelüsî el-Muhâribî, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed (Beyrut: Darû'l-Kutubu'l-'İlmiyye, 1422), 1/534.

³⁷⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/700-705.

hayatında hem bir eylem prensibi hem de ruhî bir huzur kaynağıdır. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şahsında tüm müminlere, kararlarını istişareyle almaları ancak nihai noktada yalnızca Allah'a dayanmaları emredilmiş ve “Allah tevekkül edenleri sever” buyurularak bu erdemin ilâhî sevgiye vesile olduğu vurgulanmıştır.

2.1.7. Muksitîn/Adaletle Hareket Edenler

Sözlükte; “hisse, ölçü, insafli davranma, adalet ve adaletli pay” gibi anlamlar taşıyan “kıst/قسط” kelimesi, mastar olarak kullanıldığında zıt anlamlı bir yapı gösterir. Hem “adaletli davranmak, birine hakkını hakkıyla vermek” hem de “haksızlık yapmak, birinin hakkını eksiltmek” anlamlarını barındırır. İsim olarak kullanıldığında ise doğrudan “adalet” anlamına gelir. Kâsıt “zâlim kişi”, muksıt ise “âdil kişi” anlamında kullanılır.³⁷⁷

Kur'an-ı Kerim'de “kıst/قسط” kelimesi on beş yerde, türevleri ise on farklı ayette yer almakta olup bu kullanımların hepsinde adalet veya adalete yakın anlamlar ifade etmektedir. Bu ayetlerin bir kısmında Allah'ın ahirette insanlara adaletle muamele edeceği belirtilmektedir.³⁷⁸ Allah İslam'ın temel ahlâk ve hukuk prensiplerinden birini de şöyle ifade etmektedir: “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”³⁷⁹ Benzer şekilde müminlere, kendi aleyhlerine veya yakınlarının aleyhine dahi olsa adaleti gözetmeleri, Allah için şahitlik etmeleri ve fakir, zengin ayrımı yapmaksızın duygularına kapılmadan adaletle hareket etmeleri emredilmektedir.³⁸⁰ Bazı ayetlerde tartıda ölçülü ve adil yapılması gerektiği hususu aynı kavram ile ifade edilmiştir.³⁸¹ İki ayette de “zalim” anlamında kâsıt kavramı kullanılmıştır.³⁸²

Kur'an-ı Kerim'de üç ayrı ayette Allah, “muksitîn/مُقْسِطِينَ” ifadesiyle adaletli olanları sevdiğini bildirmektedir. Bu ayetlerden ilki Mâide Sûresinin 42. ayetidir:

³⁷⁷ İbn Manzûr, “Kst”, 7/377; el-İsfahânî, “Kst”, 670.

³⁷⁸ Yûnus 10/4,47; el-Enbiyâ 21/47.

³⁷⁹ el-Mâide 5/8. (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نَقَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا إِعْدِلُوا...)

³⁸⁰ en-Nisâ 4/135.

³⁸¹ el-En'âm 6/152; Hûd 11/85; er-Rahmân 55/9.

³⁸² el-Cin 72/14, 15.

سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَالُونَ لِلْسُّحْتِ فَإِنْ جَاؤُكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئًا وَإِنْ
حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

“Onlar, hep yalana kulak veren ve durmadan haram yiyen kimselerdir. Sana gelirlerse aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet. Şüphesiz Allah âdil olanları sever.”³⁸³

Yahudilerden bir grup, bir dava için Hz. Peygamber’e (s.a.v.) başvurmadan önce kendi aralarında görüşerek, hüküm kendi çıkarlarına uygun olursa kabul edeceklerine, aksi durumda reddedeceklerine karar vermişlerdi. Onların Hz. Peygamber’e (s.a.v.) başvurusu, adaleti sağlama amacı taşııyordu, yalnızca arzularına uygun bir sonuç elde etme niyetini yansıtıyordu. İlgili ayet, bu samimiyetsiz tavrı açıkça ortaya koydu. Zira Tevrat’ta Allah’ın hükmü bulunmasına rağmen onu bir kenara bırakıp, peygamberliğine inanmadıkları Hz. Muhammed’e yönelmeleri ve verilen hükme razı olmayarak yüz çevirmeleri, sadece kendi heva ve heveslerine bağlı olduklarını göstermektedir.³⁸⁴

Hz. Peygamber (s.a.v.), bu kimseler hakkında isterse hüküm verebilir, isterse onlardan yüz çevirebilirdi. Eğer yüz çevirseydi, bu durum ona hiçbir zarar vermezdi. Ancak hüküm vermeyi kabul ederse, o zaman adaletle, yani Allah’ın Tevrat’ta ve Kur’an’da koyduğu hükümler doğrultusunda karar vermesi gerekirdi. Çözümünü aradıkları meselelerin hükümleri Tevrat’ta açıkça belirtilmişti. Yahudilerin amacı ise Allah’ın hükmüne ulaşmak değil, Hz. Peygamber’i (s.a.v.) kendi arzularına göre hüküm vermeye ikna etmek ve böylece onu da adaletten sapmaya zorlayarak durumu kendi lehlerine kullanmaktı. Ancak Allah Teâlâ, Hz. Peygambere (s.a.v.) her şart altında adaletten ayrılmaması gerektiğini neticesinin de Allah’ın sevgisini kazanmak olduğunu bu ayetle bildirmektedir.³⁸⁵

Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın adaletli kişiler sevdiğini bildirdiği ikinci ayet şöyledir:

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ
أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

³⁸³ el-Mâide 5/42.

³⁸⁴ Kutub, *Fîzılâl-il Kur’an*, 245-251.

³⁸⁵ Erbaş, “Allah’ın Sevdiği ve Sevmediği Kimseler”, 41-42.

“Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah’ın emrine geri dönmüncye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever.”³⁸⁶

Allah Teâlâ, bu ayetin öncesinde müminleri fasık bir kişiden gelen haberlere karşı uyardıktan sonra, böyle bir haberin doğurabileceği sonuçları ve bu sonuçlardan nasıl kurtulacağını anlatmıştır. Şöyle demektedir: “Eğer bir fasık kişinin sözüne dayanarak aranızda bir anlaşmazlık çıkar ve bu anlaşmazlık iki mümin grubun birbirleriyle savaşmasına yol açarsa, o zaman bu fasığın ortaya çıkardığı durumu ortadan kaldırın ve iki grup arasında barışı sağlayın. Eğer gruplardan biri diğerine zulmederse, o zaman zalime karşı savaşın.” Buradaki maksat, haksızlık yapanı durdurmaktır. Eğer zulmedenler halk ise, onları durdurmak emire (yöneticilere) düşer. Eğer yönetici zalim ise, bu durumda Müslümanların üzerine düşen görev, ona nasihatle ve gerekiyorsa daha fazlasıyla engel olmaktır. Ancak bu müdahale, iki grup arasındaki savaş veya daha büyük bir fitneye sebep olmamalıdır.³⁸⁷

Bu ayette, zalim kişi Müslüman olsa bile, Müslümanların her zaman adaletin ve mazlumun yanında yer almaları gerektiğini vurgulamaktadır.³⁸⁸ Bu şekilde hareket eden Müslümanların da Allah’ın sevgisine mazhar olacakları müjdesi verilmektedir.

Adaleli kulların sevildiğinin beyan edildiği diğer ayette Allah şöyle buyurmaktadır:

لَا يَنْهٰىكُمُ اللّٰهُ عَنِ الدِّينِ لَمْ يُقَاتِلُوْكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوْكُمْ مِّنْ دِيَارِكُمْ اَنْ تَبَرُّوْهُمْ وَتُقْسِطُوْا اِلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ
الْمُقْسِطِيْنَ

“Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever.”³⁸⁹

Abdullah b. Zübeyir’in nakline göre, söz konusu ayet Hz. Ebû Bekir’in kızı Esmâ hakkında inmiştir. Rivayete göre Esmâ’nın müşrik olan annesi Kuteyle, ona bazı

³⁸⁶ el-Hucurât 49/9.

³⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 28/104.

³⁸⁸ Mehmet Okuyan, *Geniş Açıklamalı Kur’an Meal-Tefsir* (İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2022), 1242.

³⁸⁹ el-Mümtehine 60/8.

hediyeler getirmiş fakat Esmâ annesini kabul etmeyip eve girmesine izin vermemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.), Esmâ'ya annesini kabul etmesini, ona iyilikle davranmasını ve ikramda bulunmasını tavsiye etmiştir. İbn Abbas'tan gelen bir başka rivayette ise ayette bahsedilenlerin, aralarında babası Abbas'ın da bulunduğu Haşimoğullarından bir grup olduğu belirtilir. Bedir günü bu kişiler, müşrikler tarafından savaşılmaya zorlanmışlardı. Hasan-ı Basrî'den nakledilen bir rivayete göre ise, bazı Müslümanlar, müşrik akrabalarıyla görüşmek ve akrabalık bağlarını sürdürmek için Hz. Peygamber'den (s.a.v.) izin istemişler, bunun üzerine Allah Teâlâ bu ayeti indirmiştir. Ayrıca ayetin tüm müşrikleri kapsadığı da ifade edilmiştir.³⁹⁰

Ayetin gereği olarak erdem sahibi insanın söz, fiil ve kararlarında adalet ve hakkaniyet ölçülerine bağlı kalması gerekmektedir. Gerçek adalet ise ancak Yüce Allah'ın belirlediği hükümlerin uygulanmasıyla sağlanabilir. Burada özellikle dikkat çekilmesi gereken husus, Müslüman olmayanlarla kurulan ilişkilerde dahi adalet ilkesine riayet edilmesinin emredilmiş olmasıdır. Bu durum, İslam'ın evrensel boyutunu ve barışa dayalı misyonunu açık bir şekilde ortaya koyan önemli göstergelerden biri olarak değerlendirilebilir.³⁹¹

Ebü'l-Hasen el-Mâverdî (ö. 450/1058), dünya düzeninin altı temel ilkeye dayandığını belirtir ve bu esaslardan birinin, Müslüman veya gayrimüslim ayrımı yapmaksızın herkesi kapsayan adalet olduğunu dile getirir. Ona göre adaletin sağlanmasıyla insanlar arasında sevgi gelişir, şehirler ve ülkeler imar edilir, mal ve servet artar. Adaletin sevgi doğurması ise, sevenin sevdiğine itaat edeceği gerçeğini ortaya koyar. Allah'ın sevgisi de ancak adaletin tesisiyle mümkün olacağını ifade eder.³⁹²

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşantısında en hassas olduğu şeylerden birinin de adalet olduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber (s.a.v.), Huneyn dönüşü ganimetleri taksim ettiği bir sırada Ben-i Temîm'den bir adam Peygambere (s.a.v.) hitaben şöyle dedi: “Ey Muhammed! Adaletli ol!” Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Yazıklar olsun sana! Eğer ben adaletli olmazsam kim adaletli olur? Şüphesiz ki eğer ben adaletli değilsem, ziyana uğramış ve kaybetmiş olursun.”³⁹³

³⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 29/521; et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 22/571-572; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/516.

³⁹¹ Özcan, “Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın Sevdiği İnsan Tipleri”, 193.

³⁹² Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-dîn* (Dâru Mektebetü'l-Hayât, 1986), 139.

³⁹³ Müslim, “Zekât”, 142.

Sonuç olarak, Kur'an-ı Kerim'de adalet kavramı, İslam'ın temel ahlâk ve hukuk prensiplerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Allah Teâlâ, iman eden kullarından gerek Müslümanlar arasında gerekse gayrimüslimlerle ilişkilerde adaleti gözetmelerini, her şartta hakkaniyetten sapmadan hareket etmelerini istemektedir. Adaletli olmak, Allah'ın sevgisini kazanmaya vesile olduğu gibi, toplumların barış ve huzur içinde yaşamasının da temelini oluşturur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatında da adalet, her zaman en hassas ve tavizsiz şekilde korunan bir değer olmuştur. Dolayısıyla İslam, adaleti sadece bireysel bir erdem olarak değil, evrensel bir yaşam ilkesi olarak emretmekte ve bu doğrultuda adil davranmayı, iman ve takvânın ayrılmaz bir gereği olarak kabul etmektedir.

2.1.8. Mukâtîlîn/Allah Yolunda Savaşanlar

“Kital/قتال” kavramı “ktl/قتل” kökünden mezid fiil olan “katele/قاتل”den masdardır. İnsanlar veya Allah'tan kullara yönelik kullanıma göre sözlük anlamının değiştiği görülmektedir. İnsanlar için kullanılıncı; “cesetten ruhun çıkması, savaşmak, silahlı mücadele içerisine girmek, harp etmek, çatışmaya girmek” gibi anlamlara gelir. Allahtan kullara yönelik kullanıldığında; “lanet etmek, yok etmek” manalarına gelmektedir.³⁹⁴ Kur'an-ı Kerim'de “ktl/قتل” kökünden türeyen kelimeler birçok anlamda kullanılmıştır.³⁹⁵ Bunlar:

1. Kişinin ölümüne neden olan eylem: “Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.”³⁹⁶

2. Savaşmak: “... Şayet sizinle savaşmaya kalkışarlarsa o zaman onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir!”³⁹⁷

3. La‘net Etmek: “Lanet olsun o koyu yalancılar!”³⁹⁸ “Lanet olsun o hendeğin sahiplerine.”³⁹⁹

4. Cezalandırmak: “Nerede bulunsalar yakalanıp mutlaka cezalandırılırlar”⁴⁰⁰

³⁹⁴ Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Saîd b. Yahyâ b. Mihrân el-Askerî, *el-Vucûh ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Osman (Kahire: Mektebetü's-Sekâfe ed-Dîniyye, 1428), 402; İbn Manzûr, “Ktl”, 11/549.

³⁹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed ed-Dâmegânî el-Kebîr, *el-Vucûh ve'n-nezâir* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, 1992), 370-373.

³⁹⁶ en-Nisâ 4/93. (وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا)

³⁹⁷ el-Bakara 2/191. (فَإِنْ قَاتَلْتُمُوهُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ)

³⁹⁸ ez-Zâriyât 51/10. (قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ)

³⁹⁹ el-Burûc 85/4. (قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ)

⁴⁰⁰ el-Ahzâb 33/61. (أَيْنَ مَا تُقِفُوا أُخِذُوا وَقُتِلُوا تَفْتِيلًا)

5. Diri diri gömmek: “Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı diri diri gömmeyin; biz, sizin de onların da rızkını veriz.”⁴⁰¹

6. Kisas: “Haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın. Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik; ancak o da öldürme hususunda sınırı aşmasın; çünkü o, yeterince yardıma mazhar olmuştur.”⁴⁰²

7. Boğazlamak: “Hani Firavun’un adamlarından sizi kurtarmıştık. Onlar sizlere işkencenin en kötüsünü yapıyorlardı; oğullarınızı boğazlıyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. İşte bunda rabbinizden büyük bir imtihan vardır.”⁴⁰³

8. Nefsi öldürmek (nefsi terbiye etmek): “Mûsâ kavmine demişti ki: “Ey kavmim! Şüphesiz siz buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için yaratanınıza tevbe edin de nefislerinizi öldürün. Öyle yapmanız yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir; böylece Allah tevbenizi kabul etmiş olur. Çünkü acıyıp tevbeleri kabul eden ancak O’dur.”⁴⁰⁴

Kur’an-ı Kerim’de Allah kendi yolunda savaşanları sevdiğini şöyle beyan eder:

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَانَهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُورٌ

“Bilin ki Allah kendi yolunda sağlam örülmüş bir duvar gibi kenetlenmiş saflar halinde çarpışanları sever.”⁴⁰⁵

İbn Kesir, bu ayeti şöyle açıklamaktadır: İslam’ın ilk dönemlerinde Müslümanlara savaş izni verilmemesi, toplum içinde farklı söylemlere yol açmıştır. Samimi müminler, kendilerine izin çıktığında Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşacaklarını beyan ederken, münafıklar ve imanında zayıf olanlar bu durumu istismar etmeye çalışmıştır. Nitekim savaş izni geldiğinde, münafıkların sözlerinden döndüğü, bazı Müslümanların ise gevşeklik gösterdiği görülmüştür. Bu süreç, İslam toplumundaki samimiyet derecelerini ortaya çıkaran bir imtihan niteliği taşımıştır. Özellikle Bedir ve Uhud savaşlarında müminlerin gösterdiği farklı tavırlar, bu ayrımı net bir şekilde gözler önüne sermiştir. Bu ayetler, Müslümanların karşılaştıkları zorluklar karşısında sabırlı olmaları

⁴⁰¹ el-En’âm 6/151. (وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ)

⁴⁰² el-İsrâ 17/33. (وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَانًا فَلَا يَسْرِفُ فِي الْقَتْلِ ...)

⁴⁰³ el-A’râf 7/141. (وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُقَاتِلُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ ...)

⁴⁰⁴ el-Bakara 2/54. (وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِيكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ...)

⁴⁰⁵ es-Saf 61/4.

gerektiğini, ancak haklarını korumak için gerektiğinde mücadele etmelerinin de meşru olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁰⁶

Böylece Allah kendi yolunda saf saf savaşanları, bir bina gibi tarif etmektedir. Hiçbir usta kendi inşa ettiği binanın düzensiz olmasını istemez. Aynı şekilde, Allah'ın da müminler için istediği budur. Allah Teâlâ müminleri savaşlarındaki disiplinlerini, namazlarındaki düzenlerine benzetmiştir. Öyleyse müminler Allah'ın emrine sarılmalılar çünkü ona tutunan kimse için bu emir bir koruma kalkandır.⁴⁰⁷

Sonuç olarak Allah Teâlâ, kendi yolunda disiplinli ve kenetlenmiş bir şekilde mücadele eden müminleri sevdiğini bildirerek, mücadelenin yalnızca bir savaş değil, aynı zamanda iman ve samimiyetin bir göstergesi olduğunu vurgulamaktadır. Müminler için Allah yolunda savaş, rastgele bir eylem değil, Allah'ın rızasını kazanma amacı taşıyan bir sorumluluktur.

2.2. Allah'ın Sevmediği İnsan Tipolojileri

Kur'an-ı Kerim, insan davranışlarını değerlendirirken sadece emir ve yasaklar bağlamında kalmamış, aynı zamanda Allah'ın sevgisini kazanan ya da O'nun rahmetinden uzaklaşan kimseleri örnek tipolojiler üzerinden tanımlamıştır. İlâhi hitabın önemli bir kısmı, insanın iç dünyasını, ahlâkî tutumunu ve sosyal ilişkilerini şekillendiren değerler etrafında şekillenmiştir. Bu bağlamda Allah Teâlâ'nın sevgisine mazhar olmayan, O'nun razı olmadığı davranışları benimseyen kimseler, Kur'an'da çeşitli kavramlarla tanımlanmış ve bu niteliklere sahip olan bireylerin ilâhî rahmetten uzak oldukları beyan edilmiştir. Genellikle toplumsal düzeni bozan, adaleti zedeleyen veya insanın fitratına aykırı davranış sergileyen bu kişiler Allah'ın nefretini celbeden kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu başlık altında “Allah sevmez/لَا يُحِبُّ” ifadesiyle Kur'an-ı Kerim'de doğrudan Allah'ın sevmediğini belirttiği insan tipleri detaylı bir şekilde ele alınıp, ilgili ayetler ışığında bu davranışların anlam dünyası ve neden bu kişilerin ilâhî sevgiden uzak oldukları ifade edilmeye çalışılacaktır. Kur'an-ı Kerim'in doğrudan “Allah sevmez/لَا يُحِبُّ” ifadesiyle Allah'ın sevmediğini zikrettiği insan tipolojileri şunlardır: Kâfirîn (inkâr edenler), hâinîn (hâinlik edenler), havvân ve keffâr (hâinlikte ve inkârda ısrar edenler), keffâr ve esîm (inkârda ve gûnahta ısrar edenler), havvân ve esîm (hâinlikte ve

⁴⁰⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, 133-135.

⁴⁰⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 22/611.

günahta ısrar edenler), zâlimîn (zalimler), mufsidîn (bozgunculuk yapanlar), ferihîn (şımaranlar), mu‘tedîn (haddi aşanlar), musrifîn (israf edenler), mustekbirîn (kibirlenenler), muhtâl ve fahûr (böbürlenip büyüklenenler) .

2.2.1. Kâfirîn/İnkâr Edenler

“Kâfir/كَافِر” kavramı “kfr/كَفَر” kökünün ism-i fâil kalıbıdır. “Kfr/كَفَر” sözcüğü “bir şeyi örtmek, gizlemek, perdelemek, gerçeği reddetmek” gibi anlamlara gelir.⁴⁰⁸ Küfrü benimseyen kimseye, “fitrî yeteneğini köreltip hakikatin üzerini örten” anlamında kâfir denilmektedir.⁴⁰⁹ Tohumu toprağa gömerek örten çiftçiye de bu sebeple “kâfir/كَافِر” denildiği nakledilmiştir. Zira bu kavramların tamamı bir şeyi gizleme veya örten bir işlev üstlenmektedir. Zamanla imanın karşıtı olma anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Çünkü küfür, Allah’ı ve O’nun peygamberlerini yalanlamak ve inkâr etmek suretiyle hakikatin üstünü örtmeyi ifade etmektedir. Bununla birlikte nimetlere karşı nankörlük yapanlar da bu isim ile anılmaktadır.⁴¹⁰

Kur’an-ı Kerim’de kâfirlerin Allah’ı inkâr etmeleri,⁴¹¹ O’na oğul isnat etmeleri,⁴¹² O’nun yolundan yüz çevirmeleri⁴¹³ ve O’na ortak koşarak şirke düşmeleri,⁴¹⁴ gibi tutumlar açıkça dile getirilmiştir. Ayrıca Allah’ın ayetlerini,⁴¹⁵ peygamberlerini,⁴¹⁶ melekleri inkâr etmeleri,⁴¹⁷ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) getirdiği vahyi,⁴¹⁸ öldükten sonra dirilişi⁴¹⁹ ve ahiret hayatını⁴²⁰ reddetmeleri gibi hususlar da bireysel küfre götüren inançlar arasında zikredilmiştir.

Kur’an, insanların iman veya inkâr tercihlerinde özgür bırakıldıklarını⁴²¹ vurgulamakla birlikte, Allah’ın küfre asla rıza göstermediğini de belirtmiştir.⁴²² Bunun yanı sıra kâfirlerin, iman etme niyetleri olmaksızın Hz. Peygamber’den (s.a.v.) sürekli

⁴⁰⁸ İbn Manzûr, “Kfr”, 144-145.

⁴⁰⁹ Mustafa Sinanoğlu, “Küfür”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002), 26/533.

⁴¹⁰ el-İsfahânî, “Kfr”, 716.

⁴¹¹ en-Nisâ 4/136, 150; et-Tevbe 9/54; en-Nahl 16/106.

⁴¹² el-Mâide 5/72-73; et-Tevbe 9/30.

⁴¹³ en-Nisâ 4/167.

⁴¹⁴ Âl-i İmrân 3/151; el-Beyyine 98/1, 6.

⁴¹⁵ el-En‘âm 6/39; el-Enfâl 8/31.

⁴¹⁶ en-Nisâ 4/42; Yûnus 10/2; er-Ra‘d 13/42-43.

⁴¹⁷ en-Nisâ 4/136.

⁴¹⁸ el-İsrâ 17/41, 46; Meryem 19/73, 77; el-Enbiyâ 21/2-3.

⁴¹⁹ Yâsîn 36/78-79.

⁴²⁰ el-A‘râf 7/45; Hûd 11/7, 19.

⁴²¹ el-Kehf 18/29.

⁴²² ez-Zümer 39/7.

mucize talebinde bulundukları aktarılmış,⁴²³ farklı ayetlerde de düşünmeye teşvik edilerek iman etmeleri için onlara çeşitli misaller sunulmuştur.⁴²⁴

Buna rağmen küfürde ısrar edenlerin amellerinin boşa çıkacağı,⁴²⁵ kâfir olarak ölenlerin ahirette kurtuluş umudunun bulunmadığı ve şiddetli bir azapla karşılaşacakları,⁴²⁶ cehennemde ebedî kalacakları ve azaplarının hafifletilmeyeceği bildirilmiştir.⁴²⁷

Öte yandan, Kur'an'da küfür kavramı sözlük anlamında da kullanılmıştır. Mesela, tohumu toprağa eken çiftçilere küffâr adıyla atıf yapıldığında⁴²⁸ ve şükretmenin gerekliliği, nankörlükten sakınılması gerektiğini ifade edildiğinde küfür kökünden türeyen kelimelere yer verilmiştir.⁴²⁹ Bu bağlamda küfür, sadece inanç bağlamında bir inkâr değil, aynı zamanda nimete nankörlük ve hakikatin örtülmesi anlamlarına da sahiptir.⁴³⁰

Kur'an-ı Kerim'de, Allah'ın kâfir kimseleri sevmediğini zikrettiği iki ayet bulunmaktadır. Bunlardan ilki Âl-i İmrân Sûresinin 32. ayetidir:

قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ

*“De ki: “Allah’a ve resule itaat edin.” Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez.”*⁴³¹

Allah'ın kâfirleri sevmediğini zikrettiği bu ayetin inmesine sebep olan olay, Yahudi kökenli münafık Abdullah b. Übeyy'in Hz. Peygamber (s.a.v.) hakkında sarf ettiği sözlerle ilişkilidir. Rivayete göre, *“De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin”*⁴³² mealindeki ayet nazil olduğunda, Abdullah b. Übeyy şöyle demiştir: “Muhammed, ibadet ve itaati kendisine yönlendirmek istiyor; bizden de Hristiyanların İsa'ya duyduğu türden bir sevgiyle kendisini sevmemizi talep ediyor.” Bu sözleri, onun ve benzerlerinin Hz. Muhammed'e tabi olmayı reddettiklerini göstermektedir. Oysa Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tabi olmamak, onun peygamberliğini

⁴²³ el-En'âm 6/37, 109; el-İsrâ 17/90-95.

⁴²⁴ el-En'âm 6/65; Yûnus 10/5-6, 67; Yûsuf 12/105; er-Ra'd 13/2-4; er-Rûm 30/20-28.

⁴²⁵ el-Mâide 5/5; el-A'râf 7/147; ez-Zümer 39/65; Muhammed 47/8.

⁴²⁶ Âl-i İmrân 3/91; el-Mâide 5/36; el-Meâric 70/11-18.

⁴²⁷ el-Bakara 2/161-162.

⁴²⁸ el-Hadîd 57/20.

⁴²⁹ el-Bakara 2/152; er-Rûm 30/34.

⁴³⁰ el-İsfahânî, “Kfr”, 714-717.

⁴³¹ Âl-i İmrân 3/32.

⁴³² Âl-i İmrân 3/31.

inkâr anlamına gelmekteydi. Bunun üzerine yukarıdaki ayet nazil olmuştur.⁴³³ Bu ayet, doğrudan bir önceki ayetle bağlantılıdır. Burada Allah’a itaatle birlikte Resulüne itaat de zorunlu kılınmış, peygambere itaat etmeyenlerin küfür içinde oldukları ve Allah’ın sevgisinden mahrum kaldıkları açıkça belirtilmiştir.⁴³⁴

Kur’an-ı Kerim’de, Allah’ın kâfir kimseleri sevmediğini beyan ettiği diğer ayet de şudur:

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ

“Zira Allah, iman edip rızasına uygun davrananları lütfuyla ödüllendirecektir. Şüphesiz O, inkârcıları sevmez.”⁴³⁵

Kur’an-ı Kerim, günlük hayatımızda sıradan gibi görünen doğa olaylarının aslında Allah’ın varlığının ve birliğinin en açık delilleri olduğunu vurgular. Gökyüzündeki bulutların hareketi, yağmurun yağıışı, bitkilerin yeşermesi gibi olaylar, aslında ilâhî kudretin tezahürleridir ve derin düşünenler için büyük ibretler taşır. Sûrenin 41. ayetinde insan eliyle bozulan doğal dengenin altı çizilmiş, bu mükemmel sistemin korunması gerektiğine işaret edilmiştir. Kur’an, tabiattaki bu işaretleri görüp Allah’a iman eden ve O’nun rızasına uygun yaşayanların mükafatlandırılacağını, inkârcıların ise Allah’ın sevmediğini belirtmiştir.⁴³⁶

Nâsıruddîn el-Beyzâvî (ö. 685/1286), bu ayeti şöyle izah etmektedir: “Sadece müminlerin mükâfatının zikredilmesi, esas hedefin onlar olduğuna işaret eder. Ayrıca “Allah kâfirleri sevmez” ifadesi de bunu destekler. Çünkü bu ifade, kâfirlere olan buğzun kesin olduğunu ve buna karşılık müminlere olan sevginin sabit bulunduğunu ima etmektedir.”⁴³⁷

Sonuç olarak, kâfir kavramı Kur’an-ı Kerim’de yalnızca Allah’a ve hakikate bilinçli bir şekilde sırt çeviren kimseleri tanımlamakla kalmamış, aynı zamanda nankörlük ve hakikati örtme gibi daha geniş anlamlarda da kullanılmıştır. Kâfirler, fitratlarını örttükleri, peygamberlerin tebliğine kulak tıkadıkları ve nimetlere nankörlük ettikleri için ilâhî sevgiden uzaklaşmışlardır. Buna karşılık müminlerin, hakikati kabul

⁴³³ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 8/198.

⁴³⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/381-382.

⁴³⁵ er-Rûm 30/45.

⁴³⁶ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 4/325.

⁴³⁷ el-Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, 4/209.

edip amel-i salih işleyerek hem dünyada huzura hem de ahirette ebedî mükâfata erişeceğini Allah va'd etmiştir.

2.2.2. Hâinîn/Hâinlik Edenler

“Hâin/خائن” kavramı, “hvn/خون” kök harflerinden türetilmiş bir ism-i fâil olup, sözlüklerde “hvn/خون” veya “hane/خان” maddeleri altında ele alınmıştır. “Sadakatsizlik, ihanet etmek, aldatmak, sözünde durmamak, alçaklık yapmak” anlamlarına gelmektedir.⁴³⁸ Hâin kişi; “hıyanet eden, zarar vermekten ve üzmekten hoşlanan, kötü niyet taşıyan” manasında dilimizde de kullanılmaktadır.⁴³⁹ İsfahânî, hıyanet ile nifak kavramları anlam bakımından bir olduğunu belirtir. Ancak hıyanetin, sözleşme ve emanet temelinde gerçekleşen bir sadakatsizliği ifade ettiğini, nifakın daha çok dinî inanç temelli bir ikiyüzlülüğü tanımladığını beyan eder. Dahası bu iki kavramın, anlam itibarıyla birbirinin alanına giren bir ilişki taşıdığını, hıyanetin, özellikle bir sözleşmeyi gizlice ihlal etmek suretiyle hakka aykırı davranmak anlamında kullanıldığını zikretmektedir.⁴⁴⁰

Kur'an-ı Kerim'de ihanet kavramı, çoğunlukla emanetin karşısı anlamında kullanılmaktadır. Bununla birlikte ihanet; Allah'a, Peygambere ve emanetlere yönelik sadakatsizlik,⁴⁴¹ hırsızlık,⁴⁴² yapılan anlaşmalara riayet etmemek, kalp katılığı, kin beslemek, namazı terk etmek veya gösteriş amacıyla kılmak,⁴⁴³ zekâtı ihmal etmek, peygamberlere iman etmeyip onları desteklememek, kutsal kitabın bir kısmını unutmak yahut bilerek görmezden gelmek gibi anlamlarda da geçmektedir.⁴⁴⁴ Ayrıca sırları ifşa etmek,⁴⁴⁵ bireyin kendi nefesine ihanet etmesi,⁴⁴⁶ helal olmayan göz bakışlarıyla hıyanet,⁴⁴⁷ hasetle bakmak⁴⁴⁸ ve kadının eşine sadakatsizlik göstermesi veya erkeklerin ev içinde çalışan kadına yönelik helal olmayan davranışlarda bulunması⁴⁴⁹ gibi farklı ihanet türlerine de işaret edilmektedir.

⁴³⁸ İbn Manzûr, “Hvn”, 13/144.

⁴³⁹ Ermiş, *Arapça'dan Türkçeleşmiş Kelimeler Sözlüğü*, 187.

⁴⁴⁰ el-İsfahânî, “Hvn”, 305.

⁴⁴¹ el-Enfâl 8/57.

⁴⁴² en-Nisâ 4/105.

⁴⁴³ el-Maûn 107/4-5; en-Nisâ 4/142; et-Tevbe 9/54.

⁴⁴⁴ el-Mâide 5/13; el-Enfâl 8/56-58.

⁴⁴⁵ el-Enfâl 8/27.

⁴⁴⁶ el-Bakara 2/187.

⁴⁴⁷ el-Mü'min 40/19.

⁴⁴⁸ el-Felak 113/5.

⁴⁴⁹ el-Yusuf 12/52.

Kur'an-ı Kerim'de hâinlerin sevilmediği ifade edilen Enfâl Sûresi 58. ayet şöyledir:

وَمَا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ

*“Eğer bir topluluğun antlaşmayı bozacağından endişe edersen antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir. Allah ahdini bozanları asla sevmez.”*⁴⁵⁰

Allah Teâlâ, bazı ayetlerde Hz. Peygamberi (s.a.v.) yumuşaklık ve nezakete yönlendirmiştir. Bu ayetlerden biri; *“Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik”*⁴⁵¹ ayetidir. Bir diğeri ise, *“Onları affet, onlar için mağfiret dile ve işlerinde onlara danış”*⁴⁵² ayetidir. Bununla birlikte, bazı durumlarda da sertlik ve kararlılıkla muamele etmeyi emretmiştir. Bir önceki ayette bu duruma örnek teşkil eden bir ifade yer almaktadır. Allah Teâlâ, ahitlerini sürekli ihlal eden topluluklardan bahsettikten sonra, onlarla nasıl muamele edileceğini açıklamıştır. Antlaşmalı bir kavmin ihanet edeceğine dair açık işaretler ve emareler görülürse, o zaman onlara karşı antlaşmayı açık bir şekilde bozmasını Hz. Peygambere (s.a.v.) emretmiştir. Bu, onlara antlaşmanın feshedildiğini açıkça ilan etmek anlamına gelir ki, gizli ve dolaylı yollardan değil, herkesin anlayacağı şekilde aleni olarak duyurulmalıdır. Bunun amacı, karşı tarafın antlaşmanın hâlâ yürürlükte olduğunu zannederek hazırlıksız yakalanmasını engellemektir. Zira, bir kavme antlaşmanın geçerli olduğunu düşündükleri bir anda aniden saldırmak, İslam ahlâkında yasaklanan bir hıyanet davranışı olurdu. Nitekim Allah, hıyanet edenleri sevmediğini açıkça bildirmiştir.⁴⁵³

Netice itibariyle Kur'an-ı Kerim'de “hıyanet” kavramı, emanete ihanetten ahde sadakatsizliğe kadar geniş bir davranış yelpazesini kapsar. Hâinlik, yalnızca insanlara değil, aynı zamanda Allah'a ve peygamberlere karşı da bir sadakatsizlik olduğu, bu tür davranışların toplum düzenini ve bireysel ahlâkı zedelediği kaçınılmaz gerçektir. Allah Teâlâ, antlaşmaları bozan, emanete ihanet eden kimseleri sevmediğini açıkça belirtmiş ve müminlerin her durumda dürüstlük ve şeffaflık ilkesine bağlı kalmalarını emretmiştir.

⁴⁵⁰ el-Enfâl 8/58.

⁴⁵¹ El-Enbiyâ 21/107.

⁴⁵² Âl-i İmrân, 3/159.

⁴⁵³ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 15/497.

2.2.2.1. Havvân ve Kefûr/Hâinlikte ve İnkârda Israr Edenler

“Hvn/حون” kökünden türeyen “havvân/حَوَان” kelimesi, daha önce anlamını belirttiğimiz “hâin/حَائِن” kelimesinin mübalağa sigasında kullanımı olup, söz ve davranışlarında hıyaneti sürekli bir alışkanlık hâline getiren kimseyi ifade eder.⁴⁵⁴

“Kefûr/كُفُور” kelimesi de “kfr/كفر” kökünden türemiş olup mübalağa sigasında bir isimdir. Kâfir ile aynı anlamı taşısa da “kefûr/كُفُور” kavramı, küfürde daha ileri düzeyde olan ve daha yoğun bir inkâr tavrını benimseyenleri ifade etmektedir.⁴⁵⁵

Kur'an-ı Kerim'de hıyaneti alışkanlık haline getiren ve küfürde ileri giden kimseleri sevmediğini beyan ettiği ayet şöyledir:

إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ

*“Biliniz ki Allah iman edenleri korur. Şu da muhakkak ki Allah hiçbir haini, hiçbir nankörü sevmez.”*⁴⁵⁶

Bu ayetin siyakında, Allah yoluna ve Mescid-i Harâm'a erişimi engelleyen inkârcıların şiddetli bir azaba uğrayacakları belirtilmiştir. Aynı zamanda hac ve kurban ibadetlerinin taşıdığı dinî öneme vurgu yapılmıştır. Ayet, bir yandan inkârcıların sergilediği fiilî tutumu ortaya koyarken, diğer yandan haccın ve özellikle Mescid-i Harâm çevresinde eda edilen kurban ibadetinin değeri bağlamında oluşabilecek muhtemel tereddütlere açıklık getirmektedir. Bu çerçevede, Allah'ın iman edenlerle birlikte olduğu ve onları koruyup destekleyeceği güvence altına alınarak müminler teselli edilmiştir.⁴⁵⁷ Ayette “yudafiu/يُدَافِعُ” şeklinde okuyanlara göre Allah, müminleri savunma konusunda son derece kararlıdır. Onları korumak için yoğun bir çaba gösterir. Çünkü “müfâale” kalıbı, karşılıklı ve güçlü bir gayreti, aynı zamanda süreklilik ve yoğunluk içeren bir savunma anlamını taşır.⁴⁵⁸

Râzî'nin aktardığına göre Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) ayetin sonunda kâfir ve hâin kavramının beraber verilmesini şöyle açıklamıştır: “Yüce Allah, müminleri savunmasının gerekçesi olarak onların hain ve nankör kimseler olmamasını istemektedir. Hain ve nankör ifadesiyle kastedilen, Allah'ın emanetine ihanet eden ve O'nun nimetlerine nankörlük eden kimsedir. Kâfirler Allah'ın var ve bir olduğunu biliyorlardı

⁴⁵⁴ İbn Manzûr, “Hvn”, 13/146.

⁴⁵⁵ el-İsfahânî, “Kfr”, 715-716.

⁴⁵⁶ el-Hac 22/38.

⁴⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 23/228.

⁴⁵⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/109.

ama O'na iman etmediler. Verdiği nimetler karşısında O'nu tanımadılar. Bundan daha büyük bir ihanet olamaz.”⁴⁵⁹

Sonuç olarak, Kur'an-ı Kerim'de “havvân/خَوَان” ve “kefûr/كفور” gibi mübalağa kalıplarında kullanılan kelimelerle, hıyaneti alışkanlık hâline getiren ve inkârda ısrarla direnen kimseler özellikle vurgulanmıştır. Allah'ın bu niteliklere sahip kimseleri sevmediğini açıkça belirtmesi, iman edenleri hem bu tür davranışlardan sakındırmakta hem de onları ilâhî destek ve koruma altında oldukları bilinciyle teselli etmektedir.

2.2.3. Esîm/Günahta Israr Edenler

“İsm/إِثْم” kelimesi, sözlük anlamı olarak; “günah, isyan, kötülük ve suç” gibi manalar taşır. Bu kökten türeyen “esîm/أَثِم” sıfat-ı müşebbehe olup “suçlu veya günahı sürekli işleyen yani günahkâr kimseyi” tanımlar. “Esîm/أَثِم”; “helal olmayan davranışlarda bulunan, hayırdan alıkoyan ve yanlış işler yapan kimse” anlamına gelir.⁴⁶⁰

“İsm/إِثْم” terimi, aynı zamanda, “bireyin cezalandırılmasını gerektiren ve onu erdemli davranışlardan ya da sevap kazandıran amellerden uzaklaştıran eylemleri ya da bu tür eylemlerden kaynaklanan sorumluluğu” ifade eder.⁴⁶¹

Kur'an-ı Kerim'de otuz beş yerde geçen “ism/إِثْم” kelimesi, genel anlamının ötesinde küfür, inkâr, düşmanlık, yalan, içki, kumar ve faiz gibi çeşitli günahları tanımlamak için de kullanılmıştır.⁴⁶² Bu kavramın Kur'an'daki kullanımını şirk, günah, suç, zina ve hata şeklinde beş temel anlam çerçevesinde geçtiği zikredilmektedir.⁴⁶³

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın sevmediğini bildirdiği ayetler arasında, “esîm/أَثِم”, kavramının yer aldığı iki ayete rastlanmaktadır. Bu ayetlerin birinde “keffâr/كفَّار”, diğerinde ise “havvân/خَوَان” sıfatları ile birlikte kullanılmıştır. Bunları ayrı başlıklar altında inceleyelim.

2.2.3.1. Keffâr ve Esîm/İnkârda ve Günahta Israr Edenler

“Keffâr/كفَّار”, kelimesi, daha önce anlamını açıkladığımız “kfr/كفر” kökünden türeyen, mübalağa sigasında bir isimdir. Bu tür sigalar, aşırılık ve süreklilik ifade

⁴⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 23/228.

⁴⁶⁰ İbn Manzûr, “İsm”, 12/5-6; el-İsfahânî, “İsm”, 63-64; İbn Dureyd, “İsm”, 2/1036.

⁴⁶¹ Adil Bebek, “Günah”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996), 14/282.

⁴⁶² Bebek, “Günah”, 14/282.

⁴⁶³ Muhammed Yılmaz, “Kur'an'da Büyük Günah Kavramı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2011), 265.

ettiğinden “keffâr/كَفَّار”, sadece inkâr eden değil, inkârı sürekli ve yoğun bir şekilde yapan nankör kimse anlamına gelmektedir.⁴⁶⁴

Kur’an-ı Kerim’de, Allah’ın “keffâr/كَفَّار” ve “esîm/أَثِيم” olan kimseleri sevmediğini zikrettiği ayet şöyledir:

يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزِيلُ الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ

*“Allah faizi tüketir, sadakaları ise arttırır ve Allah hiçbir inkârcı günahkârı sevmez.”*⁴⁶⁵

Bu ayetin öncesinde, malını gece-gündüz, gizli-açık infak edenlerin Allah katında büyük bir mükâfata erişeceği, onların ne korku ne de üzüntü yaşayacağı bildirilir. Buna karşılık, servetini bilerek faiz yoluyla arttırmaya çalışanların, mezarlarından şeytan çarpmış gibi kalkacakları ve bunun yalnızca faiz yemelerinden değil, aynı zamanda inatla faizi alışverişle eş tutmalarından kaynaklandığı beyan edilir. Oysa Allah, alışverişi helal, faizi ise haram kıldığını, uyarıyı aldıktan sonra faizi terk edenlere önceki kazançlarının onların olduğunu zikreder.⁴⁶⁶ Fakat bütün uyarıya rağmen Allah, faizi mahvettiğini, sadakayı katlayarak arttırdığını ifade ederek faizi helal sayıp küfründe ısrar edenleri ve haram olduğunu bildiği halde faiz yemeye devam edip günahında ısrar edenleri de sevmediğini beyan etmektedir.⁴⁶⁷

Sonuç olarak bu ilâhî mesaj, insanları faizden uzak durmaya ve sadakaya yönelmeye davet ederek, iki farklı ekonomik davranışın gerçek mahiyetini ortaya koymaktadır. Faiz, dışarıdan bakıldığında kârlı bir işlem gibi görünse de hakikatte manevî ve maddî kayıplara yol açan bir azalıştır. Sadaka ise ilk bakışta bir kayıp gibi algılansa da gerçekte hem dünyada hem de ahirette berekete vesile olan bir artıştır.⁴⁶⁸

2.2.3.2. Havvân ve Esîm/Hâinlikte ve Gûnahta İsrar Edenler

Kur’an-ı Kerim’de, Allah’ın “havvân/خَوَّان” ve “esîm/أَثِيم” olan kimseleri sevmediğini beyan ettiği ayet şöyledir:

وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَالُونَ أَنفُسَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَّانًا أَثِيمًا

⁴⁶⁴ el-İsfahânî, “Kfr”, 715-716.

⁴⁶⁵ el-Bakara 2/276.

⁴⁶⁶ Erbaş, “Allah’ın Sevdiği ve Sevmediği Kimseler”, 56-57.

⁴⁶⁷ Zuhaylî, *et-Tefsîrû ’l-Münîr fi ’l-akîde ve ’ş-şerîa ve ’l-menhec*, 3/84.

⁴⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu ’l-ğayb*, 7/80.

*“Kendilerine hıyanet edenleri savunma. Çünkü Allah, hainlik edenleri, gûnahta ısrarcı olanları sevmez.”*⁴⁶⁹

Ensar’dan, Benî Zafer kabilesine mensup Te’âme adında bir kişi, başka bir Müslümanın zırhını çalmış ve ardından onu bir Yahudi’nin evine gizlemişti. Zırhın sahibi durumu fark edince meseleyi Hz. Peygamber’e (s.a.v.) taşıdı ve Te’âme’den şüphelendiğini belirtti. Ancak suçlu olan Te’âme, yakın çevresiyle birlikte hareket ederek kabahati gizlemek amacıyla suçu Yahudi bir adamın üzerine attılar. Te’âme’nin yakınları, kendilerini savunurken şöyle dediler: “Allah ve Resulüne inanmayan bir Yahudi’nin sözüne mi güvenilecek? Biz müminiz, güveniliriz; bizim sözümüz esas alınmalıdır.” Bu savunma, zahiren ikna edici görünüyordu ve Hz. Peygamber (s.a.v.), bu ifadelerden etkilenererek neredeyse Yahudi aleyhine hüküm verecekti. Ancak konuyla ilgili gerçek, gelen vahiy sayesinde ortaya çıktı ve Allah Nisâ Sûresinin 105-107. ayetlerini indirdi: *“İnsanlar arasında Allah’ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik; hainlerden taraf olma! Allah’tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir. Kendilerine hıyanet edenleri savunma. Çünkü Allah, hainlik edenleri, gûnahta ısrarcı olanları sevmez.”*⁴⁷⁰

Allah Teâlâ bu ayetle özelde peygambere genelde de tüm Müslümanlara şu mesajı vermektedir: Kendi nefislerine ihanet eden kimseler için mücadele etme! Çünkü onların yaptığı bu ihanetin sorumluluğu, yine kendilerine aittir. Burada geçen ihanet ifadesi, günahın nefse karşı işlenen bir zulüm olarak değerlendirilmesiyle ilişkilidir. Bu sebeple günah, aynı zamanda bir tür ihanet olarak nitelendirilmiştir. Ayetteki zamir, doğrudan Te’âme’ye dönebileceği gibi, onunla birlikte hareket eden kavmine de işaret ediyor olabilir. Zira onlar da onun suçsuz olduğuna dair yalan yere şahitlik ederek bu ihanete ortak olmuşlardır.⁴⁷¹

Netice itibarıyla, “havvân” ve “esîm” sıfatlarının birlikte zikredildiği bu ayet, bireysel suçun toplumsal savunusuna dönüşmesini ve günaha ortak olmanın vahametini gözler önüne sermektedir. Allah Teâlâ, sadece bireysel olarak hainlik eden ve günaha saplananları değil, aynı zamanda bu suçu örtbas etmeye çalışan topluluğu da sorumluluk

⁴⁶⁹ en-Nisâ 4/107.

⁴⁷⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 2/359; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/562; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 11/213.

⁴⁷¹ el-Beyzâvî, *Envaru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, 2/95.

altına almaktadır. Dolayısıyla müminler, kim olursa olsun hıyanet ve günah karşısında tavizsiz durmalı, adalet ve doğruluk ilkelerini her koşulda korumalıdır.

2.2.4. Zâlimîn/Zalimler

“Zlm/ظلم” kökünden türeyen zulüm kavramı sözlükte iki anlama gelmektedir. İlk anlamı “bir şeyi kendi yerinden başka bir yere koymak veya bir şeyi olması gereken yerine koymamak”, diğer anlamı da “karanlık anlamına gelen ziya ve nurun zıddı” olarak tanımlanır. Bu yönüyle zulüm, hakikatin aydınlığından sapmayı, doğru yoldan uzaklaşmayı ifade eder. Yani haddi aşmak, bir şeyi yerli yerince yapmamak veya adaletsizlik yapmak anlamına gelir.⁴⁷² Zâlim de zulüm kelimesinin ism-i fâilidir.

Kur’an-ı Kerim’de zulüm kavramı hem doğrudan zulüm kelimesi hem de onun çeşitli türevleriyle oldukça geniş bir şekilde yer bulmuştur. Toplamda yirmi ayette açıkça zulüm kelimesi geçerken, türevleriyle birlikte bu sayı yaklaşık 269 defayı bulur. 200’den fazla yerde, zulüm; küfür, şirk, Allah’ın emirlerine karşı gelme, yani dini hükümleri çiğneme ve günah işleme anlamlarında geçer.⁴⁷³ Yirmiye aşkın ayette, insanların birbirlerine karşı yaptığı haksızlıklar, adaletsizlikler ve beşerî ilişkilerdeki bozulmalar bağlamında kullanılır.⁴⁷⁴ Yetmişden fazla ayette ise Allah’ın asla zulmetmeyeceği, insanların karşılaştığı sıkıntı ve cezaların kendi fiillerinin sonucu olduğu vurgulanır.⁴⁷⁵ Bu çerçevede Kur’an, zulmün kaynağının insanın kendi nefesine yönelttiği kötülükler olduğunu ifade eder.⁴⁷⁶

Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın zâlimleri sevmediğini beyan ettiği üç ayet bulunmaktadır. Birincisi Âl-i İmrân Sûresi 57. ayetidir:

وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

*“İman edip dünya ve ahirete faydalı işler yapanlara gelince, Allah onlara mükâfatlarını eksiksiz verecektir. Allah zâlimleri sevmez.”*⁴⁷⁷

Allah Teâlâ, bu ayetten önce Hz. İsa’nın kavmini hak dine çağırdığını, bu çağrıya karşılık olarak onların bir kısmının iman ettiğini, bir kısmının ise onu inkâr ettiğini

⁴⁷² İbn Manzûr, “Zlm”, 12/373; İbn Dureyd, “Zlm”, 2/934; el-İsfahânî, “Zlm”, 537; ez-Zebîdî, “Zlm”, 33/33-39.

⁴⁷³ Meselâ bkz. el-Bakara 2/229; el-A‘râf 7/19; et-Talâk 65/1.

⁴⁷⁴ Meselâ bkz. Yûsuf 12/23, 79; Sâd 38/22-24.

⁴⁷⁵ Meselâ bkz. Yûnus 10/44; Âl-i İmrân 1/117; en-Nisâ 4/40.

⁴⁷⁶ Mustafa Çağrı, “Zulüm”, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013), 44/507.

⁴⁷⁷ Âl-i İmrân 1/57.

bildirmektedir. İnkârcıların Hz. İsa'ya eziyet ettikleri ve onu öldürmeye teşebbüs ettikleri aktarılır. Ancak Allah, Hz. İsa'yı koruyarak onu kendi katına yükselttiğini ve inkârcıların tuzaklarından kurtardığını ifade ettikten sonra onu yalanlayan ve ona zulmedenlerin bu tutumlarının karşılığı olarak cezaya çarptırılacakları zikredilmiştir. Öte yandan, Hz. İsa'nın peygamberliğini kabul eden, onun getirdiği ilkelere uyan ve salih ameller işleyen kimselerin ise Allah katında ecirlerini eksiksiz şekilde alacakları beyan edilmiştir.

Bu ayette de Hz. İsa'nın Allah tarafından hak üzere gönderilmiş bir peygamber olduğunu inkâr etmek, onun tebliğini yalanlamak, gösterdiği mucizeleri reddetmek, ona eziyet etmek ve onu öldürmeye teşebbüs etmek gibi fiiller zulüm olarak tanımlanmakta, bu tür haksızlıkları yapan zâlimlerin Allah tarafından sevilmediği ifade edilmektedir.⁴⁷⁸

Ayette geçen “ez-zâlimîn/الظَّالِمِينَ” ifadesi, genel anlamda haksızlık edenler şeklinde anlaşılır ancak bağlam iman ve salih amel olunca bu kavram, şirki de içine almaktadır. Nitekim Lokman Sûresi 13. ayette geçen “şirk büyük bir zulümdür” ifadesi bu anlamı destekler. Adalet, her şeyi yerli yerinde yapmaktır. Zulüm ise, bir şeyi hak ettiği yerden saptırmak demektir. Bu durumda, inançta adalet tevhid ile sağlanır. Şirk ise en büyük adaletsizlik, yani zulümdür. Allah'a ortak koşmak, O'nun uluhiyet hakkını başkasına vermektir ve bu, Allah'a yapılacak en ağır haksızlıktır. Hz. İbrâhim de muhataplarına hitaben müşriklerle muvahhitleri karşılaştırmış ve imanlarına şirk bulaştırmayanların gerçek güvenlik ve hidayet ehli olduklarını dile getirmiştir.⁴⁷⁹

Allah'ın zalimleri sevmediğini beyan ettiği diğer ayet şöyledir:

إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلُهُ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ
وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

*“Eğer siz (Uhud'da) bir yara aldıysanız bilin ki o topluluk da benzeri bir yara almıştı. O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz ki Allah gerçek müminleri ortaya çıkarsın ve uğrunda şehitleri olsun diye. Allah, zalimleri sevmez.”*⁴⁸⁰

Müfessirler ayette anlatılmak isteneni şöyle izah etmektedir: Eğer Uhud gününde sizden bazıları yara aldıysa, daha önce Bedir Savaşında siz de onları benzer şekilde yaralamıştınız. Ancak onlar Bedir yenilgisinden sonra ne zayıflık gösterdiler ne de korkup geri çekildiler. O halde siz Uhud'da neden zayıflık gösteriyorsunuz.⁴⁸¹ Eğer daima

⁴⁷⁸ Çavuşoğlu, *Kur'ân-ı Kerîm 'de Sevginin Yeri*, 135-136.

⁴⁷⁹ Mehmet Okuyan, *Kur'an Okuyan*. “Âl-i İmran Sûresi 57. Ayet”. (Erişim 03 Mayıs 2025).

⁴⁸⁰ Âl-i İmrân 1/140.

⁴⁸¹ el-Beyzâvî, *Envaru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 2/40.

kâfirler cezalandırılıp müminler korunmuş olsaydı, iman zorunlu hâle gelir ve imtihanın anlamı kalmazdı. Bu sebeple Allah, hem müminleri hem de kâfirleri sınadığını böylece iman edip bu imtihanı sabırla aşanlara büyük mükâfat vereceğini beyan etmektedir. Müminlerin bazen günahları sebebiyle dünyevî sıkıntılarla terbiye edilir, kâfirlerin sıkıntısı Allah'ın gazabının sonucudur.⁴⁸²

Bu gibi ayetler, müminlerin maneviyatını güçlendirmek, zorluklar karşısında sarsılmamalarını sağlamak ve onları teselli etmek amacı taşımaktadır. Aynı zamanda Allah'ın kâinattaki değişmez sünnetine, yani sebepler ile sonuçlar arasındaki ilişkiye ve O'nun mutlak kudretine iman etmeyi vurgular. Önceki kavimlerin helâkiyle ilgili hatırlatmalar, Uhud günü yaşanan mağlubiyetin geçici bir imtihan olduğunu ve nihai zaferin müminlerin olacağını göstermektedir. Bu bağlamda, savaşta yaşanan zorluklar müminler için bir muhasebe ve yeniden yapılanma fırsatı olarak değerlendirilmiştir. Acizlik ve geri durmak yasaklanmış, aksine cihada teşvik edilmiştir. Allah'ın “siz üstünsünüz” vaadi, hem Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde hem de sahabe neslinde ardı ardına gelen zaferlerle tecelli etmiş, bu da ümmetin faziletine işaret etmiştir. Savaşlardaki galibiyet ve mağlubiyetin dönüşümlü oluşu ise, Allah'ın müminlerle münafıkları ayırt etme sünnetinin bir yansımasıdır.⁴⁸³

Zalimlerin sevilmediği zikredilen son ayet şöyledir:

وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةً مِّثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

*“Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür; ama kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir. Hiç şüphe yok ki O haksızlık edenleri sevmez.”*⁴⁸⁴

Ayetin önceki kısmında, Rablerinin çağrısına uyan ve bu çağrı doğrultusunda namaz kılan müminlerin, toplumsal meselelerini istişare ve dayanışma esaslarına göre çözmeleri, kendilerine verilen nimetleri başkalarıyla paylaşmaları ve haksızlığa uğradıklarında yardımlaşarak buna karşı koymaları gerektiği vurgulanmaktadır.

Yüce Allah, bir kötülüğün karşılığının sadece ona denk bir ceza olabileceğini bildirdikten sonra, kim ki kendisine yapılan kötülüğü affeder ve barış yolunu tercih ederse, bu erdemli davranışının mükâfatının Allah katında olacağını ifade eder. Affetmek,

⁴⁸² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 9/372.

⁴⁸³ Zuhaylî, *et-Tefsîrû'l-Münîr fi'l-akâide ve's-şerâ ve'l-menhec*, 4/102.

⁴⁸⁴ eş-Şûrâ 42/40.

düşmanlıkların sona ermesini sağlayan en etkili yoldur. Fussilet Sûresi 34. ayetinde de belirtildiği gibi, bir kötülüğe iyilikle karşılık verildiğinde, aradaki soğukluk yerini sıcak bir ilişkiye bırakabilir ve düşmanlık dostluğa dönüşebilir. Bu âyet, intikam yerine affı ve barışı tercih etmenin hem bireysel hem toplumsal açıdan daha yapıcı sonuçlar doğuracağını vurgulamaktadır.⁴⁸⁵ Kişi kendisine yapılan haksızlığı bağışlamayı ve barışçıl bir yol izlemeyi tercih ederse, onun hakkının karşılığını Allah verir. Çünkü Allah, haksızlık yapanları sevmez ve zulme asla razı olmaz.

Sonuç olarak Kur'an-ı Kerim'de zulüm, hakikati örtmekten adaletsizliğe kadar geniş bir yelpazede ele alınmış ve Allah'ın bu nitelikteki kimseleri sevmediği üç ayrı ayette vurgulanmıştır. Âl-i İmrân Sûresi 57. ayetinde peygamberlere yapılan haksızlıklar, Âl-i İmrân Sûresi 140. ayetinde Uhud mağlubiyeti bağlamında imtihanın hikmeti, Şûrâ Sûresi 40. ayetinde ise bireysel ve toplumsal ilişkilerde affın üstünlüğü zikredilerek zulmün her türlüşünün ilâhî sevgiden mahrum bıraktığı bildirilmiştir. Bu ayetler, İslam'ın zulme karşı tavrını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Zulüm, sadece insanlara değil, öncelikle Allah'ın haklarına karşı işlenen bir suçtur. Müminlerden beklenen, şirkten uzak durarak tevhidin adaletini tesis etmeleri, tarihteki peygamber kıssalarından ibret alarak zorluklarda sabretmeleri ve bireysel ilişkilerde affedici olmalarıdır. Zira Allah'ın sevmediği zâlimler, hem dünyada huzursuzluğa mahkûm olur hem de ahirette şiddetli bir azap ile karşılaşır. Gerçek kurtuluş ise adaleti ayakta tutmakta, zulme rıza göstermemekte ve her durumda Allah'ın rızasını gözetmektedir.

2.2.5. Mufsidîn/Bozgunculuk Yapanlar

“Fsd/فسد” kökünden türeyen fсад kavramı lügatte; “kötülük, bozulma, çürüme, sapma ve yanlışlık” gibi anlamlara gelmektedir. Bu kökün if'âl babındaki türevi olan “ifsâd/إفساد” ise; “başkalarını bozma, yoldan çıkarma ve saptırma” fiilini ifade eder. “Mufsid/مُفْسِدٌ” terimi ise bu fiilin ism-i fâili olup; “bozgunculuk yapan, fesada sebep olan kişi” için kullanılır.⁴⁸⁶

İbn Dureyd (ö. 321/933), “fesâd/فساد” kelimesini “bir şeyin bozulması veya değişmesi” olarak tanımlamış, bir şeyin doğal halinden sapması anlamını vermiştir. Örneğin, sütün ekşimesi veya sütün pıhtılaşp kesilmesi gibi.⁴⁸⁷

⁴⁸⁵ Okuyan, *Geniş Açıklamalı Kur'an Meal-Tefsir*, 1169.

⁴⁸⁶ İbn Manzûr, “Fsd”, 3/335; ez-Zebîdî, “Fsd”, 496; el-İsfahânî, “Fsd”, 636.

⁴⁸⁷ İbn Dureyd, “Fsd”, 3/1249.

Türkçede de “bozukluk, karışıklık, kargaşa, ara bozucu, hile, herhangi bir konuda iyimser olmayan, ortalığı karıştıran”⁴⁸⁸ anlamında kullanılan fesat kavramı Kur’an-ı Kerim’de kozmik düzende,⁴⁸⁹ toplumsal, siyasî, hukukî ve dinî yapıda⁴⁹⁰ ve ahlâkî sistemde⁴⁹¹ dengenin bozulmasını ifade etmektedir.⁴⁹²

Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın fesad ve müfsid kimseleri sevmediğini zikrettiği üç ayetten birincisi şöyledir:

وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ

“*Hâkimiyeti ele aldığı anda ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez.*”⁴⁹³

Bu ayet Benî Zühre kabilesinden Übey b. Şerîk hakkında nazil olmuştur. O, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yanına gelip İslam’ı kabul ettiğini söylemiş ancak içten içe iman etmeyerek azgın münafıklardan biri olmuştu. Bedir savaşında Zühre oğullarından 300 kişiyi Hz. Peygamber’le (s.a.v.) birlikte savaşmamaları için geri çevirdiğinden “el-Ahnas” (geri çekilen) lakabını almıştı. Bu şahıs dış görünüşü etkileyici, hitabeti kuvvetli, günah işleyerek bozgunculuk yapmaya çalışan, insan ve hayvanları yakan bir kişiydi. Nitekim, Taif’te bir Müslüman’a ait bir saman yığını yakıp onun bineğini yaralamıştır.⁴⁹⁴

Ayetin bağlamında bu tür kimselerin, Hz. Peygamber’i (s.a.v.) kandırmak amacıyla söylediklerine Allah’ı da şahit göstererek güven kazanmaya çalıştıkları ifade edilir. Kur’an, bu kişileri Müslümanlara yönelik en tehlikeli düşmanlar olarak tanımlar. Bu münafıklar, önce hoş ve samimi görünümlü sözlerle Müslümanların gönlünü kazanmaya çalışmış, ardından gizlice inkârcılarla ittifak kurarak Müslümanlara zarar verme niyetlerini ortaya koymuşlardır. Allah ise, bozgunculuğu yaymayı amaç edinen bu tür kişileri sevmediğini açıkça bildirmiştir.⁴⁹⁵

⁴⁸⁸ Ermiş, *Arapça’dan Türkçeleşmiş Kelimeler Sözlüğü*, 161.

⁴⁸⁹ Meselâ bkz. el-Enbiyâ 21/22.

⁴⁹⁰ Meselâ bkz. en-Neml 27/34; el-A‘râf 7/127; el-Mü‘min 40/26; Yûsuf 12/73.

⁴⁹¹ Meselâ bkz. Hûd 11/85; Muhammed 47/22; el-Bakara 2/205.

⁴⁹² İlhan Kutluer, “Fesad”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995), 12/421.

⁴⁹³ el-Bakara 2/205.

⁴⁹⁴ Ebü’l-Hasen Mukâtil bin Süleyman, *Tefsîr-i Mukâtil bin Süleyman*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyai’t-Turas, 1423), 1/178.

⁴⁹⁵ Zuhaylî, *et-Tefsîrü’l-Münîr fi’l-akâide ve’ş-şerîa ve’l-menhec*, 2/230.

Fesad çıkaran ve bozgunculuk yapan kimselerin sevilmediğinin ifade edildiği diğer ayet şöyledir:

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا وَآلَفَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ

“Yahudiler: “Allah’ın eli bağlanmış!” dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştı ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Aksine O’nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Rabbinden sana indirilen, onlardan birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır. Onların arasına kıyamete kadar sürecek düşmanlığı ve kini saldı. Ne zaman savaş ateşini tutuşturmuşlarsa Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk için çaba harcarlar; Allah ise bozguncuları sevmez.”⁴⁹⁶

Yahudilerin, “Allah’ın eli bağlıdır” şeklindeki ifadeleri, çeşitli sebeplerle farklı anlamlar ve niyetlerle dile getirilmiştir. Onların bu sözü kullanmaları genellikle alay, inkâr ya da edebe aykırı bir üslup taşıyordu. Rivayetlere göre, “Allah’a kim güzel bir borç verirse”⁴⁹⁷ şeklindeki ayeti duyduklarında, bunu mecaz anlamından uzak biçimde değerlendirerek Allah’ın ihtiyaç sahibi olduğunu iddia etmişlerdir. Bununla da yetinmeyip, fakirlik içerisinde yaşayan Müslümanları gördüklerinde, “Muhammed’in Rabbi fakirdir ve eli bağlıdır” diyerek alay etmişlerdir.⁴⁹⁸ Bazı müfessirler, Yahudiler, önceden zengin ve refah içindeyken Hz. Muhammed’in (s.a.v.) gönderilmesiyle ve ona inanmamaları sebebiyle rızıklarının daraldığını onların da: “Allah’ın eli bağlı” yani “Artık Allah cömert değil, bizi rızıklandırmıyor” dediler. Yani Yahudilerin bu ifadeyi, İslam’a karşı gösterdikleri inat ve kibir sonucunda Allah’ın rızkı üzerlerinden çekmesiyle söylediklerini aktarırlar.⁴⁹⁹ Diğer yandan, bazı alimler de bu sözün, Yahudilerin “Bize ancak az bir süre azap edilecektir”⁵⁰⁰ iddialarını ifade etme biçimi olduğunu ve bu ifadenin hem anlam hem de edep bakımından uygunsuzluğu nedeniyle lanete sebep olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁰¹

Taberî (ö. 310/923), Yahudilerin yeryüzünde bozgunculuk yapmalarını, Allah’a isyan etmeleri, O’nun ayetlerini reddetmeleri, peygamberlerini yalanlamaları ve bu

⁴⁹⁶ el-Mâide 5/64.

⁴⁹⁷ el-Bakara 2/245.

⁴⁹⁸ el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 6/238.

⁴⁹⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 12/394.

⁵⁰⁰ Hûd 11/8.

⁵⁰¹ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 12/394.

peygamberlerin getirdiği emir ve yasaklara karşı gelmeleri şeklinde yorumlamıştır. Bu tutumlarının, onların yeryüzündeki fesatlarının asıl kaynağı olduğunu belirtmiştir.⁵⁰² Zemahşerî ise bu fesadı daha çok İslam’a yönelik plan ve entrikalarla ilişkilendirerek, onların Hz. Peygamber’e (s.a.v.) karşı tuzak kurduklarını ve onun ismini kutsal kitaplarından silmeye çalıştıklarını ifade etmiştir.⁵⁰³

Fesad kimselerin sevilmediğinin beyan edildiği son ayette de Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَاتَّبِعْ فِيمَا أَنْتَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ

*“Allah’ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez.”*⁵⁰⁴

Bu ayette dile getirilen fesad ve bozgunculuğun temel nedeni, bir önceki ayette belirtilen şekilde, Karun adlı kişinin sahip olduğu mal ve servet dolayısıyla gurura kapılması ve şımararak haddini aşmasıdır. Allah Teâlâ, ard arda bu iki ayette hem mal-mülk sebebiyle kibirlenen ve azgınlardan hem de bu tutumlarının doğal bir sonucu olarak yeryüzünde fesad çıkaran kimseleri sevmediğini açık bir şekilde ifade etmektedir. Karun’un kim olduğu ve yaptıklarıyla ilgili detaylı bilgiyi ferihin/şımaranlar başlığında daha detaylı bir şekilde işleyeceğiz.

Netice itibarıyla diyebiliriz ki Kur’an-ı Kerim’de “fesad/فساد” kavramı hem maddî hem de manevî dengeleri bozan, toplumsal huzuru ve ilâhî nizamı altüst eden bir eylem olarak tanımlanmıştır. Bakara Sûresi 205. ayetinde münafıkların ikiyüzlü tutumu, Mâide Sûresi 64. ayetinde Yahudilerin azgınlık ve entrikaları, Kasas Sûresi 77. ayetinde ise servetin şımarttığı zorbaların kibri örnek gösterilerek, Allah’ın “müfsidler” sevmediği vurgulanmıştır. Bu ayetler, bozgunculuğun sadece fiziksel yıkımla sınırlı olmadığını, inançta sapma, ahlâkî çöküş, sosyal adaletsizlik ve siyasi entrikalarla da gerçekleşebileceğini ortaya koymaktadır. Müminlerden beklenen, Karun örneğindeki gibi servetin şımartıcı etkisinden kaçınmak, Übey b. Şerîk’in münafıkça tutumlarından ibret almak ve Yahudilerin tarih boyu sürdürdüğü fitne çabalarına karşı uyanık olmaktır.

⁵⁰² et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 8/561.

⁵⁰³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/657.

⁵⁰⁴ el-Kasas 28/77.

2.2.6. Ferihîn/Şımaranlar

“Frh/فرح” kavramı sözlükte; “hazır bir lezzet karşısında göğsün genişlemesi, sevinmesi ve ferah bulması” anlamlarına gelir. Bu daha çok, dünyevî ve bedensel sevinç ve hazlarda olur.⁵⁰⁵ Bu sebepten dolayı sıfat-ı müşebbehe olan “ferih/فرح” kelimesi de dünyevî sevinçlerden gelen şımarıklık anlamında kullanılmıştır.⁵⁰⁶

Ferah kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de toplamda yirmi iki defa yer almaktadır. Bu kelime bağlamına göre üç temel anlamda kullanılmaktadır: 1. “eşer-betar/أشتر - بطر” (taşkınlık ve azgınlık), 2. “rıza/رضى” (memnuniyet ve hoşnutluk) ve 3. “sürur/سرور” (sevinç ve neşe). Ayetlerde “eşer-betar/أشتر - بطر” anlamında, yani şımarıklık, azgınlık, nankörlük, nimetlerle övünme ve kibirlenme gibi olumsuz tutumları ifade eden bir anlamda kullanılmaktadır. “Rıza/رضى” bağlamında ise bireyin sahip olduğu inanç ya da durumdan memnuniyet duyması anlamına gelir. Ancak bu anlam zaman zaman böbürlenmeyi de içerebilir. “Sürur/سرور” bağlamındaki kullanımlarda ise kelime hem olumlu hem de olumsuz bir bağlamda sevinç anlamını taşımaktadır.⁵⁰⁷

Kur'an-ı Kerim'de “ferihîn/فرحين” kelimesi, şımaranlar, kendini beğenip böbürlenmiş kimseler anlamında kullanılır ve şu ayette geçmektedir:

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَىٰ فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ ۖ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُتُوبِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنَتَّوَّىٰ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ

“Kârûn Mûsâ'nın kavmindendi. O, gücüne dayanarak onlara haksızlık etmekteydi. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki sadece anahtarlarını güçlü kuvvetli bir ekip bile zor taşırdı. Halkı ona şöyle demişti: “Sakin şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez.”⁵⁰⁸

Allah Teâlâ, bu ayette Kârûn örnekliğinde mal-mülk sebebiyle kibirlenen ve azgınlışanları öncesindeki ayette de bu tutumlarının doğal bir sonucu olarak yeryüzünde fesat çıkaran kimseleri sevmediğini açık bir şekilde ifade etmektedir.

Kârûn'un kimliği ve kişiliği hakkında klasik kaynaklarda yer alan bilgilere göre, onun Hz. Musa'nın amcasının oğlu olduğu ve annesi tarafından da kuzeni sayıldığı belirtilmektedir. İbn Abbas'ın aktardığına göre Kârûn, yakışıklı siması nedeniyle “el-

⁵⁰⁵ el-İsfahânî, “Frh”, 628.

⁵⁰⁶ İbn Manzûr, “Frh”, 2/541.

⁵⁰⁷ İsa Nas, *Kur'an-ı Kerim'de Şımarıklık ve Şımarık Bir Kişilik Örneği Olarak Kârûn* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017), 28.

⁵⁰⁸ el-Kasas 28/76.

Munavvar” yani aydınlık yüzlü lakabıyla anılmakta, Tevrat’ı en iyi bilen ve en güzel okuyan İsrailoğulları’ndan biri olarak tanımlanmaktadır. İşte bu ayetlerde Kârûn’un, Allah tarafından kendisine büyük bir servet verilen bir kişi olduğu ifade edilir. Öyle ki, hazinelerinin anahtarları dahi birçok güçlü adamın zor taşıyabileceği ağırlıktaydı. Kavmi içinden birtakım basiret ve irşat ehli kimseler, Kârûn’u kibir, taşkınlık ve yeryüzünde bozgunculuk yapma gibi eğilimlerinden sakındırmış, kendisine malını Allah rızası doğrultusunda kullanmasını, sadece dünya için gerekli olan kadarını alıkoyup geri kalanını infak etmesini önermişlerdir. Ayrıca, bu nimetlerin şükredilmediği takdirde elinden alınabileceği uyarısında bulunmuşlardır. Buna rağmen Kârûn, nasihatleri dikkate almamış ve mal varlığı hakkında “*Bu servet bana ancak ilmin sayesinde verilmiştir*”⁵⁰⁹ diyerek servetini kendi bilgi ve birikiminin bir sonucu olarak görmüştür. Oysa daha önce kendisinden daha güçlü ve zengin nice kibirli kişinin Allah’ın azabına uğradığı gerçeğini göz ardı etmiştir. Zenginliğiyle övünen Kârûn, süslü elbiseler içinde ihtişamlı bir şekilde toplum önüne çıkmakta, bu gösterişli yaşam tarzıyla halkın dikkatini çekmekteydi. Bazı insanlar onun bu zenginliğine imrenmiş, onun gibi olmayı arzulamışlardır. Ancak ilim ve hikmet sahipleri, Kârûn’a özenilmemesi gerektiğini, Allah’ın sevabının iman edip salih amel işleyen kimseler için daha hayırlı olduğunu vurgulamışlardır. Neticede Kârûn’un kibri, taşkınlığı ve nankörlüğü, onun ilâhî bir azapla karşılaşmasına sebep olmuş, Allah tarafından yerin dibine geçirilmiş, ne kendisine yardım edecek bir kimse bulunabilmiş ne de herhangi bir destekçiden medet umabilmiştir.⁵¹⁰

Nasıl ki Firavun tarih boyunca siyasal baskı, zulüm ve otoriter yönetimin sembolü hâline gelmişse, Kârûn da ekonomik sömürü, servetle böbürlenme ve malî gücü kötüye kullanma bağlamında tipik bir kapitalist figür olarak temayüz etmiştir.⁵¹¹

Sonuç olarak Kur’an-ı Kerim, Kârûn kıssasını yalnızca tarihî bir olay olarak değil, özellikle Mekkeli müşrikler ve Medineli Yahudiler başta olmak üzere bütün insanlık için ibret alınması gereken sembolik bir örnek olarak sunmuştur. Zira Mekkeli müşrikler sahip oldukları servet ve toplumsal statüyle övünmüş, zaman zaman bu üstünlüklerini Hz. Peygamberle olan akrabalık ilişkileri üzerinden meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Öte yandan Medineli Yahudiler, Kârûn’un Hz. Musa’ya karşı sergilediği reddedici ve hasmane tutumu Hz. Muhammed’e karşı da tekrarlamış ve onu inkâr etmişlerdir. Kârûn

⁵⁰⁹ el-Kasas 28/78.

⁵¹⁰ Zuhaylî, *et-Tefsîrû ’l-Münîr fi ’l-akîde ve ’ş-şerîa ve ’l-menhec*, 20/159-160.

⁵¹¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 6/223.

kıssasında açıkça ortaya konulduğu üzere, iman ve salih amelden yoksun bir servet ve güç, bireyi ne dünyevî felaketten ne de uhrevî azaptan koruyabilir. Bu anlatı, dünyevî imkanların kurtuluş için yeterli olmadığını, asıl değerın Allah’a iman ve O’nun rızasına uygun yaşamaktan geçtiğini güçlü bir şekilde vurgulamaktadır.⁵¹²

2.2.7. Mu‘tedîn/Haddi Aşanlar

“Adv/عدو” kökünden türeyen “i’tida/اعتداء” kavramı sözlükte; “geçmek, sınırı aşmak, zulmetmek, aşırıya gitmek, çizmeyi aşmak, haksızlık yapmak, hakka tecavüz etmek ve saldırmak” anlamında kullanılmıştır.⁵¹³ Bu kavramın ism-i fâil formu olan “mu‘ted/مُعْتَد”; “sınırı ihlâl eden, başkasının hakkını çiğneyen, düşmanca tavırlar sergileyen, haddi aşan veya saldırgan davranışlarda bulunan kimseyi” ifade eder.⁵¹⁴

Kur’an-ı Kerim’de “mu‘tedî/مُعْتَدِي” kavramı, Allah’ın belirlediği sınırları aşan kimseler olarak nitelendirilirler. Bu tür insanlar, ilâhî ölçülere riayet etmeyen, ahlâkî ve hukukî çerçeveyi ihlâl eden bireylerdir. Kur’an’a göre Allah, sınırları ihlâl edenleri sevmez.⁵¹⁵ Bu kişiler verdikleri ahitleri bozmakta tereddüt etmez, müminlere üstün geldiklerinde dostluk ya da antlaşma gözetmezler. Aynı zamanda ikiyüzlü davranışlar sergileyip toplumda fesat çıkartırlar. Allah’ın ayetlerini dünya menfaati karşılığında satarak hak yoldan saptırmaya çalışırlar.⁵¹⁶ Dahası, onlar hesap gününü yalanlayan ve ahiret bilincinden uzak kimselerdir.⁵¹⁷ Kur’an’a göre bu tür bireyler, heva ve heveslerine ölçsüz şekilde tâbi olur, ilâhî sınırları dikkate almazlar. Ancak Allah, sınırları aşanların kim olduğunu en iyi bilendir.⁵¹⁸ Bu nedenle, bu tavrı sürdürenler için Kur’an’da sürekli kalacakları, elem verici bir azabın bulunduğu cehennem tehdidi vardır.⁵¹⁹

Kur’an-ı Kerim’de haddi aşan kimseleri sevilmediği üç ayette beyan edilmektedir. Bunlardan ilki şöyledir:

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

⁵¹² Resul Şahin, “Tevrat ve Kur’an’a Göre Karun; Şımarık Bir Kapitalistin Trajik Sonu”, *Akademik Matbuat* 8/1 (2024), 72-73.

⁵¹³ el-İsfahânî, “Adv”, 554.

⁵¹⁴ İbn Manzûr, “Adv”, 15/33-34.

⁵¹⁵ el-Bakara 2/190; el-Mâide 5/87; el-A’raf 7/55.

⁵¹⁶ et-Tevbe 9/7-10.

⁵¹⁷ el-Mutaffifîn 83/12.

⁵¹⁸ el-En’âm 6/119.

⁵¹⁹ en-Nisâ 4/14.

*“Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez.”*⁵²⁰

Bu ayetin iniş sebebiyle ilgili iki farklı görüş bulunmaktadır:

Birinci görüşe göre, bu ayet savaşla ilgili inen ilk ayettir. Rebi ve İbn Zeyd’in rivayetlerine göre, bu ayetin ardından Hz. Muhammed (s.a.v.) sadece kendisine savaş açanlarla çarpışmış, tarafsız kalanlara dokunmamıştır. Bu tutumu, Tevbe Sûresi 5. ayetteki *“Müşrikleri öldürün”* emri gelinceye kadar sürmüştür. Bu ayetle birlikte genel savaş izni verilmiş, önceki sınırlı mücadele dönemi sona ermiştir. İkinci görüşte ise, ayetin iniş sebebi Hudeybiye Antlaşması bağlamında açıklanır. Hz. Peygamber (s.a.v.), sahabeyle birlikte umre yapmak üzere yola çıkmış, ancak müşrikler onları Mekke’ye sokmamıştır. Bunun üzerine taraflar arasında bir barış antlaşması yapılmış ve Müslümanların o yıl geri dönmesi, ertesi yıl ise üç günlüğüne Mekke’ye girerek ibadet etmeleri kararlaştırılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu şartları kabul edip Medine’ye dönmüştür. Ertesi yıl umre hazırlığı yapılırken sahabe, müşriklerin sözünde durmayabileceğinden ve harem bölgesinde savaşın caiz olup olmadığından endişe duymuştur. Bu esnada inen ayet, gerektiğinde savaşılacağını bildirerek Müslümanlara yol göstermiştir.⁵²¹

Bu konuda yapılan bir değerlendirmeye göre, *“Sizinle savaşanlarla savaşın”* ifadesi, düşmanın saldırgan tutumuna karşılık verme amacı taşımaktadır. Yani düşmanlar Müslümanlara nasıl savaş açıyorsa, Müslümanlar da onlara aynı karşılığı vermelidirler. Bu yaklaşım, Tevbe Sûresi 36. ayette geçen, *“Müşriklerle topyekûn savaşın; onlar da sizinle topyekûn savaşıyorlar”* ifadesiyle paralellik göstermektedir. Ayetin devamında yer alan *“Onları yakaladığınız yerde öldürün ve sizi çıkardıkları yerden onları çıkarın”* buyruğu da düşmana karşı kararlı ve net bir duruş sergilenmesini öğütlemektedir. Ancak aynı ayette geçen *“Ve haddi aşmayın; Allah haddi aşanları sevmez”* uyarısı ise savaşın belirli ahlâkî sınırlar içinde kalması gerektiğine işaret eder.⁵²² Yani burada bahsedilen sınır ve ölçüler, şüphesiz ki savaş hukukuna dairdir. Çünkü Kur’an’a göre savaş, keyfi ve sınırsız bir düşmanlık biçimi değil, belirli şartlar ve gerekçelerle başvurulabilen, belli kurallara bağlı bir dünya gerçeğidir. Bu yönüyle savaş, yalnızca fiziki bir çatışma değil,

⁵²⁰ el-Bakara 2/190.

⁵²¹ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 5/287.

⁵²² İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1/387.

aynı zamanda ahlâkî ve hukuki bir sorumluluk alanı olarak ele alınır.⁵²³ Bu noktada Hasan-ı Basrî, aşırılığı; ölümlerin cesetlerini parçalamak, ganimetten izinsiz almak, kadınları, çocukları veya yaşlıları öldürmek, din adamlarını hedef almak, ağaçları yakmak ve hayvanları boş yere öldürmek gibi davranışlar olarak açıklamıştır.⁵²⁴ Allah bu ayet ile gerek savaş alanında olsun gerekse de sosyal çevrede her türlü aşırılıktan uzak durulmasını, kişinin İslam'ın belirlediği vasat ve hak çizgisinden ayrılmaması gerektiğini beyan etmektedir.

Allah'ın haddi aşanları sevmediğini beyan ettiği diğer ayet şöyledir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

*“Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve güzel şeyleri haram saymayın, sınırı da aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez.”*⁵²⁵

Bu ayette, müminlere Allah'ın rızasını kazanmak uğruna, kendilerini ya da başkalarını hayatın helal ve güzel nimetlerinden mahrum bırakmamaları gerektiği hatırlatılmaktadır. Ayetin iniş sebebi olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde bazı sahabelerin dünyadan tamamen el etek çekerek zahitçe bir hayat yaşamayı arzuladıkları, bu nedenle temel insanî ihtiyaçlar olan yeme, içme, giyinme, dinlenme, evlenme gibi konularda dahi kendilerini aşırı kısıtladıkları zikredilir. Hatta bu tavırları ailelerini de olumsuz etkileyince, Hz. Peygamber (s.a.v.) bu yaklaşımı doğru bulmadığını ve onları itidalli olmaları gerektiğini ifade etmiştir.⁵²⁶ Bu rivayet, İslam'da ruhbanlık anlayışının reddedildiğini ve Müslümanların dünyayı tamamen terk ederek kendilerini ibadete adayan bir hayat tarzına zorlanmadığını açıkça ortaya koymaktadır.⁵²⁷

Bu ayetin indiği dönemde Müslümanlar, Allah'ın belirlediği sınırlar çerçevesinde bir hayat sürmeye davet edilmektedir. Ayetler, dini hükümlerde keyfî yorumlara gitmenin ve helal-haram konusunda kendi kendine karar vermenin, bireyin yetki alanını aşması anlamına geldiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, helal ve haram kılma yetkisinin yalnızca Allah'a ait olduğu açıkça belirtilmektedir. Ayette doğrudan müminlere hitap

⁵²³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/235.

⁵²⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/387.

⁵²⁵ el-Mâide 5/87.

⁵²⁶ Müslim, “Nikâh”, 5.

⁵²⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 8/609.

edilerek, Allah'ın helal kıldığı şeyleri kendi arzularıyla haram saymamaları istenir. Aksi takdirde bu tutum, sınırı aşmak anlamına gelir ki Allah sınırları aşanları sevmez.⁵²⁸

Allah'ın haddi aşanları sevmediğini zikrettiği son ayet şu şekildedir:

أَدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

*“Rabbimize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez.”*⁵²⁹

Bu ayetin öncesinde Kur'an'ın ulûhiyet anlayışı özlü bir biçimde ortaya konduktan sonra, bu ayette insanlara önemli bir uyarı yapılmaktadır. Bu uyarı: insanların Allah'a içtenlikle, alçak sesle ve gizlice dua etmeleri gerektiğidir. Çünkü Allah, sınırları aşanları sevmez. Bu bağlamda, dua ederken de yakarışın ölçüsünü kaçıranlar bu kapsama girer.⁵³⁰ Böylece ayette duanın samimiyetle, içtenlikle, gösteriştan uzak ve sessizce yapılması gerektiği zikredilir. Aynı zamanda dua ederken istekte haddini aşmamak, yalnızca Allah'tan istemek ve peygamberlerin bile ulaşamayacağı dereceleri istememek gerektiği de ifade edilir.⁵³¹

Sonuç olarak, Kur'an-ı Kerim'de “mu‘tedî/معتدي” kavramı, Allah'ın belirlediği sınırları aşan, hakkı çiğneyen ve ölçsüz davranışlar sergileyen bireyleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu kişiler, savaşta aşırıya kaçan, Allah'ın helal kıldıklarını keyfi şekilde haram sayan ya da dua gibi ibadetlerde samimiyet ve ölçüyü yitiren kimseler olarak örneklendirilmiştir. Kur'an, bu tür davranışları bireysel bir ahlâk sorunu olarak beyan eder ve toplumsal düzeni bozan, ilâhî dengeyi zedeleyen bir tutum olarak da görür. Netice itibariyle Allah Teâlâ bu kimseleri açıkça sevmediğini zikrederek uyarıda bulunur.

2.2.8. Musrifîn/İsraf Edenler

“Srf/سرف” kökünden türeyen israf kavramı her ne kadar harcama konusunda daha meşhur olmuşsa da kişilerin herhangi bir işte haddi ve sınırı aşması anlamına gelmektedir.⁵³² Kadim sözlüklerde; “aşırıya kaçmak, bilinçsizce harcama yapmak, haddi aşmak” manalarını kapsamaktadır.⁵³³ “İsraf” ile “seref” kavramları arasında bazı yorumcular bir ayırım yapmış ve israfı “haddi aşmakta ifrat”, “seref”i ise “tefrit” olarak

⁵²⁸ Erbaş, “Allah'ın Sevdiği ve Sevmediği Kimseler”, 69.

⁵²⁹ el-A'raf 7/55.

⁵³⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/538.

⁵³¹ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 10/249.

⁵³² el-İsfahânî, “Srf”, 407.

⁵³³ İbn Manzûr, “Srf”, 9/148.

değerlendirmiştir. Ancak genel kabule göre her iki kavram da sınırların dışına çıkmayı, yani inanç, tutum ve davranışlarda aşırılığı ifade etmektedir.⁵³⁴ Müsrif israf eden anlamında kelimenin ism-i fâilidir.

Kur'an-ı Kerim'de israf kavramı dört farklı bağlamda ele alınmaktadır:

1. Dini inanç ve davranışlarda aşırıya kaçma: Bazı ayetlerde israf, tevhid inancından uzaklaşmayı, Allah hakkında asılsız iddialarda bulunmayı ve Müslümanlara karşı kibirli, saldırgan veya yıkıcı tavırlar sergilemeyi ifade etmektedir.⁵³⁵

2. Günah ve isyanda aşırıya kaçma: “De ki (Allah şöyle buyuruyor): “Ey kendi aleyhlerine olarak gûnahta haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.”⁵³⁶ Bu ayette günah ve isyanda aşırıya kaçma anlamında kullanılmıştır.

3. Dinî hükümlere karşı gelme: Bazı ayetlerde israf, helâl nimetleri haram sayma⁵³⁷ veya haksız yere cana kıyma⁵³⁸ gibi dinin kurallarını ihlal etme anlamında kullanılır.

4. Mal ve imkânları savurganca kullanma: Nisâ Sûresi 6. ve Furkân Sûresi 67. ayetlerinde olduğu gibi, kişinin sahip olduğu maddî varlıkları gereksiz yere tüketmesi de Kur'an'da israf olarak nitelendirilmiştir.⁵³⁹

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın müsrifleri sevmediğini zikrettiği iki ayetten ilki şöyledir:

وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَ جَنَّاتٍ مَّعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكْثُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

“Çardaklı ve çardaksız bağları, değişik ürünleriyle hurmaları, ekinleri, birbirine benzeyen ve benzemeyen biçimlerde zeytin ve narları meydana getiren O'dur. Her biri ürün verdiğinde ürününden yiyin; hasat günü de hakkını verin, fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.”⁵⁴⁰

⁵³⁴ Cengiz Kallek, “İsraf”, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001), 23/179.

⁵³⁵ Meselâ bkz. el-A'râf 7/81; Yûnus 10/83; eş-Şuarâ 26/151-152; Yâsîn 36/19.

⁵³⁶ Ez-Zümer 39/53.

⁵³⁷ En'âm 6/141.

⁵³⁸ İsrâ 17/33.

⁵³⁹ Kallek, “İsraf”, 23/179.

⁵⁴⁰ En'âm 6/141.

İbn Abbas'tan aktarılan bir rivayete göre, Sabit b. Kays b. Şemmas beş yüz hurma ağaçlarından topladığı bütün mahsulü aynı gün fakirlere dağıtmış ve ailesine hiçbir şey bırakmamıştır. Bu davranışı üzerine söz konusu ayetin indirildiği belirtilmektedir.⁵⁴¹

Suyûtî'nin (ö. 911/1505) naklettiği bir rivayete göre ise bazı Müslümanların zekât dışında da mal verip ardından aşırı harcamalarda bulunarak mallarını israf etmeleri bu ayetin nazil olmasına neden olmuştur.⁵⁴²

Ayetin iniş sebepleri dikkate alındığında, “*israf etmeyin, çünkü Allah müsrifleri sevmez*” ifadesine yönelik çeşitli yorumlar yapılmıştır: Bu ifadeyle malın ölçüsüzce harcanması ve aynı zamanda kişinin kendisini ve ailesini zarara uğratacak derecede aşırıya kaçması kastedilmiştir.⁵⁴³ Bazı müfessirler, yemek, içmek, harcamalar ve hatta sadaka verirken dahi israf etmekten kaçınılması gerektiğini ifade eder. Bazılarına göre ise Allah'ın emirlerinin aşıldığı her şey israftır.⁵⁴⁴ Malını günah ve haram işlerde harcayan kişi de israf etmiş olur. Çünkü israf, sadece fazla harcama yapmakla sınırlı değildir, aynı zamanda malın doğru ve helal olmayan yerlerde harcanması da israf olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda, zekât toplarken vacip olan miktardan fazlasını isteyen idareciler de israf etmiş olduğu beyan edilir. Çünkü zekât, belirli bir miktarda ve belirli kurallara göre verilmesi gereken bir ibadettir. O yüzden idarecilerin bu miktarı aşarak fazladan talep etmeleri hem hukuken hem de dini açıdan israf olarak değerlendirilmiştir.⁵⁴⁵

Müsriflerin sevilmediğinin beyan edildiği diğer ayette Allah şöyle buyurmaktadır:

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

“Ey Âdemoğulları! Her namaz kılacağınız zaman güzelce giyinin, yiyin, için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.”⁵⁴⁶

Tefsirlerden aktarılan bilgilere göre, bu ayet müşriklerin “günah işlediğimiz elbiselerle tavaf etmeyiz” diyerek Kâbe’yi çıplak şekilde tavaf etmeleri üzerine nazil olmuştur. Bu bağlamda, ayette geçen “zînet” kelimesi bazı yorumlara göre “elbise” anlamında değerlendirilmiş ve buradan hareketle mescide giderken veya namaza

⁵⁴¹ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes‘ûd b. Muhammed el-Ferrâ’ el-Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl fî tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Daru İhyai Turasi’l-Arabiye, 1420), 2/164.

⁵⁴² Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî Celâleddin, *ed-Durru’l-mensûr fî’t-tefsîri bi’l-me’sûr* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), 3/369; et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vili âyi’l-Kur’ân*, 9/615.

⁵⁴³ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 13/165.

⁵⁴⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 3/314.

⁵⁴⁵ et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vili âyi’l-Kur’ân*, 9/616-617.

⁵⁴⁶ el-A‘râf 7/31.

dururken en azından avret yerlerini örtecek kadar bir giysi giymenin gerekli olduğu ifade edilmiştir.⁵⁴⁷

Benî Âmir kabilesi, hac mevsiminde az yemek yiyerek ve yağlı yiyeceklerden uzak durarak haclarını daha değerli kılmaya çalışıyorlardı. Bu durumu gören bazı Müslümanlar, onların bu tutumunu örnek alarak, “Bu davranış bize daha çok yakışır” dediler. Bunun üzerine bu ayetle Allah onları uyardı: “*Yiyin, için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.*” Ayrıca İbn Abbas’tan rivayet edilen bir sözde şöyle buyrulur: “*İstediğini ye, dilediğini giy; ancak israftan ve kibirden uzak durmak şartıyla.*”⁵⁴⁸

Sonuç olarak israf, maddî harcamalardan inanç ve davranışlara kadar hayatın her alanında sınırları aşmayı ifade eden kapsayıcı bir uyarıdır. En’âm Sûresi 141. ayetinde ürünlerin hakkını verirken ölçüyü kaçırmamak, A’râf Sûresi 31. ayetinde ise ibadet ederken bile giyim, kuşam ve nimetlerden faydalanmada dengeyi korumak emredilerek “*Allah müsrifleri sevmez*” denilmiştir. Helal nimetlerden faydalanırken aşırılıktan kaçınmak, infak ederken aileyi muhtaç bırakmamak, ibadetlerde gösteriştan uzak durmak ve her işte itidalli olmak müminlerin temel vasfıdır. Zira Allah’ın sevmediği müsrifler, nimetleri küçümseyen, kibirle tüketen veya din adına aşırılığa kaçan kimselerdir.

2.2.9. Mustekbirîn/Kibirlenenler

“Kbr/كبر” kökünden gelen kibir kelimesi lügatte; “büyüklik, azamet ve gurur” anlamlarına gelir.⁵⁴⁹ Bu kökün “istif’âl” kalıbından olan “istikbâr” kavramının ism-i fâili olan “mustekbir” kelimesi genel olarak iki farklı biçimde tezahür eder. İlk olarak, bireyin meşru çaba ve gayretlerle yücelme, toplumsal veya manevî bakımdan olgunlaşma arzusuna dayalı bir yükselme isteği söz konusudur. Bu tutum, eğer uygun yöntemlerle, doğru yer ve zamanda gerçekleştirilirse olumlu bir anlam taşıyabilir ve kişisel gelişim açısından teşvik edici bir özellik gösterebilir. İkinci biçimde ise kişi, gerçekte sahip olmadığı nitelik ya da meziyetleri varmış gibi göstererek kendisini olduğundan üstün gösterme çabasına girer. Kibir olarak değerlendirilen ve dinî bağlamda olumsuz görülen davranış biçimi esasen budur.⁵⁵⁰

⁵⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 14/228; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-Azîm*, 3/365; et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 10/150-151; es-Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr fi’t-tefsîri bi’l-me’sûr*, 3/439.

⁵⁴⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/100.

⁵⁴⁹ İbn Manzûr, “Kbr”, 5/126.

⁵⁵⁰ el-İsfahânî, “Kbr”, 697.

Kur'an-ı Kerim'de istikbâr kavramına yapılan atıflar ikinci anlam çerçevesinde ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra, çeşitli bağlamlarda inanç ve ahlâkî sapmalarla birlikte zikredilmektedir. Bu çerçevede istikbâr, ilâhî mesajlara karşı direnç göstermek, hakikati inkâr etmek, kalbi ve akli fitratın doğal çizgisinden uzaklaştırmak, ayrıca insanları hak yoldan saptırma çabası içinde olmak gibi tutumlarla birlikte değerlendirilir.⁵⁵¹ Müstekbir bireylerin kalpleri inkârı onaylayan, hakikati kabule kapalı ve ahireti inkâr eden kibirli kişiler olduğu belirtilir.⁵⁵² Kur'an'daki anlatıma göre istikbâr eyleminin ilk örneği, Allah'ın Hz. Âdem'e secde etmelerini emrettiği ve bu emre karşı gelen İblis'in tutumunda görülmektedir. İblis, Âdem'in yaratılış üstünlüğünü kabul etmeyip ona secde etmeyi reddetmiş, böylece kibrin ve büyülenmenin ilk temsili hâline gelmiştir.⁵⁵³ Aynı zamanda geçmiş toplumların peygamberlerine karşı sergilediği kibirli ve üstünlük taslayan tutumlara Kur'an'da sıkça dikkat çekilir. Bu bağlamda Hz. Nûh,⁵⁵⁴ Hz. Hûd,⁵⁵⁵ Hz. Sâlih⁵⁵⁶ ve Hz. Şuayb,⁵⁵⁷ ilâhî mesajı tebliğ ettikleri kavimler tarafından büyüklük taslayan, gerçeği kabule yanaşmayan kimselerle karşı karşıya kalmışlardır. Aynı şekilde, Kur'an'da "yeryüzünde büyüklük taslayan" ve "ölçüsüz bir zorba" olarak tanımlanan Firavun ve yandaşları da Hz. Mûsâ ve Harun'un davetlerine karşı benzer bir kibirli tutum sergilemişlerdir.⁵⁵⁸ Hz. Mûsâ'nın ümmeti olan İsrailoğulları da zaman zaman aynı tavırları sergilemiş ve Allah'ın gönderdiği peygamberlere karşı büyüklük tasladıkları Kur'an'da ifade edilmiştir.⁵⁵⁹

Kur'an-ı Kerim'de büyüklük taslayanların sevilmediği ifade edilen ayet Nahl Sûresi 23. ayettir. Ayet şu şekildedir:

لَا جَرَمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ

*"Hiç kuşku yok ki Allah onların saklı tuttuklarını da açığa vurduklarını da bilmektedir. O, ululuk taslayanları sevmez."*⁵⁶⁰

⁵⁵¹ el-A'râf 7/36, 40; Nûh 71/7; en-Nisâ 4/172; el-Münâfikûn 63/5.

⁵⁵² en-Nahl 16/22.

⁵⁵³ el-Bakara 2/34.

⁵⁵⁴ Nûh 71/28.

⁵⁵⁵ Fussilet 41/54.

⁵⁵⁶ el-A'râf 7/75.

⁵⁵⁷ el-A'râf 7/88.

⁵⁵⁸ el-Kasas 28/4; ed-Duhân 44/31.

⁵⁵⁹ el-Bakara 2/87.

⁵⁶⁰ en-Nahl 16/23.

Ayetin öncesinde putperestlerin inançları geçersiz kılınmış, bu batıl yollar kesin delillerle çürütülmüştür. Ardından “*Sizin ilahınız tek bir ilahtır*”⁵⁶¹ buyruğu ile tevhid akidesi vurgulanmıştır. Devamında ise kâfirlerin şirkte ısrar etmelerinin ve Allah’ın birliğini inkâr etmelerinin temel nedeni açıklanır: “*Ahirete inanmayanların kalpleri inkârcıdır ve onlar kibirlidir.*”⁵⁶² Bu durum göstermektedir ki, ahirete iman eden kimseler, ilâhî uyarılar karşısında hem mükâfat beklentisiyle umutlanır hem de cezadan korktukları için delilleri düşünür ve onlardan fayda sağlarlar. Buna karşın, ahireti inkâr edenler ne mükâfata yönelir ne de cezadan endişe ederler. Bu nedenle kendi görüşlerine ters düşen her hakikati reddeder, başkalarının doğrularını kabule yanaşmaz ve kibirle yüz çevirirler. Bu da onların cehalet ve sapkınlıkta ısrar etmelerine neden olur. Bu bağlamda, “*Şüphesiz Allah, onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da bilir*” ayeti, körü körüne taklit, atalarının yolunu kutsama, hakkı kabule direnme ve kibir gibi derin ahlâkî zaafların yattığını ortaya koyar. Râzî, ayetin devamındaki “*O, kibirlenenleri sevmez*” ifadesinin sadece müşriklerle sınırlı olmadığını tüm kibirli insanlara yönelik evrensel bir uyarı niteliği taşıdığını ifade etmektedir.⁵⁶³

Sonuç olarak kibir, bireyin hakikati kabule kapalı oluşunu ve ilâhî mesaja karşı sergilediği büyüklük taslama tutumunu yansıtan önemli bir ahlâkî zaaf olarak ortaya çıkmaktadır. Nahl Sûresi 22. ayet örneğinde görüldüğü üzere, kibir yalnızca bireysel bir davranış bozukluğu değil, aynı zamanda tevhidi reddeden ve ahiret inancını inkâr eden derin bir kalp hastalığı olarak tasvir edilmiştir. Bu bağlamda kibir, ilk olarak Şeytan’ın Âdem’e secde etmeyi reddetmesiyle tezahür etmiş, tarih boyunca Firavunlar, müşrikler ve peygamberleri yalanlayan kavimlerde de ortak bir özellik olarak varlığını sürdürmüştür. Müsteکbir olarak tanımlanan bu kimseler, hakikati küçümseyen, diğer insanları değersiz gören ve kendilerini olduğundan üstün gösterme eğiliminde olan bireylerdir. Kur’an’a göre Allah’ın hoşnut olmadığı bu tutum, yalnızca dünyevi anlamda bireysel yalnızlığa ve toplumsal çözülmelere yol açmakla kalmaz, aynı zamanda ahirette de ilâhî rahmetten mahrum bırakılma gibi ağır sonuçlar doğurur.

2.2.10. Muhtâl ve Fahûr/Böbürlenip Büyüklelenenler

“İhtiyâl/إِخْتِيَالٌ” kelimesi, sözlük anlamı itibarıyla; “bireyin kendini beğenmesi, kibirlenmesi ve büyüklük taslaması” gibi tutumları ifade eder. Bu kavramın ism-i fâili

⁵⁶¹ en-Nahl 16/22.

⁵⁶² en-Nahl 16/22.

⁵⁶³ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 20/196.

olan “muhtâl/مُخْتَال” ifadesi ise, söz konusu özellikleri taşıyan, yani “gururlu, mağrur ve kibirli kimseler” için kullanılan bir sıfattır.⁵⁶⁴

“Fahr/فخر” kelimesi ise “övünme, iftihar etme, gurur duyma, onur ve şeref” gibi anlamlara gelir. Bu kavramın ism-i fâili olan “fahûr/فُحُور” kelimesi, övünme davranışını abartılı bir biçimde gerçekleştiren kişiyi nitelendiren mübalağa sigasında bir sıfattır. Bu bağlamda fahûr kişi, sahip olduğu değerleri sürekli öne çıkaran, bu yönüyle topluma karşı üstünlük taslayan ve nihayetinde kibir derecesine ulaşan bireyi ifade etmektedir.⁵⁶⁵

Kur’an-ı Kerim’de muhtâl ve fahûr kavramları üç yerde beraber zikredilip Allah’ın bu vasıflara sahip kişileri sevmediği zikredilir. Muhtâl kavramı bu yerlerin dışında bu manada kullanımı olmayıp fahûr iki yerde bu manalarda kullanılmaktadır. Birinde insana Allah’ın bir nimet tattırdıktan sonra ondan çekip aldığı anda insanın tamamen ümitsizliğe düşeceği ve nankörleşeceği, bununla birlikte başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırıldığında da “Kötü durumlar benden uzaklaşıp gitti” deyip sevinip ve övündüğünü böylece nimeti kendinden bilip kibre kapıldığını Allah beyan etmektedir.⁵⁶⁶ Diğer ayette de dünya hayatının oyun, eğlence, gösteriş, bir övünme, mal ve evlâta bir çokluk yarışından ibaret olduğu zikredilirken fahur kavramı kullanılmıştır.⁵⁶⁷

Kur’an-ı Kerim’de muhtâl ve fahûr vasıflarına sahip kişilerin sevilmediği zikredilen bir ayette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ
الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا

“Allah’a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez.”⁵⁶⁸

Ayetin öncesinde, eşler arasındaki ilişkiler ele alınmakta ve anlaşmazlık durumunda yapılması gerekenler belirtilmektedir. Bu ayette ise insana üç önemli tavsiye yapılmaktadır: Allah’a kulluk etmek, O’na hiçbir şeyi ortak koşmamak ve ayette belirtilen

⁵⁶⁴ İbn Manzûr, “HvI”, 11/228.

⁵⁶⁵ el-İsfahânî, “Fhr”, 627; İbn Manzûr, “Fhr”, 5/49.

⁵⁶⁶ Hûd 11/10.

⁵⁶⁷ el-Hadîd 57/20.

⁵⁶⁸ en-Nisâ 4/36.

kimselere iyilikte bulunmak. Allah Teâlâ kendisine iyilik edilmesini emrettiği ilk kişiler ebeveynlerdir. Bu ayette ve bundan farklı iki ayette⁵⁶⁹ ebeveynlere iyilik emrini kendi ibadeti ve tevhideyle birlikte zikretmiş olması ana-babaya iyilik etmenin ne kadar önemli bir görev olduğunu ve onların hakkının ne kadar büyük olduğunu açıkça göstermektedir.⁵⁷⁰ Ayetin devamında da Allah, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara yani köle ve cariyelere ihsanda bulunulmasını emretmektedir. Ayetin sonunda da Allah kendini beğenip böbürlenmiş kimseleri sevmediğini vurgulamaktadır.

Allah'ın sevmediği, insanları küçümseyen bu kimseler, başkalarının haklarını gözetmeyerek adaletsiz davranışlarda bulunan kimselerdir. Anne-babalarına, akrabalarına, yetimlere ve yoksullara, komşularına, çalışanlarına ya da dost çevrelerine karşı iyilikte bulunmaz, onlara destek olma sorumluluğunu yerine getirmezler. Zaman zaman iyilikte bulunuyor gibi görünseler de bunu çoğunlukla toplumsal itibar kazanmak, övgü almak ya da şöhret elde etmek amacıyla yaparlar.⁵⁷¹ Bu tür biri yalnızca kendisi cimri kalmakla yetinmez, aynı zamanda başkalarını da aynı tutuma teşvik eder. Allah'ın insanlara lütfettiği nimet ve imkanları gizleyerek onları kendi çıkarına kullanmaya çalışır.⁵⁷²

Allah'ın böbürlenip kendini beğenenleri sevmediğini beyan ettiği diğer ayet şöyledir:

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

*“Gurura kapılarak insanlara burun kıvrma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez.”*⁵⁷³

Ayetin bağlamı Hz. Lokman'ın oğluna yaptığı uyarı ve nasihatleri içermektedir. Hz. Lokman: *“insanlarla konuşurken ya da onlar seninle konuştuğunda, yüzünü onlara kibirle çevirmeye kalkma!”* demektedir. Yani bu, insanları küçümsemek ve onlara karşı kibirli davranmak demektir. *“Aksine, yumuşak huylu ol ve insanlara güler yüzlü yaklaş!”*

⁵⁶⁹ el-İsrâ 17/23; Lokmân 31/14.

⁵⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 10/76.

⁵⁷¹ Zuhaylî, *et-Tefsîrû'l-Münîr fi'l-akâide ve's-şerîa ve'l-menhec*, 5/68-69.

⁵⁷² el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 5/192.

⁵⁷³ Lokmân 31/18.

diye tavsiyede bulunmaktadır.⁵⁷⁴ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Kardeşinle karşılaştığında ona güler yüz göstermen bile sadakadır.”*⁵⁷⁵

Kur'an-ı Kerim, insanlara yeryüzünde gurur ve kendini beğenmişlik içinde dolaşmamalarını emreder.⁵⁷⁶ Zira bu tür bir davranış, gerçek bir üstünlük değil, kişinin kendinde olmayan özelliği kendinde varmış gibi göstermesinden ibarettir. Hz. Peygamber (s.a.v.), kendini beğenerek kibirli olmanın ne kadar kötü bir özellik olduğunu özellikle vurgulamış, kalbinde küçücük bir kibir bulunan kimsenin cennete giremeyeceğini bildirmiştir.⁵⁷⁷ Olgun, bilgili ve fazilet sahibi kimselerin ortak özelliği, mütevazî ve vakur olmalarıdır. Bu konuda en güzel örnek, hiç kuşkusuz Hz. Peygamber (s.a.v.)'dir. O, kibirden daima sakınmış ve bütün müminlerle ilişkilerinde tevazu içerisinde davranmayı prensip haline getirmiştir. Müslümanların kendisine büyük bir sevgiyle bağlanmalarının arkasında da onun bu alçak gönüllü tutumunun büyük payı vardır. Bu nedenle, İslam ahlâkında tevazu, peygamberlerin temel ahlâkî özelliklerinden biri sayılır. Nitekim Furkan Sûresinin 63. ayetinde Allah'a gönülden bağlı kulların ilk belirtisi olarak alçak gönüllülük gösterilmiştir.⁵⁷⁸

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın muhtal ve fahur olanları sevmediğini ifade ettiği son ayet şöyledir:

لَكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَيْكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

*“Kaybettiklerinize üzülmeysin ve O'nun size verdikleriyle şırmarmayasınız diye (böyle yapmıştır). Allah kendini beğenen, böbürlenen hiç kimseyi sevmez.”*⁵⁷⁹

Bu ayetin öncesinde Allah: *“Yeryüzünde vuku bulan veya başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılı olmasın. Kuşkusuz bu Allah'a göre kolaydır.”*⁵⁸⁰ buyurmaktadır. Yani dünyadaki bu musibetlerden hiçbirisi Allah katında yazılı olmaksızın gerçekleşmez. Hepsi kader ve takdir ileler. İster yeryüzündeki musibetler gibi kuraklık, kıtlık, bitki örtüsünün azlığı, ekinlerin bozulması, meyvelerin azalması, fiyatların artması, açlığın peş peşe gelmesi; ister nefislerdeki musibetler gibi hastalıklar, fakirlik, geçim darlığı, evlat kaybı, cezaların uygulanması gibi tüm bunlar, bu

⁵⁷⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/302.

⁵⁷⁵ Tirmizî, “Deavât”, 36 (No. 2071).

⁵⁷⁶ el-İsrâ 17/37.

⁵⁷⁷ Müslim “İman”, 147.

⁵⁷⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/482.

⁵⁷⁹ el-Hadîd 57/23.

⁵⁸⁰ el-Hadîd 57/22.

mahlûkat yaratılmadan önce Levh-i Mahfuz'da yazılıdır denilmektedir.⁵⁸¹ Bunların hepsinin takdir edilip yazılmasının Allah için kolay olduğunu, insanların bunu anlamakta zorlanabileceğini ifade edilmektedir. Ardından: “*Kaybettiklerinize üzülmeyesiniz, size verdiklerimizle şıarmayasınız diye*” beyanı ile, kişiye her şeyin Allah katında takdir edildiğini bilmesi ve kaçırdığı nimetler için aşırı üzülmemesi, sahip olduklarıyla da gereğinden fazla sevinmemesi mesajını vermektedir. Çünkü bir kimse, sahip olduklarının zaten kendisine yazılmış olduğunu bilir ve onları kaybettiğinde derin bir üzüntüye kapılmaz. Aynı şekilde, bir iyiliğin mutlaka kendisine ulaşacağını bilen kimse, ona kavuştuğunda ölçüsüz bir sevinç yaşamaz. Buna karşın “*Allah, kendini beğenip övünen kimseyi sevmez*” ifadesi de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Zira dünyadan bir pay elde eden kişi, aşırı sevinçle kendini beğenmeye, başkalarına karşı büyüklenmeye meyledebilir.⁵⁸² Elbette insan, başına bir musibet geldiğinde üzülür veya bir nimet ulaştığında sevinir. Ancak ayette kastedilen, sabır ve Allah'ın takdirine teslimiyeti unutturacak kadar derin bir üzüntü ya da şükürden uzaklaştıracak derecede taşkın bir sevinçtir. Teslimiyetle birlikte gelen doğal üzüntü ya da Allah'ın lütfuna karşı duyulan şükür dolu sevinç ise bir sakınca taşımamaktadır.⁵⁸³

Sonuç olarak, insanın kendini beğenmesi, kibirlenmesi ve sahip olduğu nimetlerle övünerek başkalarına üstünlük taslaması Allah katında sevilmeyen davranışlardan biri olduğu belirtilmektedir. Allah Teâlâ sevmediği kişileri ifade ederek insanın şahsi terbiyesinde ve toplumla olan ilişkilerinde tevazu sahibi, adalet ve merhamet duygularına sahip bir mümin olunması gerektiğini emretmekte; kibir, gösteriş ve benlik iddiası gibi nefsi hastalıklardan da Müslümanın sakınması gerektiğini beyan etmektedir. Bu doğrultuda, Müslüman birey, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için tevazuyu hayatının merkezine yerleştiren ve her türlü kibirli davranıştan uzak duran bir fert olmalıdır.

2.3. Allah'ın Sevdiği ve Sevmediği Kimselerin Dünyevî ve Uhrevî Akıbetleri

Yeryüzünün halifesi olan,⁵⁸⁴ en güzel şekilde yaratılan,⁵⁸⁵ sayısız nimetler⁵⁸⁶ ve özgür irade ile donatılmış olan insan⁵⁸⁷ ferdi yaşamında ve sosyal yaşantısında bazen nasıl hareket edeceğini bilemez. Bir rehber ve bir yol göstericiye ihtiyaç duyar. Kur'an-ı

⁵⁸¹ Zuhaylî, *et-Tefsîrû'l-Münîr fi'l-akâide ve's-şerîa ve'l-menhec*, 27/326-327.

⁵⁸² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/479-480.

⁵⁸³ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 22/422.

⁵⁸⁴ el-En'âm 6/165.

⁵⁸⁵ et-Tîn 95/4.

⁵⁸⁶ İbrâhîm 14/34.

⁵⁸⁷ el-İsrâ 17/15.

Kerim bu noktada insanların dünya ve ahiret saadetini temin eden bir rehber konumunda karşımıza çıkmaktadır. Yaratıcının insanlara hitabı olan Kur'an, bizlere yaratılış gayesini, ibadet yollarını, ahlâk ilkelerini, ferdî, hukukî ve içtimâî hayatta nasıl hareket edileceğini öğreten ilkesel bir hidayet rehberidir. En mühim maksadı ise tevhid akidesini yerleştirmek, şirki ortadan kaldırmak ve insanları Allah'a kul olmaya davet etmektir.

Allah Teâlâ'ya hakiki kul olanlar Allah'ın sevgisine mazhar olanlardır. Allah, bazı insanları sevdiğini, bazılarını ise sevmediğini zikrederek de yarattığı kullarının hem bireysel hem de toplumsal hayatlarında belirli ilkelere göre yaşamasını istemiştir. Allah'ın sevdiği ve sevmediği insanlar zikredilirken, yalnızca bireyin manevî durumu değil, bu durumun topluma etkisi de dikkate alınmıştır. Zira Allah'ın sevdiği kul, sadece şahsî salahı için değil, cemiyetin ıslahı için de gayret gösteren kişidir. Aynı şekilde, Allah'ın sevmediği özellikleri taşıyan kimse de yalnız kendi nefsinin değil, etrafını da zarara uğratan bir tehlike arz etmektedir. Bu sebeple bu bölümde Allah tarafından sevilen ve sevilmeyen kişilerin bireysel ve toplumsal rolleri ve dünyevî ve uhrevî sonuçları üzerinde durulacaktır.

2.3.1. İlâhî Sevginin Dünya ve Ahiret Yansımaları

2.3.1.1. Allah'ın Sevdiği Kimselerin Dünyevî Sonuçları

Allah Kur'an'da herhangi bir etnik grubu veya herhangi bir dine mensup kişileri sevdiğini ifade etmez. Allah takvâ ve ihsan sahibi olan duyarlı ve iyi insanları, tevbe edip temizlenen, tevekkül edip sabreden, adaletli olup Allah yolunda savaştan kullarını sevdiğini zikrederek ferdi ve toplumsal planda ıslah ve inşa edici bir insan profili oluşturmayı hedeflemektedir.

Kur'an ve sünnet ışığında değerlendirildiğinde Allah'ın sevgisini kazanan kulların bireysel ve toplumsal açıdan şu sonuçlarla karşılaştıkları görülmektedir:

1. Manevî Doyum ve İç Huzur: Kur'an'da Allah, gerçek erdemin yalnızca yüzleri doğuya ya da batıya çevirmekle değil, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman etmekle başladığını belirtir. Sonunda da bu niteliklere sahip olanların hem doğru yolda oldukları hem de takvâ sahibi kimseler oldukları ifade edilir.⁵⁸⁸ Ayrıca Allah, iman edenlerin gönül huzuruna ulaşmalarını kendi zikrine bağlar ve şöyle buyurur: *“Bunlar, iman edenler ve Allah'ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlardır.*

⁵⁸⁸ el-Bakara 2/177.

Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur."⁵⁸⁹ Sonuç olarak, iman edenlerin hem iç huzura eriştikleri hem de Allah'ın sevdiği kullar arasında yer aldıkları açıkça beyan edilir. Kısacası Kur'an-ı Kerim'de, gerçek huzurun ve kalp sükûnetinin ancak İslam'ın gönülde yer bulmasıyla mümkün olacağı, bu sayede kalbin aydınlanacağı ve göğsün genişleyeceği ifade edilmektedir.⁵⁹⁰

Razî, mümin bir kimsenin başına musibet veya hastalık geldiğinde isyana yönelmek yerine, işlediği günahları hatırlayacağını, tevbeye yöneleceğini, Allah'ın huzuruna çıkarken utanma duygusu taşıyacağını ve bu durumun onun Allah'a duyduğu saygı ve iç huzurunu artıracaklarını ifade etmektedir.⁵⁹¹ Netice itibarıyla Allah'ın sevdiği kullar psikolojik ve manevî olarak iç huzuru yaşayan kimselerdir. Bu kimseler ihsan sahibidirler. Sürekli Allah'ın razı olduğu iyi işlerle uğraşırlar.⁵⁹² Başlarına bir bela ve musibet gelince isyan yerine sabrı kendilerine şiar edinirler.⁵⁹³ Tevekkül ederek Allah'ı her işlerinde vekil tayin eder, Allah'a çok güvenirler.⁵⁹⁴ Yeryüzünde adaleti ayakta tutarlar.⁵⁹⁵ Allah yolunda cihat edileceği zaman şecaat sahibidirler. Allah yolunda savaşırlar.⁵⁹⁶ Korku ve hüznün nedir bilmezler.⁵⁹⁷ İşte bu vasıflara sahip biri manen huzurlu, dünya ve ahiret saadetini yaşayan kimse olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Bireysel Ahlâkî Olgunluk: Allah'ın sevgisini kazanmış bir kul ahlâkî olgunluğa erişmiş bir kuldur. Örneğin Allah bir ayetinde takvâ ve ihsan sahibi insanlardan bahsederken: *"Onlar (takvâ sahipleri) bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları (ihsan sahibi kulları) sever."*⁵⁹⁸ buyurmaktadır. Allah'ın sevdiğini beyan ettiği takvâ ve ihsan sahibi kulların darlıkta ve bollukta Allah yolunda harcayan, öfkelerini yenen ve insanları affeden bir ahlâk yapısında olduklarını beyan edilir. Sonraki ayette de bir yanlış yaptıklarında hemen Allah'ı hatırlayıp tevbe ettikleri ifade edilir.⁵⁹⁹ Böylece Allah'ın sevdiği kul özelliği olan takvâ, muhsin ve tövbekâr olanların ahlâkî olgunluğa sahip oldukları zikredilmiş olur.

⁵⁸⁹ er-Ra'd 13/28.

⁵⁹⁰ el-En'am 6/125; ez-Zümer 39/22.

⁵⁹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 16/175.

⁵⁹² el-Bakara 2/195.

⁵⁹³ Âl-i İmrân 3/146.

⁵⁹⁴ Âl-i İmrân 3/159.

⁵⁹⁵ el-Hucurât 49/9.

⁵⁹⁶ es-Saf 61/4.

⁵⁹⁷ el-A'raf 7/35.

⁵⁹⁸ Âl-i İmrân 3/134.

⁵⁹⁹ Âl-i İmrân 3/135.

3. Güçlü irade: Allah'ın sevdiği kullar, genellikle güçlü bir iradeye sahip olanlardır. Çünkü Allah'ın sevgisini kazanmak, nefsin arzularına ve dünyanın geçici heveslerine karşı direnç göstermeyi, sabırlı ve kararlı olmayı gerektirir. Kur'an-ı Kerim Allah'ın sevdiği kulların özelliklerini açıklarken, onların irade, sabır ve azim sahibi olduklarına dikkat çeker. Mesela: sabır, zorluklara karşı direnç göstermek ve iradeyi korumak demektir. Bu sebeple *“Allah sabredenleri sever”*⁶⁰⁰ buyrulmaktadır. Takvâ, nefsin kötü arzularına karşı koyarak Allah'ın emirlerine uymaktır, bu da güçlü bir irade ister. Allah takvâ sahiplerini de sever.⁶⁰¹ Allah adil olanları sevdiğini zikreder.⁶⁰² Adaletli olmak, kişisel çıkarlara yenik düşmemek ve hakkaniyetle davranmak demektir. Bu da güçlü bir iradeyi gerektirir. Bir hadis-i şerifte Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Allah'ın sevdiği üç kişi vardır. Bunlar: Gecenin bir vaktinde kalkıp Allah'ın kitabını okuyan kimse, sağ eliyle sadaka verip, sol eli bile bunu fark etmeyecek şekilde gizlice veren kimse, bir askeri birlikte yer alan, arkadaşları kaçtığında düşmana karşı duran kimse.”*⁶⁰³ Bütün bu vasıflar güçlü bir iradeye sahip olmayı gerektiren vasıflardır.

4. İlâhî Yardıma Nail Olma: Allah Teâlâ, Kur'an'da sevdiğini beyan ettiği kullarına ilâhî yardım ve inayetini gönderdiğini zikretmektedir. Bu ilâhî yardım, bazen görünür, bazen de hikmet perdesiyle örtülü şekilde tecelli eder. Allah'ın yardımının, sevdiği kullarıyla beraber olduğunun en açık göstergesi şu ayette ifade buyrulur: *“...Şüphesiz Allah, takvâ sahipleriyle ve muhsinlerle beraberdir...”*⁶⁰⁴ Bu ayet, ilâhî yardımın Allah'ın sevdiği kul özelliği olan takvâ ve ihsan ehline yönelik olduğunu beyan eder. Başka bir ayette Allah müşriklere ve kafirlere karşı cihadı emrettikten sonra müttâkilerle beraber olduğunu zikretmektedir.⁶⁰⁵ Allah sevdiği kullarına (takvâ sahiplerine) ilâhî yardımını nasip etmektedir.⁶⁰⁶ Bu kullara zafer ve üstünlük vererek onları koruması altına alır. Çünkü Allah'ın onlarla beraber olması demek rahmetinin, ikramının ve ihsanının onlar üzerinde olacağını beyan içindir.⁶⁰⁷

Bir diğer ayette de Allah: *“...Eğer sabreder ve sakınırsanız, onların tuzağı size hiçbir zarar vermez.”*⁶⁰⁸ buyurarak sabır ve takvânın neticesi olarak ilâhî koruma ve

⁶⁰⁰ Âl-i İmrân 3/146.

⁶⁰¹ et-Tevbe 9/4.

⁶⁰² el-Hucurât 49/9.

⁶⁰³ Tirmizî, “Cennet”, 24 (No. 2747).

⁶⁰⁴ en-Nahl, 16/128

⁶⁰⁵ et-Tevbe 9/36, 132.

⁶⁰⁶ el-Beyzâvî, *Envaru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 3/80.

⁶⁰⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 16/44.

⁶⁰⁸ Âl-i İmrân 3/120.

yardıma nail olacağını beyan etmektedir. Çünkü Allah sabredenleri ve takvâ sahiplerini koruyacağına söz vermiştir.⁶⁰⁹ İlâhi yardımın bir başka yönü de tevekkül ile ilgilidir. Allah’a güvenen, O’na dayanan kimse asla yalnız bırakılmaz: “...*Kim Allah’a dayanıp güvenirse Allah ona yeter...*”⁶¹⁰ Bu ayet, Allah’ın sevdiği ve kendisine tevekkül eden kulunu sahipsiz bırakmayacağını, her türlü ihtiyaçta, darlıkta ve kaygılarında onun yardımına koşacağını müjdelemektedir.⁶¹¹

Bir ayette Allah: “...*Kim Allah’a saygısızlıktan sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu gösterir.*”⁶¹² buyurmaktadır. Bu ayet takvâlı olanların dünyada ve ahirette her türlü sıkıntıdan kurtulacaklarını ve insanların sıkıştığı her durumdan kurtuluş ve Allah’ın inayetinin geleceğini ifade etmektedir.⁶¹³

Bir hadis-i kutsi’de de Allah’ın şöyle buyurduğu belirtilir: “*Kim benim sevdiğim kuluma düşmanlık ederse, ben ona savaş açmış olurum. Kulum, farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum, nafile ibadetlerle bana yaklaşmaya devam eder, sonunda onu severim. Onu sevdiğim zaman, artık ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Eğer benden bir şey isterse, mutlaka ona veririm. Eğer bana sığınır, onu korurum.*”⁶¹⁴

Kur’an-ı Kerim’de geçmiş kavimlerin kıssalarına yer verilirken, çoğunlukla olayların inkârcıların helakıyla sonuçlandığı görülmektedir. Ancak bu topluluklar içerisinde peygamberler ve iman eden kimseler kurtarılmıştır.⁶¹⁵ Örneğin, Allah Teâlâ Semûd kavminin helakını anlattıktan sonra şöyle buyurur: “*İman edip Allah’a karşı gelmekten sakınanları ise o felâketten kurtardık.*”⁶¹⁶ Bu ayette, onların kurtuluşa ermesinin, iman etmeleri ve takvâ sahibi olmalarıyla bağlantılı olduğu açıkça ifade edilmektedir.⁶¹⁷ Bu da Allah’ın sevdiği kullardan biri olan müttâkilerin dünya hayatındaki bireysel faydalarından biri olarak değerlendirilebilir.

5. Malda Bereket: Allah’ın sevdiği kullarının bireysel ve ferdi sonuçlarından biri de kişinin malına bereket verildiği ve ummadığı yerlerden rızıklandırıldığıdır. Takvâ

⁶⁰⁹ el-Beyzâvî, *Envaru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, 2/35.

⁶¹⁰ et-Talâk, 65/3.

⁶¹¹ el-Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl fî tefsîri’l-Kur’ân*, 5/110.

⁶¹² et-Talâk, 65/2.

⁶¹³ et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 23/43-44.

⁶¹⁴ Buhârî, “Rikak”, 38.

⁶¹⁵ Cebeci, *Kur’ân’a Göre Takva ve Muttakî*, 173.

⁶¹⁶ en-Neml, 27/ 53.

⁶¹⁷ el-Beyzâvî, *Envaru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, 4/163.

örnekliğinde bunu görmekteyiz. Allah bir ayette: “...*Kim Allah’a saygısızlıktan sakınırsa (takvâlı olursa), Allah ona bir çıkış yolu gösterir. Ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir...*”⁶¹⁸ buyurmaktadır. Zeccac bu ayet hakkında şöyle der: “Eğer kişi Allah’tan korkar, haramdan sakınır, ailesine sabrederse, eğer darlık içindeyse Allah ona kapılar açar ve onu ummadığı yerden rızıklandırır.”⁶¹⁹

Allah’ın mallara ve amellere bereket verdiği başka bir ayette şöyle ifade buyrulmuştur: “*O ülkelerin halkı inansalar ve gûnahtan sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık. Fakat yalanladılar; biz de ettikleri yüzünden onları yakalayiverdik.*”⁶²⁰ İşte bu ayetten de anlaşılacağı üzere iman ve takvâ ilâhî aleme erişince Allah yerden ve gökten bereket kapılarını açar ve bunlar maddî ve manevî berekete dönüşür.⁶²¹

6. Allah’ın Rahmet ve Mağfiretini Elde Etme: Çok bağışlayan ve çok merhametli olan Allah,⁶²² tevbe edenleri sevdiğini zikreder.⁶²³ Bunun yanı sıra Allah’ın rahmetinden ümit kesilmemesi gerektiği ve bütün günahları bağışladığını beyan etmektedir.⁶²⁴ “*Kullarıma benim gerçekten çok bağışlayıcı, çok esirgeyici olduğumu bildir.*”⁶²⁵ demek suretiyle Allah’ın sevgisine mazhar olan kulların, aynı zamanda O’nun rahmet ve mağfiretine de erişen kullar olduğunu beyan etmektedir. Bir ayette: “*İslah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah’a korkuyla ve ümitle dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah’ın rahmeti çok yakındır.*”⁶²⁶ buyrulmaktadır. Bu ifade, özellikle rahmet beklentisinin ön planda tutulduğunu ve duanın kabulü için bir vesileye işaret edildiğini göstermektedir.⁶²⁷

7. Toplumda Adaletin Hâkim Olması: Allah’ın sevdiği kullarının toplumsal hayata etkisi, özellikle adaletin toplumda hâkim olması bakımından son derece mühimdir. Allah İslam’ın temel ahlâk ve hukuk prensiplerini şöyle ifade etmektedir: “*Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâyâ*

⁶¹⁸ et-Talâk, 65/2-3.

⁶¹⁹ el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmî l-Kur’ân*, 18/161.

⁶²⁰ el-A’râf 7/96.

⁶²¹ Bayraklı, *Kur’ân’a Göre Takva*, 143.

⁶²² el-Bakara 2/199.

⁶²³ el-Bakara 2/222.

⁶²⁴ ez-Zümer 39/53.

⁶²⁵ el-Hicr, 15/49.

⁶²⁶ el-A’râf 7/56.

⁶²⁷ el-Beyzâvî, *Envaru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, 3/16.

daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır."⁶²⁸ Benzer şekilde müminlere, kendi aleyhlerine veya yakınlarının aleyhine dahi olsa adaleti gözetmeleri, Allah için şahitlik etmeleri ve fakir, zengin ayrımı yapmaksızın duygularına kapılmadan adaletle hareket etmeleri emredilmektedir.⁶²⁹ Bazı ayetlerde de tartıda ölçülü ve adil yapılması gerektiğine dikkat çekilmektedir.⁶³⁰ Bütün bu hususlar toplumda huzurun tesisi için adaletin ne denli gerekli olduğunu göstermektedir.

Allah'ın adaletli olanları sevdiğini ifade ettiği ayette Allah şöyle buyurmaktadır: *"Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah'ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever."*⁶³¹ Allah Teâlâ, bu ayette şöyle demektedir: "Eğer bir fasık kişinin sözüne dayanarak aranızda bir anlaşmazlık çıkar ve bu anlaşmazlık iki mümin grubun birbirleriyle savaşmasına yol açarsa, o zaman bu fasığın ortaya çıkardığı durumu ortadan kaldırın ve iki grup arasında barışı sağlayın. Eğer gruplardan biri diğerine zulmederse, o zaman zalime karşı savaşın." Buradaki maksat, haksızlık yapanı durdurmaktır.⁶³² Toplumda adalet hâkim olursa ancak toplum barış ve güven ortamını yakalayabilir.

8. Toplumsal Yardımlaşma ve Dayanışma: Allah'ın sevgisine mazhar olan kullar, sadece bireysel kulluklarını ihya etmekle kalmaz, aynı zamanda içinde bulundukları topluma huzur, güven, merhamet ve yardımlaşma ruhunu taşırlar. Allah'ın sevdiği kulların toplum içindeki varlığı, ictimai hayatını diriltir, sosyal bağları kuvvetlendiren bir rahmet vesilesidir. Bu rahmetin en bariz tezahürlerinden biri de toplumsal yardımlaşma ve dayanışmanın artmasıdır. Takvâ ve ihsan sahibi kulların darlıkta da bollukta da Allah yolunda infak ederek toplumsal yardımlaşma ve dayanışmayı ayakta tutan kullar olduğu Kur'an'da zikredilmektedir.⁶³³ Başka bir ayette: *"...İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın..."*⁶³⁴ buyrulurken Allah'ın razı olduğu kulların yardımlaşma temelli bir toplum inşasında aktif rol aldığını göstermektedir. *"Allah yolunda harcama yapın; kendi*

⁶²⁸ el-Mâide 5/8.

⁶²⁹ en-Nisâ 4/135.

⁶³⁰ el-En'âm 6/152; Hûd 11/85; er-Rahmân 55/9.

⁶³¹ el-Hucurât 49/9.

⁶³² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 28/104.

⁶³³ Âl-i İmrân 3/134.

⁶³⁴ el-Mâide 5/2.

ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin, kuşkusuz Allah iyilik edenleri sever.”⁶³⁵ ayeti de Allah yolunda harcama ve iyilik yapılmasını emretmekte ve bu vasıfları taşıyan kulların da sevildiği ifade edilmektedir.

9. Birlik ve Kardeşlik Ruhunun Güçlenmesi: Allah’ın sevdiği kullar, nefsanî ihtirasları ile değil, Rahmânî değerleri esas alarak yaşayan kullardır. Bu sebeple Allah’ın sevgisine mazhar olan kullar toplumda birlik ve kardeşlik ruhunun taşıyıcılarıdır. *“Müminler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücudun uzuvları gibidirler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple rahatsızlanır ve ateşli hastalığa tutulurlar”*⁶³⁶ hadisi ile Allah Resulü (s.a.v.) müminlerin birlik ruhu içerisinde yaşamaları gerektiğinin ehemmiyetini beyan etmektedir. *“Müminler ancak kardeşlerdir, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah’a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız.”*⁶³⁷ ilâhî fermanı müminleri bir ümmet olarak tanımlar ve onların aralarındaki bağın kan ile değil, iman bağı olduğunu ifade eder. Allah’ın sevdiğini beyan ettiği kulların hepsi toplumdaki halleriyle müminlerin sevgisini kazanıp kardeşlik ruhunun güçlenmesine katkıda bulunurlar. Örneğin *“Bilin ki Allah kendi yolunda sağlam örülmüş bir duvar gibi kenetlenmiş saflar halinde çarpışanları sever.”*⁶³⁸ ayeti ile Allah Müslümanların karşılaştıkları zorluklar karşısında sabırlı olmaları gerektiğini, ancak haklarını korumak için gerektiğinde mücadele etmelerinin de meşru olduğunu vurgulamaktadır.⁶³⁹ Bu şekilde saf tutup birbirine kenetlenmek Müslümanların birliğini ve kardeşlik dürtülerini güçlendiren birer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

10. Toplumda İtibar Sahibi ve Sevilen Şahsiyetler: Allah kulunu sevdiğinde yer ve gök ehline de o kişiyi sevdirebilir. Bir hadiste şöyle buyrulur: *“Allah bir kulunu sevdiği zaman, Cebrail’i çağırır ve şöyle der: ‘Ben filan kulumu seviyorum, sen de onu sev.’ Cebrail de onu sever. Sonra göklerde şöyle nida edilir: ‘Allah filan kulunu seviyor, siz de onu sevin.’ Gök ehli de onu sever. Sonra yeryüzündekilerin gönlünde o kimseye karşı bir sevgi uyanır.”*⁶⁴⁰ Hadisten anlaşılacağı üzere toplumda Allah’ın sevdiği kullara karşı kalplerde Allah sevgi var eder ve sevilen şahsiyetler arasında yer alır. Bir ayette de Allah: *“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim*

⁶³⁵ el-Bakara 2/195.

⁶³⁶ Müslim, “Birr”, 65.

⁶³⁷ el-Hucurât 49/10.

⁶³⁸ es-Saf 61/4.

⁶³⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 133-135.

⁶⁴⁰ Müslim, “Birr”, 157.

getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdır; Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Allah'ın lütfu geniştir; O, her şeyi bilir."⁶⁴¹ buyurmaktadır. Bu ayette Allah'ın sevdiğini beyan ettiği kulların özelliği olarak alçak gönüllü, izzet ve itibar sahibi oldukları zikredilmektedir.

Sonuç olarak, Kur'an ve sünnetin beyanları ışığında değerlendirildiğinde, Allah'ın sevgisini kazanan kulların hem bireysel hem de toplumsal düzeyde yüksek bir ahlâkî seviye, sarsılmaz bir irade, ruhi huzur, ilâhî yardım ve rahmet ile müşerref oldukları görülmektedir. Bu kullar, iç dünyalarında manevî doygunluğa ulaşarak sabır, tevekkül, ihsan, takvâ ve adalet gibi yüce değerleri şahsiyetlerinde cem etmişlerdir. Bu yüksek vasıflar sadece ferdî bir kazanım olarak kalmayıp, topluma da adalet, yardımlaşma, kardeşlik ve güven iklimi taşır. Bu itibarla, her mümin, Allah'ın sevgisine layık olmak için ahlâken olgun, irade bakımından güçlü, ibadette samimi ve toplumla ilişkilerinde merhametli ve adil olmayı gaye edinmelidir.

2.3.1.2. Allah'ın Sevddiği Kimselerin Uhrevî Karşılıkları

İslam akaidinin temel esaslarından biri ahiret inancıdır. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de: *"(Oysa onların tek gerçek kabul ettikleri) bu dünya hayatı hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir; ahiret yurduna gelince işte asıl hayat odur; keşke bunu bilselerdi!"*⁶⁴² buyurarak bu dünyanın geçici zevkler barındırdığını asıl yurdun ve lezzetlerin ahirette verileceğini beyan etmektedir. Allah Teâlâ, sevdiği kullarına bu dünyada ihsan ettiği lütufların ötesinde, ahirette ebedî nimetler ile mükâfatlandıracağını vaat etmiştir. Bu mükâfatlar şunlardır:

1. Cennet ve Cennet Nimetleri ile Ödüllendirilme: Kur'an-ı Kerim, Allah'ın sevdiği kullarına cennetle mükâfat verileceğini ve bu cennetteki nimetlerin dünyada tasavvur edilemeyecek derecede yüce olduğunu beyan etmektedir. Cennetin takvâ sahipleri için hazırlanan bir yer olduğu beyan edilen ayette Allah: *"Rabbinizin mağfiretine mazhar olmak ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın!"*⁶⁴³ buyurmaktadır.

⁶⁴¹ el-Mâide 5/54.

⁶⁴² el-Ankebût 29/64.

⁶⁴³ Âl-i İmrân 3/133.

Takvâ sahipleri için hazırlanan cennetin mahiyeti şöyle zikredilir: “Takvâ sahiplerine vaad olunan cennetin özellikleri şöyledir: Zemininden ırmaklar akar; yemişleri ve gölgesi sürekli. İşte bu, günahattan çekinenlerin mutlu sonudur; inkâr edenlerin sonu ise ateştir.”⁶⁴⁴ “Esenlikle, güvenle girin oraya!” (denecek).⁶⁴⁵ “ ... İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzölmüş bal ırmakları bulunan bir bahçedir. Onlar için ayrıca orada her meyveden mevcuttur, üstelik rablerinden bir de bağışlama lütfu. Şimdi bunlar, ateşte devamlı kalan, bağırsaklarını parçalayan kaynar su içirilen kimseler gibi olur mu hiç?”⁶⁴⁶ Orada, asla bozulmayan berrak su ırmakları vardır. Dünyadaki sular zamanla yosun tutar, tadı değişir ve içilemez hâle gelirken, cennetteki suyun böyle bir bozulma ihtimali yoktur. Yine, tadı asla değişmeyen süttten nehirler bulunur. Dünyada süt zamanla ekşirken, cennetteki süt daima taptaze kalır. İçenlere lezzet veren el değmesiyle bulanıklık kazanmamış şaraptan nehirler vardır. Bu şarap hem temizdir hem de hoş bir içime sahiptir. Ayrıca, süzölmüş ve en saf hâliyle sunulan baldan nehirler de cenneti süsler. Böylesi nimetlerle donatılmış cennet ile, kaynar su (hamim) ve zakkumun bulunduğu cehennem kıyas kabul eder mi? Elbette etmez. Sonsuz nimetler içinde yaşayan cennetliklerle, sürekli azap içinde kalan cehennemlikler asla bir olamaz.⁶⁴⁷

Muhsin kulların cennet ile ödöllandirileceğini beyan eden ayetlerden birinde Allah: “Böyle söylemelerine karşılık Allah da onları, içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlerle ödöllandirdi. İşte iyi davrananların mükâfatı budur.”⁶⁴⁸ buyurmaktadır. Başka bir ayette de: “Rableri katında onlar için diledikleri her şey vardır; işte bu, güzel davrananların ödölüdür.”⁶⁴⁹ şeklinde muhsinlerin diledikleri her şeyi bulacakları beyan edilmektedir.

Tevekköl eden kulların zikredildiği ayette Allah, “Size verilen her şey dünya hayatının geçici zevklerinden ibarettir. Allah katında olanlar ise daha iyi ve daha kalıcıdır. Bunlar, iman eden ve rablerine dayanıp güvenenler içindir.”⁶⁵⁰ beyanı ile tevhid inancına dikkat çekmiş sadece arzu ve isteklerle sınırlı olan dünya hayatının geçiciliğini “metâ” kelimesiyle ifade etmiştir. Allah ayette, “Allah katında olanlar daha

⁶⁴⁴ er-Ra’d 13/35.

⁶⁴⁵ el-Hicr 15/46.

⁶⁴⁶ Muhammed 47/15.

⁶⁴⁷ el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-aḥkâmi’l-Ḳur’ân*, 16/236-237.

⁶⁴⁸ el-Mâide 5/120.

⁶⁴⁹ ez-Zümer 39/34.

⁶⁵⁰ eş-Şûrâ 42/36.

hayırlı ve kalıcıdır” ifadesiyle de ahiretin, dünya nimetlerinden üstün ve değerli olduğunu vurgulamış ve bu kalıcı ve üstün hayata ise ancak Allah’a samimiyetle iman eden ve O’na güvenip dayanan kimselerin ulaşabileceğini ifade etmiştir.⁶⁵¹

“...Allah bize iyilik etti. Kim Allah’tan korkar ve sabrederse, şüphesiz Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez.”⁶⁵² Bu ayetle Allah’ın azabından sakınan, günahlardan uzak duran ve sabreden kişinin Allah tarafından muhsin yani iyilik yapanlar olarak nitelendirildikleri ve onların mükâfatının asla boşa çıkmayacağı beyan edilmektedir. Takvâ, sabır ve iyilikte üstün olanın Allah katındaki mükâfatlarının da üstün olacağı vurgulanmaktadır.⁶⁵³

“Sedeplerinde saklı incilere benzeyen genç hizmetçileri etraflarında dönüp dururlar.”⁶⁵⁴ ayeti de Allah’ın sevdiği kullarından müttakilere cennette verilecek ödüllerden biri olarak zikredilmektedir. Zuhaylî, bu ayeti güzellik ve parlaklık bakımından, kabuklarının içinde korunmuş ve dış etkilerden uzak kalmış incilere benzeyen gençler, cennet ehline çeşitli kaseler, meyveler, yiyecek ve içecekler sunarak onlara hizmet ederler şeklinde yorumlamıştır.⁶⁵⁵ “Orada kendileri için sonsuza kadar istedikleri her şey vardır. Bu, rabbinin, gerçekleşmesi istenen bir vaadidir.”⁶⁵⁶ ayetin fermanyla cennet ehli olan kulların orada ebedi kalacakları ve sonsuza kadar istedikleri her şeye sahip olacakları bizlere bildirilmektedir.

2. Azaptan Kurtuluş: Allah’ın sevdiği kulların azaptan kurtulacağına dair birçok ayet bulunmaktadır. Bunların birinde Allah, “Orada ilk ölümlelerinden başka bir ölüm tatmayacaklar. Rabbin, onları bir lütuf olarak cehennem azabından da koruyacak. İşte büyük kazanç budur!”⁶⁵⁷ buyurmaktadır. Allah’ın sevdiği takvâ sahibi kullarına bir lütuf olarak çeşitli nimetler sunmuş ve onları cehennem azabından korumuştur. Gerçek mutluluk, asıl kazanç ve kurtuluş da budur. “İşte büyük kazanç budur” demesi, Allah’ın ihsanının, insanların amellerine karşılık kazanacakları sevaptan daha yüce olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ifade, ilâhî lütfun, hak edilen mükâfatın ötesinde ve çok daha değerli olduğunu göstermektedir.⁶⁵⁸

⁶⁵¹ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 27/603.

⁶⁵² Yûsuf 12/90.

⁶⁵³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/502.

⁶⁵⁴ et-Tûr 52/24.

⁶⁵⁵ Zuhaylî, *et-Tefsîrü’l-Münîr fi’l-akâide ve’ş-şerîa ve’l-menhec*, 27/69.

⁶⁵⁶ el-Furkân 25/16.

⁶⁵⁷ ed-Duhân 44/56.

⁶⁵⁸ Zuhaylî, *et-Tefsîrü’l-Münîr fi’l-akâide ve’ş-şerîa ve’l-menhec*, 25/241-242.

*“Allah’a saygısızlıktan sakınanlar ise, rablerinin kendilerine verdiğiyle mutluluk bularak cennetlerde ve nimetler içinde olacaklardır. Rableri onları cehennem azabından da korumuş olacaktır.”*⁶⁵⁹ *“Şimdi ise Allah bize lütfıyla muamele etti de bizi kavurucu azaptan korudu.”*⁶⁶⁰ ayetleri de Allah’ın sevdiği kullarını cehennem azabından koruyacağını bildirmektedir. Allah, dünyadayken emirlerine uyan, yasaklarından sakınan ve kendisine karşı derin bir saygı besleyen sevdiği kullarını, takvâları ve salih amelleri sebebiyle cehennem azabından koruyacaktır. Bu kimselere cehennemin hiçbir zararı dokunmaz. Ayrıca dünyadayken ulaşamadıkları bazı şeyler için de üzüntü duymazlar. Çünkü artık Allah’ın ikramına ve cennetin sonsuz nimetlerine kavuşmuşlardır.⁶⁶¹

3. Allah’ın Rızasına Nail Olma: Mümin bir kul için dünya hayatında yaptığı her ibadet, her iyilik ve her fedakârlık, nihayetinde Allah’ın rızasını ve hoşnutluğunu elde etmek içindir. Çünkü O’nun rızası, cennetten daha değerli, her nimetten daha üstündür. Bu hakikat Kur’an’da şöyle ifade edilmektedir: *“Allah mümin erkeklere ve mümin kadınlara içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde güzel meskenler vaad etmiştir. Allah’ın rızası ise hepsinden büyüktür, işte büyük bahtiyarlık da odur.”*⁶⁶² Bu ayette Allah’ın rızasının her şeyden üstün bir nimet olduğu zikredilmiştir. Çünkü Allah’ın rızası her türlü mutluluğun ve şerefın kaynağıdır. O’nun rızasına ulaşmak ve O’nunla buluşmak en büyük başarıdır.⁶⁶³

Allah’ın razı olduğu kulların zikredildiği ayette Allah, *“Muhacirlerin ve ensarın ilkleri ile onlara ihsanda bulunanlardan Allah razı olmuştur, onlar da O’ndan razıdırlar. Onlara, sonsuza dek hep içinde kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur.”*⁶⁶⁴ buyurmaktadır. Bu ayette Allah üç grup insandan razı olduğunu, kulluklarını kabul ettiğini ve amellerini beğendiğini beyan etmektedir. Onların da Allah’ın dini ve dünyevi nimetlerine şükrederek Allah’tan razı olduklarını zikretmektedir. Bu kişiler: Hudeybiye Antlaşması’ndan önce hicret eden Muhacirler, Birinci Akabe Biati’na katılan Ensar ve ilk öncülere güzelce tabi olan kıyamet gününe kadar iman ve itaatle onların yolunu izleyen muhsin kullardır.⁶⁶⁵

⁶⁵⁹ et-Tûr 52/17-18.

⁶⁶⁰ et-Tûr 52/27.

⁶⁶¹ et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 20/240-241.

⁶⁶² et-Tevbe 9/72.

⁶⁶³ el-Beyzâvî, *Envaru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, 3/89.

⁶⁶⁴ et-Tevbe 9/100.

⁶⁶⁵ Zuhaylî, *et-Tefsîrû’l-Münîr fi’l-akâide ve’ş-şerâa ve’l-menhec*, 11/20-21.

Takvâ sahibi kimselere verilecek mükâfatlar arasında cennet, tertemiz eşler ve Allah'ın rızası yer almaktadır: *“De ki: Size bunlardan daha iyisini bildireyim mi? Takvâ sahipleri için rableri katında, altlarından ırmaklar akan, ebediyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın rızası vardır. Allah kullarını eksiksiz görmektedir.”*⁶⁶⁶

Bir hadiste Allah Resulü (s.a.v.), *“Cennet ehline Allah şöyle buyurur: ‘Size daha fazlasını da vermemi ister misiniz?’ Onlar da şöyle derler: ‘Rabbimiz! Yüzümüzü ak ettin ve bizi cennete koydun. Bundan daha üstün ne olabilir?’ Bunun üzerine Allah şöyle buyurur: ‘Size rızamı veriyorum. Artık sonsuza dek sizden razıyım.’”*⁶⁶⁷ buyurarak Allah'ın rızasının cennet nimetlerinden daha üstün olduğunu ifade etmiştir.

4. Korku ve Hüzünden Emin Kılınma: Kur'an-ı Kerim'de, Allah'ın sevdiği kulların ahirette korku ve hüznün yaşamayacakları müjdelenmiştir. Ayette: *“Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler.”*⁶⁶⁸ buyurulmaktadır. Korku ve üzüntünün ortadan kalkmasının bu dünyada mı yoksa ahirette mi olacağı hususu tartışmalıdır. Ancak ahirette olacağı kanaati ağır basmaktadır. Çünkü dünya mümin için imtihanlarla, endişe ve hüznlerle dolu bir yerdir. Nitekim Allah Resulü (s.a.v.): *“Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir”*⁶⁶⁹ buyurarak bu gerçeğe işaret etmiştir. Mümin, dünya nimetlerinden belli ölçüde faydalansa bile, daima ahiret hesabı ve kullukta kusur etme korkusuyla yaşar. Bu nedenle ilgili ayette geçen korku ve hüzünden uzaklık, ahiret hayatına yönelik bir müjdedir denilmektedir.⁶⁷⁰ *“Her kim iyi amel getirirse, ona ondan daha hayırlısı vardır. Onlar o gün korkudan emindirler.”*⁶⁷¹ ayeti de korkudan emin oldukları yerin ahiret hayatı olduğu hakikatini pekiştirmektedir.

Allah'ın sevdiği kullarına ahirette korku ve hüznün olmayacağını ifade eden ayetlerde Allah şöyle buyurmaktadır: *“Ey Âdemoğulları! İçinizden ayetlerimi size anlatacak peygamberler gelir de (onları dinleyerek) kim kötülükten sakınıp kendini ıslah ederse, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”*⁶⁷² *“Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır. Onların yüzlerinde ne toz toprak bulaşığı olur ne de aşağılanmışlık izi. İşte bunlar cennetlik kullardır, kendileri orada sonsuza kadar*

⁶⁶⁶ Âl-i İmrân 3/15.

⁶⁶⁷ Buhârî, “Rikâk”, 51.

⁶⁶⁸ Yûnus 10/62.

⁶⁶⁹ Tirmizî, “Zühd”, 12 (No. 2477).

⁶⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 17/276.

⁶⁷¹ en-Neml 27/89.

⁶⁷² el-A'râf 7/35.

kalıcıdır. ”⁶⁷³ “‘Rabbimiz Allah ’tır’ deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar, işte onların üzerine melekler şu müjdeyle inerler: “Korkmayın, kederlenmeyin, size vaad olunan cennetle sevinin!”⁶⁷⁴ “Bilâkis, kim güzel niyet ve davranış sahibi olarak kendini Allah’a teslim ederse rabbinin katında onun mükâfatı vardır. Öylelerine korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de.”⁶⁷⁵ Ayette verilen mesaj şudur: Kim ki insanın görünen en şerefli uzvu, duyuların merkezi, izzet ve zilletin belirgin şekilde görüldüğü yüzünü Allah’a dönerse, bununla birlikte amelini yalnızca Allah için ihlasla yaparsa ahiretin dehşetli anlarında bile korkmayacak ve sonu hüznle bitecek bir şeyle karşılaşmayacaktır.⁶⁷⁶

Netice itibarıyla, Allah’ın sevdiği kullar, dünya hayatında iman ve takvâ üzere yaşayan, ibadet ve ahlâkî güzelliklerle donanmış kimseler olarak Allah’ın vaadine mazhar olacak ve kıyamet günü insanların korku ve hüznle sarsıldığı o dehşetli günde, Rahmân’ın özel koruması altında olacaklardır. Onlar için korku yoktur. Çünkü Rablerine sadakatle bağlanmışlardır. Onlar mahzun da olmayacaklardır. Çünkü dünyevi mahrumiyetlerinin yerine ebedî nimetlerle muamele göreceklerdir.

2.3.2. Allah’ın Sevmediği Kimselerin Dünyevî ve Uhrevî Akıbetleri

Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın sevmediği insan özellikleri bahsedilirken aynı zamanda onların dünyada ve ahirette karşılaşacakları kötü akıbetleri de açıkça bildirilmektedir. Allah’ın sevmediği davranışları sergileyen inkârcılar, Allah’a isyan etmeleri hem kendilerine hem de diğer varlıklara zulmetmeleri ve sayısız nimete karşı nankör davranışları sebebiyle, dünyada hem Allah’ın hem de meleklerin lanetine uğramışlardır. Ayetlerde lanet edilmeleri şöyle zikredilir: “İndirdiğimiz açık delillerle hidayet bilgisini kitapta onu insanlara apaçık göstermemizden sonra gizleyenler yok mu, işte onlara hem Allah lânet eder hem de lânet okuyanlar lânet eder.”⁶⁷⁷ “Gerçekleri inkâr eden ve inkârcılığa saplanmış olarak ölenlere gelince, Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üzerindedir!”⁶⁷⁸

Allah’ın sevmediği kâfirlerin dünyada karşılaştığı cezalardan biri de inkârlarının bir sonucu olarak Allah’ın şeytanı onların üzerine musallat etmesidir. Ayette: “Görmedin

⁶⁷³ Yûnus 10/26.

⁶⁷⁴ Fussilet 41/30.

⁶⁷⁵ el-Bakara 2/112.

⁶⁷⁶ el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmî l-Kur’ân*, 2/75.

⁶⁷⁷ el-Bakara 2/159.

⁶⁷⁸ el-Bakara 2/161. Benzer ayet için bkz. Âl-i İmrân 3/87.

mi? Biz, inkârcıların üzerine kendilerini isyana itip duran şeytanları saldıktık.”⁶⁷⁹ buyurulmaktadır. Ayette geçen şeytanın onun üzerine salınması şeytanların, vesvese vererek, arzuları süsleyerek onları günahlara teşvik etmesi, kötülöklere yönlendirmesi ve sürekli kışkırtması anlamına gelmektedir.⁶⁸⁰ Kâfirlerin hidayetden mahrum olmaları,⁶⁸¹ küfürlerindeki inatları sebebiyle kalplerinin mühürlenmiş olması,⁶⁸² dost ve yardım bulamamaları⁶⁸³ ve öfkelerinden parmaklarını ısırarak kadar hiddetlenmeleri⁶⁸⁴ dünyada karşılaştığı cezalar arasında sayılabilir.

Allah’ın sevmediğı insan tipolojilerinden biri olan zalimlerin dünyadaki akıbetlerinden biri de helak ile karşılaşmalarıdır: “Zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı, yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar. Sanki orada hiç oturmamışlardı. İşte böyle, Semûd kavmi rablerini inkâr etti. Vay Semûd’un haline!”⁶⁸⁵ Allah zalim değil onlar yaptıkları zulüm sebebiyle böyle korkunç helake uğramışlardır. Mesela Allah bir ayette inkârcıların evlerinin harap olmasının, yani yok oluşlarının sebebi olarak işledikleri zulümleri göstermektedir: “İşte zulümleri yüzünden çökmüş evleri! Anlayan bir kavim için elbette bunda ibret vardır.”⁶⁸⁶

Sevilmeyen ve yeryüzünde fesad çıkaran kimseler rahmetten mahrum kalıp akıbetlerinin kötü son ile olacağı beyan edilmektedir: “Allah’a verdikleri sözü pekiştirdikten sonra bozanlar, Allah’ın korunmasını emrettiğı bağı koparanlar ve yeryüzünde fesat çıkaranlar var ya işte rahmetten mahrum olmak da onlar içindir; dünyanın kötü sonu da onlar içindir.”⁶⁸⁷

Müsteกbir olup kendini beğenen kimselerin dünyevî akıbetlerinden biri kalplerinin mühürlenmiş olmasıdır: “Onlar, kendilerine ulaşmış kesin bir kanıt olmadan Allah’ın ayetleri hakkında tartışmaya girişirler. Bu tutum gerek Allah yanında gerekse inananlar yanında büyük bir nefrete sebep olur. Allah, kendini beğenmiş her zorbanın kalbini işte böyle mühürler.”⁶⁸⁸

⁶⁷⁹ Meryem 19/83.

⁶⁸⁰ el-Beyzâvî, *Envaru’l-tenzîl ve esrâru’l-te’vîl*, 4/19.

⁶⁸¹ el-A’râf 7/186.

⁶⁸² el-Bakara 2/7, 8.

⁶⁸³ el-Mümtehine 60/1.

⁶⁸⁴ Âl-i İmrân 3/119.

⁶⁸⁵ Hûd 11/67-68.

⁶⁸⁶ en-Neml 27/52.

⁶⁸⁷ er-Ra’d 13/25.

⁶⁸⁸ el-Mü’min 40/35.

Allah yeryüzünde fesad çıkaranlara uygulanması gereken cezayı bir ayette şöyle zikretmektedir: *“Allah’a ve peygamberine karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası ancak ya öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi ya da bulundukları yerden sürgün edilmeleridir. Bu, onların dünyada uğradıkları aşağılayıcı cezadır. Ahirette ise onlar için büyük bir azap vardır.”*⁶⁸⁹

Allah Teâlâ, sevmediği insanlara dünyada ibret olsun diye ceza vermiştir. Ancak bu, onların alacakları nihai ceza değildir. Asıl ceza onlar için ahirette hazırlanmıştır. Ayrıca şunu da unutmamak gerekir ki, Allah, herkesin dünyada hak ettiği cezayı tam olarak vermemiştir. Zira esas ceza yeri dünya değil, ahirettir. Nitekim Allah (cc), her kuluna dünyada tam anlamıyla karşılık verilmediğini şöyle ifade etmektedir: *“Eğer Allah insanları haksızlıkları yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onlara belirlenmiş bir sürenin sonuna kadar mühlet tanıyor. Ama süreleri dolduğunda onu bir an bile ne erteleyebilirler ne de öne alabilirler.”*⁶⁹⁰

Allah’ın nefretini celbeden kulların ahiretteki akıbeti son derece acı ve elem vericidir. Onların dünyada yaptıkları ameller boşa gider ve hiçbir değeri kalmaz.⁶⁹¹ Bu durum, derin bir pişmanlık duymalarına neden olur.⁶⁹² Ancak artık iş işten geçmiş, o kişilere dönüş imkânı verilmeyecektir. Dönmek için fidye vermek isteseler de bu asla kabul edilmeyecektir: *“Haksızlık yapmış olan her insan, dünyadaki her şey kendisinin olsa (o gün) kurtulmak için onu feda ederdi. Onlar azabı gördükleri vakit pişmanlıklarını içlerinde saklayacaklar. Onlar hakkında adaletle hüküm verilecek, kendilerine haksızlık edilmeyecektir.”*⁶⁹³ Bu kişiler ebedi cehenneme girecek⁶⁹⁴ ve orada sürekli bir azaba maruz kalacaklardır.⁶⁹⁵ Sürekli azaba uğramaları ayetlerinden biri şöyledir: *“Hem kendileri inkâr eden hem de insanların Allah yolundan gitmesini engelleyenler yok mu, bozgunculuk yapmış olmalarından ötürü işte onlara azap üstüne azap vereceğiz.”*⁶⁹⁶ Başka bir ayette de: *“Rabbinin dilediği hariç, onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır. Rabbin gerçekten istediğini yapar.”*⁶⁹⁷ buyrulmaktadır. Müfessirler bu

⁶⁸⁹ el-Mâide 5/33.

⁶⁹⁰ en-Nahl 16/61.

⁶⁹¹ Âl-i İmrân 3/21-22.

⁶⁹² en-Nebe 78/40; eş-Şûrâ 42/44-45.

⁶⁹³ Yûnus 10/54; el-Meâric 70/11-14; Âl-i İmrân 3/91.

⁶⁹⁴ el-Ahzâb 33/64-65; el-Kehf 18/29; Hûd 11/106; et-Tevbe 9/68.

⁶⁹⁵ en-Nisâ 4/56; Hûd 11/107.

⁶⁹⁶ en-Nahl 16/88.

⁶⁹⁷ Hûd 11/107.

ayette geçen “gökler ve yer durdukça” ifadesini iki şekilde açıklamışlardır. Birinci yoruma göre bu ifade, Arapçada ebediliği anlatan mecazî bir anlatımdır ve ayet, bedbahtların cehennemde sonsuza dek kalacaklarını belirtmektedir. İkinci yoruma göre ise burada kastedilen, ahiret âlemindeki gökler ve yerdir. Ahiret sonsuz olduğu için, bedbahtların cehennemde kalış sresi de sonsuz olacaktır.⁶⁹⁸

Sonuç olarak Kur'an-ı Kerim, Allah'ın sevmediği davranışları ve bu davranışları sergileyenlerin dünya ve ahirette karşılaşacakları acı sonuçları açıkça bildirmektedir. Allah'ın razı olmadığı kimseler, dünyada lanete uğrama, kalplerinin mühürlenmesi ve helak gibi çeşitli cezalarla karşılaşırlar. Ancak asıl büyük azap ahirette onları beklemektedir. Orada amelleri boşa çıkacak, pişmanlıkları fayda vermeyecek ve ebedî cehennem azabıyla karşı karşıya kalacaklardır. Bu ayetler, insanlara hem bir uyarı hem de ibret niteliğindedir. Nitekim Allah, adaletiyle kimseye zulmetmez, fakat herkes yaptıklarının karşılığını mutlaka görecektir.

⁶⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 18/401.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ'nın belirli bir etnik ya da dini grubu doğrudan sevdiğine veya sevmediğine dair açık bir ifade yer almamaktadır. Aynı şekilde, Allah'a, peygamberlere veya ahiret gününe inanıp inanmamak gibi iman esaslarına doğrudan bir gönderme yapmamaktadır. Benzer şekilde, yalnızca ibadetlerin yerine getirilip getirilmemesi (namaz, oruç, faiz, içki, vb.) de tek başına belirleyici değildir. Bunun yerine Kur'an, daha çok bireylerin ahlâkî tutum ve davranışları üzerinden değerlendirme yapar. İyilik, tevbe, iç ve dış temizlik, takvâ, sabır, tevekkül ve adalet gibi olumlu erdemler övülürken; inatçılık, kibir, nankörlük, zulüm, isyan, bozgunculuk, aşırılık ve şımarıklık gibi olumsuz tavırlar eleştirilir. Bu yönüyle Kur'an temel ahlâkî erdemler ve zaaflar üzerinden bir ayırım yapar.

Tüm bu değerlendirmelerden bazı önemli sonuçlara ulaşmak mümkündür. Öncelikle Kur'an'da vurgulanan olumlu niteliklerin insan fitratına uygun evrensel değerleri oluşturduğu ve aynı zamanda insanı erdirmek istediği nihai gayeler olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık, olumsuz tutum ve davranışlar ise İslam'ın tasvip etmediği, bireyi uzak durmaya çağırdığı olumsuz ahlâkî özelliklerdir. Bu bağlamda, Kur'an'da yer alan iman ve ibadet esaslarının temel amacının, bireyi bu ahlâkî erdemlere ulaştırmak olduğu söylenebilir.

Bu durumda, her Müslüman sahip olduğu inanç ve amellerin niteliğini ve geçerliliğini yani Allah katındaki değerini, başta sayılan temel ahlâkî erdemler doğrultusunda değerlendirerek kendisi hakkında sağlıklı bir kanaate varabilir. Başka bir ifadeyle, iman ve amel bir ağacın gövdesi ve dalları gibidir. Ahlâk ise bu ağacın meyvesini temsil eder. Bu nedenle, bir ağacın durumu hakkında en doğru bilgi, onun verdiği meyvelere bakarak elde edebiliriz.

Burada dikkat çeken bir başka önemli nokta, Kur'an'da sevilen ya da sevilmeyen kişilere atfedilen özelliklerin genel ifadelerle ve mutlak bir şekilde sunulmuş olmasıdır. Bu durum, her bir değer önemli olduğunu ve birbirini tamamlayan erdemler olduğunu göstermektedir. Örneğin adalet, iyilik, temizlik ve sabır gibi erdemler, bir kişinin inancından bağımsız olarak evrensel doğrular ve ulaşılması gereken ortak insanî hedeflerdir. İslam tarihinde de görüldüğü üzere, bu değerlere sahip olan kimseler İslam'a daha kolay ve daha samimi bir şekilde yönelmişlerdir. Müslüman olduktan sonra da bu olumlu niteliklerini daha ileri seviyelere taşımışlar ve bu sayede daha olgun, daha kaliteli bir Müslüman kimliği sergilemişlerdir. Söz konusu ahlâkî erdemler hem bireyin İslam ile

tanışmasında bir köprü olmuş hem de onun ideal bir Müslüman olma sürecinde önemli bir rol üstlenmiştir. Elbette İslam yalnızca ahlâktan ibaret değildir. Ancak bu değerler, İslam'ın özünü ve ulaşmak istediği nihai hedefleri temsil ettiğinden hem dine yönelişte hem de dindarlığın niteliğinde son derece belirleyici bir yer tutmaktadır.

Bir diğer önemli husus ise Kur'an'da sevildiği ya da sevilmediği belirtilen tutumların, yalnızca Müslümanların birbirlerine karşı yükümlü oldukları değerler değil, tüm insanlık için geçerli ve benimsenmesi gereken evrensel ahlâkî ilkeler olduğudur. Nitekim takvâ konusuna dair ele aldığımız iki örnekten ilki, takvâyı doğrudan Ehl-i Kitap'tan talep etmektedir. İkinci örnekte ise Müslümanların, anlaşmalarına bağlı kalan müşriklere karşı takvâlı bir tutum sergilemeleri istenmektedir. Benzer biçimde, muhsin kullar ile ilgili örnekte de Müslümanların sadece Müslümanlara karşı değil, ister dost olsun ister düşman, ister inanan ister inanmayan olsun, herkese karşı iyilikle yaklaşmaları emredilmektedir. Aynı şekilde, adalet bağlamında incelediğimiz üç örnekten de anlaşılacağı üzere, Müslümanlardan yalnızca kendi aralarında adil davranmaları emredilmemekte, aynı zamanda Ehl-i Kitap'a ve müşriklere karşı da adaletle hareket etmeleri istenmektedir.

Allah'ın sevdiği kul vasıflarının doğrudan ya da dolaylı şekilde takvâ kavramıyla ilişkilendirilmesi, dikkat çeken önemli hususlardan biridir. Örneğin, Allah'ın muhsin kullarını sevdiğini bildiren bir ayet, takvâlı kişilerin özellikleri zikredildikten sonra gelmiştir. Yine, bir kavme duyulan kin ve nefretin Müslümanları adaletsizliğe sevk etmemesi gerektiği bildirilen ayette de adaletli olmanın takvâyâ daha yakın olduğu zikredilmiştir. Bu da bize, takvânın bir üst değer olarak konumlandığını ve Müslümanların kötülüğe karşı kendilerini takvâ zırhıyla korumaları gerektiğini göstermektedir.

Böylece Müslümanlar, takvâ, adalet ve iyilik gibi temel insanî değerlerle hareket ettiklerinde, İslam'ın özünü de insanlığa yansıtmış olacaklardır. Çünkü bu erdemler, yaratılışa uygun olan İslam dininin de en temel ilkeleridir. Dolayısıyla bu değerlerle birebir karşılaşan insanlar, sadece bu güzel hasletlerle değil, aynı zamanda İslam'la da tanışmış olurlar ve bu dine daha kolay yakınlık duyarlar. Bu bağlamda, eğer Müslümanlar İslam'ın ahlâkî yönünü içselleştirip davranışlarına yansıtırlarsa, bu tutumları aracılığıyla insanlık da İslam'ın gerçek yüzünü görme ve bu değerlere yaklaşıp dine ısınma imkânı elde edecektir.

Yüce Allah'ın sevdiği davranış kalıplarını Kur'an'da özellikle vurgulaması, bireysel terbiyeyi aşarak toplumsal bir dönüşüm hedeflediğini göstermektedir. Bu çerçevede sevgi temelli bir eğitim anlayışı ön plana çıkmakta, müminlerin Allah'ın sevdiği vasıflarla donanarak kâmil bir şahsiyet kazanmaları amaçlanmaktadır. Böylece bireylerin hem içsel dünyalarında hem de toplumsal ilişkilerinde takva, adalet, ihsan ve sabır gibi erdemleri kuşanarak İslam'ı en güzel şekilde temsil etmeleri sağlanmaktadır. Bütün bu göstergeler, Allah'ın yalnızca bireysel faziletler değil, aynı zamanda bu faziletler üzerine kurulu bir sevgi toplumu inşa etmeye çalıştığını da açıkça ortaya koymaktadır.

Müslümanlar dünya ve ahiret saadeti için Allah'ın sevdiği ve sevmediği insan özelliklerinin neler olduğunu bilerek hareket etmeli ve İslam'ın evrensel ahlâk yönünü tüm insanlığa lisan-ı hal ile yaşayarak göstermelidir. Velhasıl Allah'ın sevgisini hak eden ve nefretinden içtinap eden kimseler, Allah'ın rızasına ve büyük mükafatlara mazhar olacaklardır.

KAYNAKLAR

- Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-. *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlû'l-ilbâs 'ammâ iştehere mine'l-eḥâdîs 'alâ elsineti'n-nâs.* thk. Hüssâmüddin el-Kudsî. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351.
- Akalın, Şükrü Haluk vd. *Türkçe Sözlük.* Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Basım, 2011.
- Altın, Mehmet. *Âyetler ve Kur'an İsimleri Bağlamında Kur'an'ın Rehberliği.* Ankara: İlâhiyât Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Altın, Mehmet. *Dil ve Bağlam Açısından Kur'an'da Esmâ-i Hüsnâ.* Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2021.
- Âlûsî, Mahmud bin Abdullah. *Rûḥu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-seb'i'l-meḡânî.* thk. Ali Abdülbari Atiye. 16 Cilt. Beyrut: Darû'l-Kutubu'l-'İlmiyye, 1415.
- Arslan, Emine. *Kur'an-ı Kerim'de Hubb (Sevgi) Kavramı.* Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Saîd b. Yahyâ b. Mihrân. *el-Vucûh ve'n-nezâir.* thk. Muhammed Osman. Kahire: Mektebetü's-Sekâfe ed-Dîniyye, 1428.
- Atila, Yaşar. "Kur'an'a Göre "Ğıl" Kavramı Bağlamında İnsanın Kötülük Yapma Sebeplerini Anlamak". *Academic Platform Journal of Islamic Researches* 3/3 (2019), 365-377.
- Atiyye el-Endelûsî el-Muhâribî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdurrahman b. Temmâm. *el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz.* thk. Abdüsselam Abdüşşafî Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Darû'l-Kutubu'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1422.
- Aynur, Hatice Şahin. "Kur'an-ı Kerîm'de Rahmân ve Rahîm'in Esmâ-i Hüsnâ ile Kullanım Alanları". *Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2018), 69-94.
- Bayraklı, Bayraktar. *Kur'an'a Göre Takva.* İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1. Basım, 2020.
- Bayraktar, Mehmet. "İbn Sîna'da Varlık, Varoluşun Sebebi ve Varlığın Delili Olarak 'Aşk". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara Üniversitesi Basımevi* 27 (1985), 299-306.

- Bayraktar, Mehmet. *Yunus Emre ve Aşk Felsefesi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.
- Bebek, Adil. “Günah”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 14/282-285. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes‘ûd b. Muhammed el-Ferrâ’. *Meâlimü’t-tenzîl fî tefsîri’l-Kur’ân*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyai Turasi’l-Arabiye, 1. Basım, 1420.
- Bekir, Topaloğlu. “Tövbe”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 41/279-283. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2012.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Ebû Muhammed Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envaru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî. 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyai Turasi’l-Arabiye, 1. Basım, 1418.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî. *el-Câmi’u’s-sahîh*. thk. Mustafa Deyb el-Biğa. 7 Cilt. Dimeşk: Daru ibn Kesîr, Daru’l Yemâme, 5. Basım, 1994.
- Bûsîrî, Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâîl. *İthâfû’l-hiyere bi-zevâ’idi’l-mesânîdi’l-‘aşere*. thk. Ebû Temîm Yâsir bin İbrâhîm. Riyad: Dâru’l-Vatan, 1. Basım, 1420.
- Cebeci, Lütfullah. *Kur’ân’a Göre Takva ve Muttakî*. İstanbul: Server Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihah tâcu’l-luga ve sıhahu’l-‘Arabiyye*. thk. Ahmet Abdulğafûr Attar. Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melayîn, 1407.
- Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyım. *Allah Sevgisi*. çev. İshak Emin Aktepe-Ahmet Akbaş. İstanbul: Polen Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyım. *ed-Dâ’ ve’d-devâ’ el-cevâbu’l-kâfî limen se’ele ‘ani’d-devâi’ş-Şâfî*. thk. Muhammed Cemîl Gâzî. Kahire: Daru’l-Medenî, 1983.
- Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyım. *Medâricu’s-sâlikîn beyne menâzili iyyâke na’büdü ve iyyâke neste’in*. thk. Muhammed el-Mu’tesimbillah el-Bağdadî. 2 Cilt. Beyrut: Darû’l-Kitâbî’l-Arabî, 1416.

- Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyım. *Ravzatu'l-muhibbîn ve nuzhetu'l-muştâkîn*. thk. Muhammed Azîr Şems. Beyrut: Darû İbn Hazm, 4. Basım, 1440.
- Çağrııcı, Mustafa. “İnfak”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/289-290. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000.
- Çağrııcı, Mustafa. “Şevk”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/20-22. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010.
- Çağrııcı, Mustafa. “Zulüm”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/507-509. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013.
- Çavuşoğlu, Fatma Nurdan. *Kur'ân-ı Kerîm'de Sevginin Yeri*. İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaûd-Muhammed Kâmil Karaballı. 7 Cilt. Dâru'r- Risâletü'l-Âlemiyye, 1. Basım, 2009.
- Ebu'l-Leys Semerkandî, Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim. *Bahru'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- Endelüsî, Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyan. *Bahri'l-muhît*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999.
- Enver Fuad, Ebû Hazzâm. *Mu'cemu mustalahati's-sufî*. Beyrut: Mektebetu Lubnan, 1993.
- Erbaş, Muammer. “İslam'ın Temel Değer ve Nihai Hedeflerini Tespit Bağlamında Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın Sevdiği ve Sevmediği Kimseler ve Bunlara Ait Asli Özellikler”. *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Elmi Məcmuəsi*, 33-76.
- Ermiş, Hamza. *Arapça'dan Türkçeleşmiş Kelimeler Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2008.
- Ferâhîdî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbu'l-'ayn*. thk. Mehdî Mahzûmî-İbrahim Samrâî. 8 Cilt. Daru ve Mektebetu'l-Hilâl, ts.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 6 Cilt. Kahire: Meclisü'l-A'la li'ş-Şuuni'l-İslamiyye, 1416.

- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsu'l-muhît*. thk. Muhammed Nuaym el-Arkasûsî. Lübnan: Muessesetu'r-Risâle li't-Tıbâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 8. Basım, 1426.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *Tenvîru'l-mikbâs min tefsîri ibni Abbas*. Mısır: Matbaatu'l-Ezheriyye, 1. Basım, 1316.
- Fromm, Erich. *Sevme Sanatı*. çev. Işitan Gündüz. İstanbul: Say Yayınları, 15. Basım, 2024.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâ-u Ulûm'id-Dîn*. çev. Ali Arslan. 4 Cilt. İstanbul: Merve Yayınları, 2014.
- Gezgin, Ali Galip. "Eşanlamlılık Bağlamında Kur'an'da 'Korku' İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 16./1 (2003), 38-62.
- Gezgin, Ali Galip. *Kur'an'da Sevgi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Basım, 2010.
- Hanbel, Ahmed bin. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût-Âdil Mürşid. 50 Cilt. by: Müessesetu'r-Risâle, 1. Basım, 1421.
- Hucvirî, Ali b. Osman Cullâbî. *Keşfu'l-Mahçup (Hakikat Bilgisi)*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Basım, 1996.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed bin Hasen. *Kitabu cemhereti'l-luga*. thk. Remzi Munîr Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1. Basım, 1987.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddin. 9 Cilt. Beyrut: Darû'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 5 Cilt. by: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 1. Basım, 1430.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisanu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sader, 3. Basım, 1414.
- İbnu'l Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Ali. *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye*. 4 Cilt. Kahire: Darû'l-Kitâbi'l-Arabî, 1293.
- İbnu'l Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Ali. *Îlâhî Aşk*. çev. Mahmut Kanık. İstanbul: İnsan Yayınları, 1. Basım, 2005.

- İbnu'l Esîr, Mecdu'd-Dîn Ebu's-Sa'âdât. *en-Nihaye fî ġarîbi'l-Hadîs ve'l-eser*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvi-Mahmud Muhammed et-Tanâhî. by: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 1963.
- İlgin, Fatma. *Kur'an'da Sevgi Kavramının Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râğıb. *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, Beyrut: Dâru's-Şâmiyye, 1. Basım, 1412.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 7. Basım, 2019.
- Kallek, Cengiz. "İsraf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/178-180. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001.
- Kara, Mustafa. "Havf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/528-531. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997.
- Karagöz, İsmail. *Allah Sevgisi Allah Korkusu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2014.
- Karagöz, İsmail. "Çok Anlamlı Kur'ân Kavramları Bağlamında İhsân ve Muhsin Kelimelerinin Anlamı ve Türkçe'ye Çeviri Sorunu". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2021), 150-164.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2007.
- Kebîr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed ed-Dâmegânî. *el-Vucûh ve'n-nezâir*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melayîn, 1992.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb el-Buhârî. *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-taşavvuf*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Köknel, Özcan. *Korkular Takıntılar Saplantılar*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 3. Basım, 1995.

- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi ' li-aḥkâmi 'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhîm Etfiş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1384.
- Kuşeyri, Ebü'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Risale-i Kuşeyri*. çev. Ali Arslan. İstanbul: Arslan Yayınları, 2. Basım, 1980.
- Kutluer, İlhan. "Fesad". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/421-422. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995.
- Kutub, Seyyid. *Fîzılâl-il Kur'an*. çev. İ. Hakkı Şengüler vd. 16 Cilt. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1. Basım, 1986.
- Küçük, Raşit. *Sevgi Medeniyeti*. İstanbul: Hayat Yayınları, 2023.
- Mâverdi, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *Edebü'd-Dünyâ ve'd-dîn*. Dâru Mektebetü'l-Hayât, 1986.
- Mevlânâ, Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevi*. çev. Şefik Can. 6 Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 17. Basım, 2018.
- Mukâtil bin Süleyman, Ebü'l-Hasen. *Tefsîr-i Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turas, 1. Basım, 1423.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi 'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 1955.
- Nas, İsa. *Kur'an-ı Kerim'de Şımarıklık ve Şımarık Bir Kişilik Örneği Olarak Kârûn*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *Riyâzü's-sâlihîn*. Beyrut: Daru İbn Kesîr, 1. Basım, 1428.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *Sözler*. İstanbul: Envar Neşriyat, 7. Basım, 2007.
- Okuyan, Mehmet. *Geniş Açıklamalı Kur'an Meal-Tefsir*. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Okuyan, Mehmet. Kur'an Okuyan. "Âl-i İmran Sûresi 57. Ayet". Erişim 03 Mayıs 2025. <https://www.kuranokuyan.com/3-aliimran-suresi-57-ayet>
- Özcan, Abdullah. "Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın Sevdiği İnsan Tipleri". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2017), 173-208.

- Platon. *Şölen*. çev. Cüneyt Çetinkaya. İstanbul: Kapra Yayıncılık, 1. Basım, 2020.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-ğayb (et-Tefsîru'l-kebîr)*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-'Arabiyye, 3. Basım, 1999.
- Rızâ, Reşîd. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîrü'l-Menâr)*. 12 Cilt. Mısır: Hey'etu'l-Misriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 1990.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Küfür”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/533-536. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin. *ed-Durru'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Sülemi, Ebu Abdurrahman. *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemi'nin Risaleleri*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.
- Şahin, Resul. “Tevrat ve Kur'an'a Göre Karun; Şımarık Bir Kapitalistin Trajik Sonu”. *Akademik Matbuat* 8/1 (2024), 71-90.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. 24 Cilt. Kahire, Mısır: Dâr Hacer, 1. Basım, 1422.
- Tatlısu, Ali Osman. *Esmâ'ül-Hüsna Şerhi*. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1987.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed bin İsâ bin Sevre. *el-Câmiu'l-kebîr (Sünenü't-Tirmizî)*. thk. Şuayb el-Arnaût. 6 Cilt. by: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım, 2009.
- Topaloğlu, Bekir. “Rahmân”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 34/415-417. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007.
- Uludağ, Süleyman. “Aşk”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 4/11-17. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Muhabbet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/384-386. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020.
- Uysal, Enver. *İhvan-ı Safa Felsefesinde Tanrı ve Alem*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.
- Weber, Alfred. *Felsefe Tarihi*. çev. H. Vehbi Eralp. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 5. Basım, 1998.

- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, 1. Basım, 2012.
- Yıldırım, Halil İbrahim. *Tövbe Kavramı ve Kelam Ekollerinin Tövbe Anlayışlarının Mukayesesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Yıldırım, Suat. “er-Rahman Vafının Kur'an-ı Kerim'de Kullanılışı”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1980), 21-40.
- Yılmaz, Muhammed. “Kur'an'da Büyük Günah Kavramı”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2011), 255-276.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseyînî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Meclisü'l-Vatani li's-Sekafe ve'l-Fünun ve'l-Edeb, 1965.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vîl*. thk. Mustafa Hüseyin Ahmed. 4 Cilt. Kahire-Beyrut: Dâru'r-Reyân li't-Türâs/Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1407.
- Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîrû'l-Münîr fî'l-akîde ve's-şerîa ve'l-menhec*. 30 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1411.